İmparatorluktan Sonra

Amerikan Sisteminin Çöküşü

EMMANUEL TODD

DOST

Bu dizi Mehmet Emin Özcan'ın yönetiminde
Dost Kitabevi Yayınları için hazırlanmaktadır.

Gülser Çetin

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme de participation à la publication,
bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères,
de l'Ambassade de France en Turquie et de l'Institut d'Etudes Françaises d'Istanbul.

Çeviriye ve yayına katkı programı çerçevesinde yayınlanan bu yapıt,
Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği'nin ve
İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

İmparatorluktan Sonra

Emmanuel Todd
(1951)

Toplumsal tarih alanındaki yapıtlarıyla Montesquieu, Tocqueville, Aron, Durkheim, Le Play çizgisi üzerinde yerini alan Emmanuel Todd çalışmalarında "kültürü" temel açıklama terimi olarak kullanır. 1976 yılında yayımladığı *La chute finale, essai sur la décomposition de la sphère soviétique* (Nihai düşüş, Sovyet küresinin çözülüşü) adlı yapıtıyla Sovyet sisteminin çöküşünü adım adım haber vermiş, bunu yaparken de alışıldık açıklama biçimlerinden farklı olarak nüfusbilim, antropoloji ve kültürel yapılar gibi kategorileri kullanmıştır. *Le fou et le prolétaire* (Deli ve proleter, 1979) adlı yapıtında 1914 öncesinde Avrupa burjuvazisini ele alır. 1980'den sonra Fransa Nüfusbilim Enstitüsü'nde çalışmaya başlar ve buradaki araştırmalarında aile yapılarının toplumsal yapılar ile ideolojik sistemler üzerindeki etkilerini belirler. *La troisième planète* (Üçüncü gezegen), *L'enfance du monde* (Dünyanın çocukluğu), *La nouvelle France* (Yeni Fransa), *L'invention de l'Europe* (Avrupa'nın keşfi) gibi kitapları bu dönemdeki araştırmalarının ürünleridir. Ayrıca son dönemde aynı bakış açısıyla ekonomik aldatmacayı işlediği *L'illusion économique* (İktisadi yanılgı, 1998) ve göçmenlik sorunsalını ele aldığı *Le destin des immigrés* (Göçmenlerin yazgısı, 1994) adlı yapıtları vardır.

D

1) İMPARATORLUKTAN SONRA, Emmanuel Todd, Aralık 2004

Todd, Emmanuel
İmparatorluktan Sonra - Amerikan Sisteminin Çöküşü
ISBN 975-298-151-8 / Türkçesi; Gülser Çetin / Dost Kitabevi Yayınları
Aralık 2004, Ankara, 182 sayfa
Toplumsal Tarih-Siyaset

İMPARATORLUKTAN SONRA

Amerikan Sisteminin Çöküşü

Emmanuel Todd

DOST
kitabevi

ISBN 975-298-151-8

Après l'empire
Essai sur la décomposition du système américain
EMMANUEL TODD

© Éditions Gallimard, 2002

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Aralık 2004, Ankara

Fransızcadan çeviren, Gülser Çetin

Yayına hazırlayan, Mehmet Emin Özcan

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - Dost İTB
Baskı ve cilt, Pelin Ofset, Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
www.dostyayinevi.com
bilgi@dostyayinevi.com

Magaly'ye

İçindekiler

	Giriş	**11**
1.	Evrensel Terörizm Miti	**31**
2.	Demokrasinin Tehlikeli Tuzağı	**50**
3.	İmparatorluk Boyutu	**62**
4.	Haracın Tükenişi	**80**
5.	Evrensellikten Uzaklaşma	**98**
6.	Güçlülerle mi Uğraşmalı Yoksa Güçsüzlere mi Saldırmalı?	**116**
7.	Rusya'nın Dönüşü	**135**
8.	Avrupa'nın Özgürleşmesi	**155**
	Oyunun Sonu	**174**

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri dünya için bir sorun olmaya başladı. Oysa biz onu bir çözüm gibi görmeye alışmıştık. Siyasal özgürlüklerin ve ekonomik düzenin elli yıldır garantörlüğünü yapan ABD farklı yerlerde belirsizliği ve çatışmaları elinden geldiğince canlı tutuyor ve uluslararası düzensizliğin bir etmeni olarak karşımıza çıkıyor. ABD, Irak ve Kore gibi bazı ikinci derecede önemli ülkelerin, sakınılması ve bertaraf edilmesi gereken "şer" eksenini oluşturdukları tezini yeryüzünde bütün ülkelere kabul ettirmek istiyor: Bunlardan Irak'ın başında, ağzı kalabalık ancak önemli bir askeri güce sahip olmayan Saddam Hüseyin var; Kim Jong-il'in Kore'si eski geleneklere uyarak liderliğin babadan oğula geçtiği ilk (ve son) komünist ülkedir ve herhangi bir dış müdahaleye gerek kalmadan yok olmaya mahkûm, başka bir çağa ait bir yönetim biçimine sahiptir. ABD'nin diğer bir saplantısı da İran. İran, stratejik öneme sahip olan bir ülke olmakla birlikte içte ve dışta uzlaşmaya yönelmiş bir ülkedir. Bununla birlikte Amerikan yönetimi, İran'ı da bu şer eksenine dahil etmekte. ABD, Kosova müdahalesi sırasında Belgrad'daki Çin Büyükelçiliğini bombalayarak ve devlet adamlarına ayrılan bir Boeing uçağına, kolayca yeri saptanabilen dinleme aygıtları yerleştirerek Çin'i de kışkırttı. Bir iki kucaklaşma seansı ile iki

üç nükleer silahsızlandırma antlaşması arasında, Radio Free Europe aracılığıyla Çeçen dilinde yayınlar yaparak Rusya'yı bile kışkırtmaya başladı; Gürcistan'a kendi askeri danışmanlarını gönderdi, eski Orta Asya Sovyet cumhuriyetlerinde daimi üsler kurdu. Nihayet bu hastalıklı militarizmin tasarlandığı yer olan Pentagon, nükleer silaha sahip olmayan ülkelere karşı düzenlenecek nükleer saldırı planlarını içeren belgeleri sızdırdı. Bu yolla Washington Hükümeti klasik "fil stratejisini" uyguluyor; bütün bir kıtaya yayılmış bir ulusa pek uymayan böyle bir stratejinin temelinde sorumluluk üstlenmekten kaçarak olası düşmanları daha da tedirgin etme düşüncesi bulunuyor. Uzay kalkanı projesine gelince, bu sistem bizi bilimkurgu dünyasına götürmektedir; bu uzay savunma planları, nükleer silah dengelerini bozmaktadır; ayrıca bunun nihai amacı, ABD'nin terör yoluyla bütün dünyayı kontrol altına almasıdır. Dış politikalarını "tek kalan süper güç bütün sorumluluğu üstlenir" varsayımı üzerine kuran devletlerin birbiri ardına güvensizliğe ve korkuya kapılmaları başka nasıl açıklanabilir?

ABD'nin geleneksel müttefikleri ve müşterileri, liderlerince hassas olarak nitelenen alanlara yakın olduklarından daha da fazla kaygılanmaktadırlar. Güney Kore eskimiş bir komünist rejimle yönetilen kuzey komşusunun tehditlerine aldırmadığını her fırsatta yineleyip durmaktadır; Kuveyt, Irak ile herhangi bir uyuşmazlığının bulunmadığını açıkça bildirmektedir.

Rusya, Çin ve İran gibi ülkelerin esas önceliği ekonomik kalkınmadır; bu üç ülkenin de stratejisini belirleyen bir tek kaygı vardır: Amerika'nın tahriklerine kapılmamak, bunların karşısında hiçbir şey olmamış gibi davranmak; hatta sadece dünyada istikrarın ve düzenin sağlanması için uğraşmak, ki bu on yıl önce hiç kimsenin aklına gelmezdi.

ABD'nin müttefikleri ise gittikçe daha şaşkın ve rahatsız hale gelmişlerdir. Bir zamanlar Avrupa'da sadece Fransa bağımsızlığı konusunda duyarlı davranırken şimdi Almanya'nın da bu konuda rahatsızlığını belirttiğini, ABD'nin en sadık bağlaşığı olan İngiltere'nin bile endişelendiğini biraz da şaşırarak gözlemlemekteyiz.

Avrupalılar, İsrail ile Filistin arasındaki sorunu Amerika'nın yeterince güçlü olduğu halde neden bir türlü çözmediğini hiç anlayamamaktadırlar. Avrupalılar, aslında Washington'un Yakındoğu'da gerilimin sürekli tırmanmasından ve Arap uluslarının Batı dünyasına karşı duyduğu öfke ve nefretin artmasından memnuniyet duyduğunu düşünmekteler.

Hastalıklı ama dahi teröristlerin kurduğu bir çeteden başka bir şey olmayan El Kaide örgütü, her ne kadar Bin Ladin ve kurmayları bazı elemanlarını Mısır'dan ya da Batı Avrupa ülkelerinin banliyölerinden saflarına kattıysa da, aslında dünyanın belirli ve tek bir yerinden, yani Suudi Arabistan'dan çıkmıştır. Oysa ABD, El Kaide örgütüne kötülük etmesi için özendirmenin yanı sıra, dengeli ve istikrarlı bir yapıya kavuşması için elinden geleni ardına koymamaktadır; böylece Bosna'dan Filipinlere, Çeçenistan'dan Pakistan'a, Lübnan'dan Yemen'e kadar uzanan terörizm belası, cezalandırma amaçlı her tür müdahaleyi meşru kılan bir bahane olmuştur. Terörizmin evrensel güç statüsünü elde etmesiyle *dünya çapında egemen olan savaş hali kurumsallaşmaktadır*. Bazı Amerikalı düşünürlere göre bu, dördüncü dünya savaşıdır; soğuk savaşı, üçüncü dünya savaşı olarak gören bu yazarların, gülünç duruma düşmemek gibi bir kaygıları yoktur.[1] Dünyada meydana gelen gelişmeler, ABD'nin bilinmeyen bir nedenle yer yer çıkan gerilimlerin sınırlı ama sürekli kalması, bu savaş halinin uzayıp durması için uğraşıyormuş izlenimini vermektedir.

11 Eylül olaylarından sadece bir yıl sonra ABD'nin böyle bir görüntü vermesi çelişkili bir gerçektir. Çünkü Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıdan hemen sonra bizler, Amerikan hegemonyasının en derin ve aynı zamanda en sevimli boyutunu keşfetmiştik: ABD ekonominin, demokrasinin ve siyasi yaşamın bir tek kapitalist düzen içinde var olabileceği düşüncesinin kabul gördüğü bir dünyanın benimsediği bir güç idi. O zamanlar Amerika'nın haklı olduğu için güçlü olduğunu anlamıştık. Bütün dünya ülkeleri saldırıyı hep bir ağızdan kınadı. Avrupalı müttefikler, NATO'nun devreye girmesini önererek aktif bir biçimde destek vermeye hazır olduklarını bildirdiler. Her şeyden önce Rusya'nın eline Batı ile iyi ilişkiler kurmak istediğini göstermek için bir fırsat geçmişti. Afganistan'da faaliyet gösteren Kuzey İttifakı'na gereksinim duyduğu silahı veren ve Orta Asya'da stratejik öneme sahip bölgeleri Amerikan askerlerine açan Rusya'nın ta kendisiydi. Rusya aktif bir biçimde desteklemeseydi Amerika'nın Afganistan'da askeri müdahalede bulunması olanaksızdı.

11 Eylül saldırısı psikiyatristleri çok şaşırttı: Amerika'nın kırılganlığının ortaya çıkmasıyla sadece yetişkinlerin değil çocukların da dünyası sar-

1) Norman Podhoretz, "How to win world war IV", *Commentary*, Şubat 2002, s. 19-28.

sılmıştı. İçine düştükleri psikolojik kriz ile insanların kafa yapısı belli oldu; onların bilinçaltında tek yasal süper güç Amerika idi ve Amerika, sorunları çözebilen anahtar devletti. Amerikan karşıtları olduğu kadar Amerikan taraftarları da karşısında boyun eğecek ya da başkaldıracak otoriteden yoksun kalmış çocuklara benziyorlardı. Kısaca, 11 Eylül saldırısı sonrasında, bizim Amerika'nın gönüllü köleleri olduğumuz ortaya çıktı. Joseph Nye'ın geliştirdiği *soft power* (yumuşak güç) teorisi olağanüstü bir biçimde uygulanıp doğrulanmış oldu: Amerika sadece silahının gücüyle yönetmiyor, değerleri, kurumları ve kültürüyle de dünyaya egemen oluyordu.

11 Eylül saldırısından üç ay sonra dünya normal yaşamına dönmüş gibi görünüyordu. Amerika savaşı kazanmıştı. Birkaç bombardımandan sonra yine en güçlü devlet olmuştu. Amerika'nın uydu ülkeleri ise kendi iç işlerine bakma, ekonomilerine ve iç sorunlarına dönüp eğilme zamanının geldiğini zannediyordu. Amerikan karşıtı ülkeler Amerikan imparatorluğuna karşı slogan atar gibi ezelden yürüttükleri karşıt propaganda kampanyalarına kaldıkları yerden devam etmeye başladılar.

11 Eylül saldırısının açtığı yaraların sonucunda –ki Avrupa, Rusya, Japonya, Çin ve Filistin gibi ülkelerde yaşanan savaşları anımsayacak olursak göreceli olduğunu görürüz– Amerika'nın yoksulların ve güçsüzlerin sorunlarına daha duyarlı olmasını, insanlığın ortak kaderine daha fazla yakınlaşmasını bekliyorduk. Dünya düş görüyordu: Bütün ülkeler ya da neredeyse bütün ülkeler, Amerika'yı yasal egemen bir güç olarak görüyor, böylece de ortaya gerçek bir iyilik imparatorluğu çıkıyordu; bu iyilik imparatorluğunda yönetilenler, merkezi güce bağlanıyor, Amerikalı yönetenler ise adaletin hizmetinde çalışıyorlardı. İşte o zamanlar dış siyaset alanında benimsediği tutumundan dolayı Amerika, farklı bir görüntü vermeye başladı. Washington'un 1997 yılında antipersonel mayınlarını yasaklayan Ottawa sözleşmesini imzalamaması ve 1998'in Temmuzunda Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasını öngören anlaşmayı onaylamamasıyla ortaya çıkan tek yanlı ve tek başına hareket etme eğiliminin 2002 yılında sürdüğünü gördük. ABD, karbondioksit gazlarıyla ilgili Kyoto sözleşmesini imzalamadı ve tarih bir kere daha tekerrür etti. Eğer El Kaide'ye karşı girişilen savaş, mütevazı bir biçimde ve akıllıca yapılsaydı, Amerikan devletinin yasallığı kurumsallaşabilirdi. Ancak ABD'nin El Kaide'ye karşı yürüttüğü savaşta birçok defa sorumsuzca davrandığına şahit olduk. Sevimli ama kırılgan dünyamızda güç dengelerinin istikrarı

için uğraşan Amerika, sadece birkaç ay içinde aşırı derecede kendini önemseyen, sinirli ve saldırgan bir devlete dönüşüvermişti. Sonunda işte bu noktaya geldik. Ancak tam olarak durum nedir? Şu an itibarıyla, Amerika'nın tutumunu açıklayacak iyi bir çözümleme yönteminin olmaması, kaygı vericidir. Bu "tek süper güç" II. Dünya savaşı sonrasında oluşturduğu kimliğin aksine neden artık babacan ve olgun değildir? Kargaşa yaratmak için neden bu kadar uğraşır? Sınırsız bir güce sahip olduğundan mı? Yoksa tam aksine oluşmakta olan yeni dünya düzeninin kontrolünden çıkıp kendi kendine gelişimini sürdürdüğünü fark ettiğinden mi?

ABD'nin dış siyasetini açıklayacak bir çözümleme yöntemi geliştirmeden önce Amerika ile ilgili ortaya atılan "elinde bulundurduğu güç başına bela oldu" türünden standart düşüncelerden kurtulmamız gerekir. Dolayısıyla Amerikan karşıtlığını kendisine meslek edinmiş olanların bize hiçbir yararı olmayacağı açıktır; buna karşın bürokrasi kökenli düşünürler güvenilir birer rehber olacaklardır.

Çöküş sorunsalına dönüş

Ezeli Amerikan karşıtları, her zaman savundukları düşüncelerini yineliyorlar: Amerika, doğası gereği kötüdür; ABD, kapitalist sisteme özgü kötülüğün devlet olarak tezahürüdür. Ezeli Amerikan karşıtları için en sonunda gün doğdu; bunlar ister Fidel Castro gibi küçük yerel despotların hayranları olsun, ister yönlendirilen ekonomi düzeninin çökmeye mahkûm olduğunu bilsinler, fark etmez. Çünkü onlar, ABD'nin dünyada kargaşa yarattığını ve insanları mutsuz ettiğini pekâlâ iddia edebilirler. Yine de dikkatli olalım, sözünü ettiğimiz yapısalcı Amerikan karşıtları, durmuş saat misali doğru zamanı günde sadece iki kez gösterirler. Noam Chomsky'yi okuyun: Onda evrim bilinci diye bir şey bulamazsınız. Sovyet tehdidi ortadan kalkmadan önce ve kalktıktan sonra şimdilerde Irak'ta olduğu gibi çeyrek yüzyıl önce Vietnam'da da Amerika hep aynı militarist, baskıcı, sözümona liberal bir ülkeydi.[2] Ancak Chomsky'ye göre Amerika sadece kötü değil, aynı zamanda sınırsız güce sahip bir ülkedir.

2) Örneğin Noam Chomsky, *Rogue States. The Rule of Force in World Affairs*, Pluto Press, Londra, 2000.

Kültür araştırmalarına daha fazla yer verilen ve daha modern bir yapıt olarak Benjamin Barber'ın *Jihad vs Mc World* (Cihad vs Mc Dünya) adlı yapıtını örnek verebiliriz. Bu yapıtında Benjamin Barber, Amerikan tarzı alt kültür ile üstün olduğunu söyleyemeyeceğimiz yerel kültür arasında bocalayıp duran bir dünyayı anlatmaktadır.[3] Ancak çalışmasını Amerikan kültürünün, diğerlerine üstünlük sağladığı teziyle sonuçlandıran Benjamin Barber'ın, farkına varmadan nesnellikten uzaklaştığı ve aşırı Amerikan milliyetçisi olduğu anlaşılmaktadır. O da bazı düşünürler gibi ülkesinin gücünü olduğundan büyük gösterir.

Aynı abartılı anlatım içinde *hiper güç* kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Dışişleri Bakanı olarak izlediği siyasetten dolayı kendisine duyduğumuz saygı bir yana, Hubert Védrine'in kullandığı bu kavram araştırmacılar için açıklayıcı olmaktan çok kafa karıştırıcıdır.

Sözünü ettiğimiz bu açıklamalar, içinde bulunduğumuz bu durumu anlamamıza yardımcı olmamaktadır. Bu açıklamalarda Amerika'nın gücü, bazen de kötülüğü hep abartılır. Getirilen bu açıklamalar, Amerika'nın yürüttüğü dış siyasetin derin anlamını kavramamıza yardımcı olmamaktadır, çünkü Amerikan dış siyasetini yönlendiren gizemli etken onun sahip olduğu aşırı güç değil, içine düştüğü *zafiyettir*. Amerika'nın baştan aşağı yanlışlarla dolu, saldırganlık üzerine kurulmuş stratejisi, kısaca, "tek süper gücün" şımarık tavırları, ancak ve ancak çözülmemiş ya da çözümü bulunmayan zıtlıkların varlığıyla ve bu zıtlıklardan kaynaklanan yetersizlik korkusuyla açıklanabilir.

Hükümet yanlısı Amerikan düşünce kuruluşlarının yaptığı incelemeler daha açıktır. Farklı olmalarına karşın Paul Kennedy, Samuel Huntington, Zbigniew Brzezinski, Henry Kissinger ya da Robert Gilpin gibi yazarların ortak yönü, Amerika konusuna ılımlı yaklaşımlarıdır; onlara göre yenilme olasılığı hiç de az olmayan Amerika, *giderek kalabalıklaşan ve gelişen dünyamızda kaçınılmaz olarak azalan gücünü* idare etmek durumundadır. Amerika'nın gücü konusunda çeşitli incelemeler yapılmıştır: Kennedy ve Gilpin ekonomi, Huntington kültür ve din, Brzezinski ile Kissinger ise diplomatik ve askeri konuları irdelemişlerdir. Ancak hiçbiri Amerika'nın gücü karşısında duyduğu endişeyi gizlememektedir. Amerika'nın

3) Benjamin R. Barber, *Jihad vs. Mc World. How Globalism and Tribalism are reshaping the World*, Ballantine Books, New York, 1995.

dünya üzerinde kurduğu egemenlik, kırılgan ve tehdit altında görünmektedir.

Gerçekçi strateji ilkelerine olan bağlılığı ve zekâsına duyduğumuz hayranlık bir yana, Kissinger bu günlerde bütünsel ve derinlemesine bir görüş geliştiremiyor. Yayımlanan son kitabı *Does America need a Foreign Policy?* (Amerika'nın dışişlerine gereksinimi var mı?) bir tür yerel sorunlar kataloğundan başka bir şey değildir.[4] Ama Paul Kennedy'nin kaleme aldığı ve 1988 yılında yayımlanmış, dolayısıyla artık eski sayılan *The Rise and Fall of Great Powers* (Büyük güçlerin yükselişleri ve düşüşleri) adlı yapıtta çalışmamız açısından yararlı bazı ipuçları bulduk: *Imperial overstretch* (emperyal daralma) tehdidi altında bulunan Amerikan sisteminin, ekonomisinde göreceli bir düşüş yaşanırken diplomatik ve askeri alanda aşırı derecede büyüdüğünü gözlemliyoruz.[5] Samuel Huntington, 1993'de *Foreign Affairs* dergisinde çıkan bir makalesini genişleterek ve açıkçası bunalımlı bir ruh hali sezdiğimiz *The Crash of Civilizations and the Remaking of World Order* (Uygarlıklar çatışması ve dünya düzenini yeniden kurmak) adlı yapıtını 1996 yılında yayımladı. Huntington'un kitabı, Spengler'in yazdığı *Déclin de l'Occident* (Batı'nın düşüşü) adlı yapıtı anımsatan bir çeşit strateji çalışması izlenimini bırakıyor okuyucusunda. Huntington, İngiliz dilinin evrenselleşmesine karşı çıkacak kadar ileri gidiyor ve Amerika'nın Doğu Avrupalı Ortodoks ittifakından elini eteğini çekip Katolik-Protestan bloğu olan Batı Avrupa ittifakına doğru çekilmesini ve Amerikan stratejik sisteminin diğer iki temel direğini oluşturan Japonya ve İsrail'i farklı kültürleri nedeniyle dışlayarak kaderlerine terk etmesini önermektedir.

Diğer taraftan, Robert Gilpin'in görüşlerinde ekonomik ve kültürel saptamalar ağırlık kazanmaktadır; görüşü, fazla akademik, sakınımlı ama zekicedir. Ulus-devletin sürekliliğine inanan Gilpin, *Global Political Economy* (Küresel iktisat politikası) adlı çalışmasında, dünya için büyük bir tehdit oluşturan "yerelleşme" eğilimi gibi Amerikan ekonomik ve finans sisteminin olası zaaflarına işaret etmektedir: Eğer Japonya ile Avrupa yetki bölgelerini kendi kendilerine düzenlemeyi başarırlarsa, dünya

4) Henry Kissinger, *Does America need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*, Simon and Schuster, New York, 2001.

5) Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Fontana Press, Londra, 1989; birinci basım 1988.

Amerika merkezli olmaktan kurtulacak, bu koşullar altında ABD'nin dünya ekonomisindeki rolünün yeniden tanımlanması gereği ortaya çıkacaktır.

Fakat bu düşünürlerden, ekonomik sorunlarla ilgilenmemiş olmasına rağmen en uzak görüşlü olanı, 1997 yılında *The Grand Chessboard* (Büyük satranç tahtası) adlı yapıtı yayımlanan Brzezinski'dir.[6] Bu konuları iyi anlayabilmek için yerküreyi önüne alıp şöyle bir çevirmek ve ABD'nin olağanüstü coğrafi yalnızlığının farkına varmak gerek: Aslında siyasi merkez, dünyanın geri kalan kısmına çok uzaktır. Brzezinski, çoğu zaman, derinlikten yoksun, tepeden bakan, kaba bir emperyalist olmakla itham edilir. Brzezinski'nin önerdiği stratejiler, özellikle Amerika'nın Ukrayna ve Özbekistan ile mutlaka ilgilenmesi gerektiğini öne sürmesi kuşkusuz gülünç bulunabilir. Ancak Brzezinski'nin Avrasya'nın büyük insani ve ekonomik potansiyeli ile ilgili yaptığı saptamalar; komünizmin çökmesinden sonra içine kapanan ABD'yi unutup birliğini sağlama yolunda önemli adımlar atan Avrasya'nın Amerikan sistemi için gerçek bir tehdit oluşturduğu düşüncesi olağanüstü güçlü bir önsezinin ürünü olup gerçek bir buluştur.

Fukuyama paradoksu: Muzaffer Amerika'nın gereksizliği

Amerikan yönetminin içini kemiren kaygıları anlamak istiyorsak, Francis Fukuyama'nın geliştirdiği *tarihin sonu* kuramının ABD açısından içerdiği stratejik sonuçları ciddi ciddi düşünmeliyiz. Paris'teki entelektüel çevreler 1989-1992 yıllarında ortaya çıkan bu kuramla çok eğlenmiştir. Parisli aydınlar, Hegel felsefesinin basitleştirilmiş ama tüketime hazır olarak kullanılmasına çok şaşırmışlardır.[7] Fukuyama'ya göre tarihin derin bir anlamı vardır ve tarihsel süreç, liberal demokrasinin evrenselleşme-

6) Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997. Türkçesi: *Büyük Satranç Tahtası. Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri*, çev: E. Dikbaş, E. Kocabıyık, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1998.

7) Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, Londra, 1992. Fr. çeviri: *La fin de l'histoire et le dernier homme*, Flammarion, 1992. Türkçesi: *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev: Z. Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul, t.y.

siyle sonuçlanır. Komünizmin çökmesi insan özgürlüklerinin gelişmesinde sadece bir aşamadır; bundan önce kaydedilen diğer önemli aşama, Güney Avrupa'da: Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da diktatörlüklerin düşmesiydi. Türkiye'de demokrasinin kurulması ve Latin Amerika demokrasilerinin güçlenmesi, sözü edilen bu süreç içinde gelişmektedir. Sovyet sisteminin dağılması sırasında geliştirilen bu tarihsel çözümleme yöntemi, genel olarak Fransa'da Amerikalıların saflığı ve iyimserliğinin tipik birer örneği olarak görülmüştü. Hegel'in gerçekte Prusya devletine bağlı, Luther'in otoriter anlayışına ve devlete saygılı bir kimse olduğunu anımsayanlar, onun bireyselci bir demokrat olarak gösterilmesine gülüp geçerler. Fukuyama'nın bize sunduğu şey, Hegel'in Disney stüdyolarında basitleştirilip parlatılmış suretidir. Ayrıca, Hegel, insan düşüncesinin tarihsel gelişimiyle ilgilenen biriydi, oysa Fukuyama, eğitim konusunu işlerken daha çok ekonomik etkenler üzerinde durmakta, tarihin sonunu bambaşka gören Marx'a daha yakın bir yol izlemektedir.[8] Geliştirdiği kuramsal modelde eğitimi ve kültürü ikinci planda tutması, Fukuyama gibi Hegel ekolünden gelen bir düşünür için normal değildir; belli ki Amerikan entelektüel yaşamına egemen olan ekonomi saplantısının etkisinde kalmıştır.

Bu çekincelerimiz bir yana, Fukuyama'nın, yaşanan tarihsel sürecin bütünü ile ilgili ilginç ve doğru saptamalarda bulunduğunu unutmamak ve düşünüre hakkını vermek gerek. Daha *henüz 1989'da* liberal demokrasinin kurulması olasılığının araştırılıp incelenmesi gereken bir konu olduğunu öne sürerek iyi bir performans sergilemiştir. Tarihsel sürecin akışına daha az duyarlı olan Avrupalı entelektüeller ise analiz yapma yeteneklerini komünizm konusunda gösterecekler, yani geçmişi kurcalayacaklardı. Fukuyama ise insanlığın geleceği konusunda kafa yorduğu için övülmeyi hak etmiştir: Bu daha zor ancak daha yararlı bir iştir. Bence Fukuyama'nın geliştirdiği kuram, küçümsenemeyecek kadar gerçekçi olmakla birlikte dünyada kalıcı bir istikrarın kurulmasında eğitim ve nüfus etkenlerinin önemine değinilmediğinden yetersiz kalmıştır.

Şimdilik Fukuyama'nın demokratikleşme üzerine geliştirdiği kuramı bir yana bırakalım ve *ABD ile ilgili* ortaya çıkan orta vadeli sonuçları ele alalım.

8) A.g.y., s. 116: Eğitim, toplumun sanayileşmesinin bir sonucu gibi gösterilmektedir.

Fukuyama kuramsal modeline, liberal demokrasiler arasında çatışma çıkmasının olanaksız olduğunu varsayan Michael Doyle[9] yasasını dahil eder; bu düşünce 80'li yılların başında ortaya çıkmış, Hegel'den ziyade Kant'tan esinlenilerek geliştirilmiştir. Doyle ilk bakışta saf gibi gelen ancak düşünce bakımından verimli olan Anglosakson tipi ampirizmin ikinci örneğidir. Demokrasilerin birbirleriyle çatışamayacağı varsayımı, somut tarihin incelenmesiyle de doğrulanmaktadır; gerçekten de liberal demokrasiler karşıt sistemlerle savaşmışlar, ama aralarında hiçbir zaman çatışmamışlardır.

Çağdaş liberal demokrasi anlayışıyla yönetilen ülkelerde, her türlü soruna barışçı yollardan çözüm aranır. Fransa ve Britanya, 1933-1939 yılları arasında savaşma kararı aldıkları için savaş yanlısı olarak nitelendirilemez; demokratik Amerika'nın, Pearl Harbor olayı meydana gelene kadar soyutlanma politikası izlediğini üzüntüyle saptamaktayız. 1914 öncesi dönemde Fransa'da ve Büyük Britanya'da etkili olan milliyetçi akımları reddetmemekle birlikte Avrupa'yı I. Dünya Savaşına Avusturya-Macaristan ile Almanya'nın sürüklediğini belirtmeliyiz. Bu ülkelerde hükümet, Meclis karşısında sorumlu değildi. Sağduyulu olan herkes, yüksek eğitim ve yaşam standardına ulaşmış toplumlarda başka bir ülkeyle savaşmayı göze alacak bir çoğunluğun iş başına gelemeyeceğini iyi bilir. Refah düzeyi yüksek, eğitimli toplumlar, aralarında sorun çıktığında mutlaka barışçı bir çözüm bulurlar. Fakat, antidemokratik ve antiliberal bir rejimle yönetilen ülkelerde, iktidarın yetkileri geniş olduğundan genelde barış yanlısı olan halk kitlelerine karşın yöneticiler, istedikleri gibi düşmanlık tohumları ekebilirler.

Liberal demokrasinin dünyanın her yerinde benimsendiği (Fukuyama) ve demokrasiler arasında savaş çıkmayacağı (Doyle) düşüncelerini yan yana getirirsek sürekli barış içinde yaşayan bir dünya olasılığı beliriyor.

Avrupa'da Kinizm felsefesi yanlıları, İnsanoğlunun doğası gereği kötü olduğuna ve kontrol edemediği savaşma içgüdüsü ile yaratıldığına inandıklarından, böyle bir olasılıktan söz edilince alaylı alaylı gülerler. Ama biz yine de bütün bunlara aldırmadan, düşünmeye devam edelim: Böyle bir modelin Amerika için doğuracağı olası sonuçları bir düşünelim. Tarih, garip bir biçimde Amerikan devletine, tehdit altında bulunan demokratik

9) Michael Doyle, "Kant, liberal legacies and foreign policy", *Philosophy and Public Affairs*, I ve II, 1983 (12), s. 205-235 ve s. 323-353.

ilkeleri savunma görevi ve sorumluluğu vermiştir. Bu tehdit, Nazi Almanya'sından, militarist Japonya'dan, komünist Rusya ve Çin'den gelmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan Soğuk Savaş döneminde, Amerika'nın bu tarihsel sorumluluğu kurumsallaşmıştır. Fakat demokrasi her yerde kazanırsa çelişkili bir sonuç ortaya çıkar; buna göre askeri bir güç olarak ABD, dünya için artık gereksizdir, dolayısıyla diğer demokratik ülkeler gibi o da sıradan, herhangi bir demokratik devlet rolüyle yetinmek zorundadır.

Eski önemini yitirmek, Washington'un iki ana kaygısından birisidir; öte yandan aynı konu, ABD'nin dış siyasetinin anlaşılmasını sağlayan anahtarlardan biridir. Bu kaygılarının etkisinde kalan Amerikan dışişleri bakanları hep bunun aksini iddia eden sözler sarfetmişlerdir: 1998'in Şubat ayında, Clinton kabinesinin Dışişleri Bakanı olan Madeleine Albright, Irak'a füze fırlatıldığında yaptığı savunmasında, ABD'yi *vazgeçilmez bir ulus*[10] ilan etmiştir. Sacha Guitry'nin daha önceden gördüğü gibi, hakikatin karşıtı, hakikate çok yakındır. Eğer resmi olarak ABD'nin dünya için vazgeçilmez bir ulus olduğu ilan ediliyorsa, bu, o ülkenin bir güç olarak dünya için gerekliliğinin sorgulanmaya başlandığı anlamına gelir. Amerikan yöneticilerinin sözlerinde, strateji uzmanlarının taşıdığı kaygılar sezinlenmektedir. Madeleine Albright, sözlerinde her ne kadar aksini iddia etse de, Brzezinski'nin doktrinini doğrulamaktadır. Brzezinski'ye göre ABD, aşırı kalabalık ama son derece üretken, barış içinde yaşayan ve dünyanın merkezi olmaya aday Avrasya'dan kopuk, içine kapanmış bir ülkedir.

Aslında Brzezinski, Fukuyama çelişkisinde tehdit unsurunun varlığını kabul ediyor ve Eski Dünyanın kontrolünü sağlamak için diplomatik ve askeri bir yol öneriyor. Huntington ise onlar kadar şirin görünmüyor: O, Fukuyama'nın sevimli modelinin evrenselliğini kabul etmiyor, demokratik ve liberal değerlerin herkes tarafından benimsenebileceğini olası görmüyor. Huntington, toplumları dinsel ve etnik sınıflara ayırma yoluna gitmeyi yeğliyor; ona göre birçok toplumun, yapısı gereği "Batılı" değerleri sindirmesi olanaksızdır.

Çalışmamızın bu aşamasında çeşitli tarihsel olasılıklar arasında seçim yapmak gibi bir şansımız yok: Liberal demokrasi örnekleri yaygınlaşabilir

10) *"If we have to use force, it is because we are America. We are the indispensable nation. We stand tall. We see farther into the future."* (Güç kullanıyoruz, çünkü biz Amerika'yız. Vazgeçilmez ulusuz biz. Büyüğüz. Uzak geleceği görüyoruz).

mi? Eğer yaygınlaşabilirse demokrasi, barışı da beraberinde getirir mi? Ama biz de şunu anlamalıyız: Brzezinski ile Huntington, Fukuyama'nın sorduğu sorulara yanıt arıyorlar, ayrıca, ABD'nin marjinalleşme olasılığı, Amerikan elit çevrelerini iyiden iyiye kaygılandırıyor; bütün dünyanın gücünden çekindiği Amerika'nın durumu çelişkili gibi görünüyor. İzolasyonizmden uzak olan ABD, kendi içine kapanmaktan, artık kendisine gereksinim olmayan bir dünyada yalnız kalmaktan korkuyor. Peki ABD, 1776'daki Bağımsızlık İlanı'ndan 1941'deki Pearl Harbor olayına kadar dünya ile arasındaki, bizzat varlığının temelini oluşturmuş olan o uzaklıktan şimdi neden korkuyor?

Özerklikten ekonomik bağımlılığa doğru

Pek bir işe yaramama korkusu ve bundan dolayı Amerika'nın daha da fazla içine kapanma endişesi, yeni bir olay değildir: Amerikan devletinin tarihsel konumunda köklü değişiklik söz konusudur. "Yozlaşmış Eski Dünya'dan Kopuş" miti, Amerika'nın kuruluş efsanesinin belli başlı, belki de en önemli unsurudur. İnsanların bolluk içinde yüce ahlak anlayışıyla özgürce yaşadığı bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'dan bağımsız olarak, Yaşlı Kıta'da toplumların arasında çıkan çatışmalara karışmadan kendini geliştirme yolunu seçti.

Aslında Amerika'nın XIX. yüzyıldaki içe kapanıklığı daha çok diplomatik ve askeriydi; nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonominin büyümesi, Avrupa'dan akın eden para ve iş gücüyle gerçekleşti. Avrupalı yatırımcılar ve eğitimli göçmen işçiler, Amerikan ekonomisinin kalkınmasını sağlayan temel etkenlerdir. Ayrıca Amerikan devleti, XIX. yüzyılın sonlarına doğru dünyanın en güçlü ekonomisine sahip olmanın ötesinde, muazzam bir hammadde üreticisi, dış ticaret fazlası olan, kendi kendine yeten dünyanın tek ülkesiydi.

XX. yüzyılın başında Amerika'nın artık diğer devletlere gereksinimi kalmamıştı. Amerikan devletinin cari gücü düşünülecek olursa, Asya'ya ve Latin Amerika'ya yaptığı ilk müdahaleler çok mütevazı gibi görünebilir. Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın Amerika'ya gereksinimi vardı. Amerika Birleşik Devletleri, dünya ülkelerinin yardım çağrılarına, özellikle 1917 yılına kadar fazla kulak asmadı. Versailles sözleşmesini onay-

lamayı reddederek yeniden tek başına hareket etmeyi ve içine kapanmayı yeğledi. Amerikan devletinin, ekonomik gücüne uyan bir biçimde dünyadaki yerini alması için Pearl Harbor olayının yaşanması ve Almanya'nın Amerika'ya savaş ilan etmesi gerekiyordu; Amerika'nın kendisine yakışan büyüklüğü göstermesine bir bakıma Japonya ile Almanya vesile olmuştu.

1945 yılında Amerikanın gayrisafi milli hasıla tutarı, dünya toplamının yarısından fazlası kadardı ve Amerika, otomatik olarak, anında ve doğrudan dünyayı egemenliği altına almış oldu. Kuşkusuz 1950'lerde komünizm, Doğu Almanya'dan Kuzey Kore'ye kadar tüm Avrasya'ya hükmediyordu. Ama büyük bir deniz ve hava gücüne sahip olan Amerika; önceliği Sovyet sistemine karşı savaşmaya vermiş birçok müttefik ve müşterisinin de onayıyla, dünyanın geri kalan kısmını denetimi altında tutuyordu. Amerikan egemenliğinin kurulması, komünizmi destekleyen, dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan çok sayıda aydın, işçi ve köylüye rağmen, dünya ülkelerinin büyük bir kısmının rızasıyla olmuştur.

Olayları ve gelişmeleri iyi anlamak istiyorsak bu egemenliğin belli bir süre için yararlı olduğunu kabul etmemiz gerekir. 1950-1990 yılları arasında Amerikan egemenliğinin genelde olumlu etkiye sahip olduğunu görmeden Birleşik Devletler'in daha sonra yararlı ülke konumundan yardımına gereksinim duyulmayan ülke konumuna nasıl düştüğünü anlayamayız, ayrıca konum değişikliğinden doğan sorunları iyi kavrayamayız.

1950-1990 yıllarında Amerika'nın komünist olmayan ülkelerin üzerinde kurduğu egemenlik, neredeyse imparatorluğa dönüşüyordu. Elinde bulundurduğu ekonomik, askeri ve ideolojik kaynaklar sayesinde Amerika bir süreliğine bir imparatorluk gücünün tüm yetkilerine sahipti. Washington'un etkisi altında bulunan ülkelerde uygulanan liberal ekonomi ilkeleri, sınırları aşıp bütün dünyayı etkiledi –şimdiki deyimle ekonomi küreselleşmeye başladı. Küreselleşme, zaman içinde, ekonomiyi zayıflatarak ve toplumu yozlaştırarak egemen ulusun iç yapısını değiştirmeye başladı. Bu değişim süreci ilk başlarda ağır ağır gelişiyordu. Tarihe yön veren etmenlerin pek farkına varamadıkları bir olgu, ABD ile ABD'nin güdümü altında bulunan ülkeler arasında oluşan bağımlılıktı. 70'li yılların başında dünya ekonomisini yönlendiren Amerika'nın dış ticareti açık vermeye başladı.

Komünizmin çöküşüyle sözünü ettiğimiz Amerika'nın diğer ülkelere bağımlılığı hızlanarak arttı. 1990-2000 yılları arasında Amerika'nın ti-

caret açığı, 100 milyar dolardan 450 milyar dolara fırladı. Amerika dış ticaret açığını dengeleyebilmek için dışarıya harcadığı kadar sermaye çekebilmeliydi. Üçüncü binyılın başında ABD, artık sadece kendi ürettikleriyle yetinememekteydi. Eğitim düzeyini artırıp nüfusunun gelişimini sağlamış ve demokrasisini kurmuş ülkeler, Amerika olmadan da yaşayabileceklerini görmeye başlamışken *ABD, diğer ülkeler olmadan yaşayamayacağını anlamıştı.*

"Küreselleşme" üzerine yürütülen tartışmalarda öne sürülen görüşler pek gerçekçi değildir, çünkü bu tartışmalar çoğu zaman katı bir anlayışla yürütülür; bu anlayışa göre ticari ve finansal ilişkiler simetrik ve homojen olmalıdır, yani hiçbir ulus ayrıcalıklı olmamalıdır. Her ne kadar ABD ekonomik gücünün zayıflamasına bağlı olarak geri plana itilmiş görünse de dünya ekonomisinden beslenme kabiliyetini büyük ölçüde geliştirmiştir: ABD objektif bir değerlendirmeyle kendisinden küçük ekonomileri yutarak beslenen yırtıcı bir güç haline gelmiştir. Böyle bir durum ABD'nin gücüne mi yoksa güçsüzlüğüne mi işaret etmektedir? Kesin olan şu ki, ABD bundan böyle yaşam standardını koruyabilmek için dünya üzerindeki egemenliğini sürdürmek ve bunun için de hem siyasi hem de askeri bir savaş vermek zorundadır.

Ekonomik ilişkilerde var olan durumun tersine çevrilmesi, Amerika'nın sarsılmasına neden olan ikinci bir etkendir; demokratik ülke sayısının artması birinci etken olmak üzere, ikinci olarak saydığımız ekonomik ilişkilerde ABD'nin diğer ülkelere olan bağımlılığı, alt alta getirildiğinde dünyada oluşan tuhaf durum, ABD'nin şaşırtıcı davranışları ve insanlığın mutsuzluğu daha iyi anlaşılmaktadır. *Ekonomik olarak diğer ülkelere bağımlı hale gelmiş ve siyasi bakımdan önemini yitirmiş bir süper gücü nereye koymalı?*

Endişe yaratan bu düşünce modelini geliştirmeyi bu noktada bırakabiliriz ve Amerika'nın da demokratik bir ülke olduğunu anımsatarak, demokratik ülkelerin birbiriyle savaşmadığını, dolayısıyla da ABD'nin saldırgan ve savaş yanlısı bir ülke olamayacağını, böylelikle de dünya için bir tehlike oluşturamayacağını iddia edebiliriz. Deneme yanılma yoluyla kendimizi Washington yönetiminin eninde sonunda günümüz dünyasının değişen ekonomik ve siyasi gereklerine ayak uydurabileceğine inandırabiliriz. Neden olmasın? Ancak gelişmiş demokrasilerde meydana gelen, giderek belirginleşen ve kaygı uyandıran, özellikle Amerika'da patlak veren krizler gösteriyor ki barışçı bir güç olmak, ABD'nin doğası gereği değildir.

Tarih akışını sürdürmektedir: Bir yandan dünyanın birçok yerinde demokratik düzen kurulmaya çalışılırken; diğer yandan da Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa gibi en eski demokratik ülkelerde demokrasi sürecinin gelişmeye devam ettiğini unutmamalıyız. Şu anda her şey, bu ülkelerin birer oligarşi sistemine dönüştüğünü gösteriyor. ABD'nin diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerini anlamamıza yardımcı olan "tersyüz oluş" kavramı dünyadaki demokratik dinamizmi de açıklamaktadır. Demokrasi, zayıf olduğu ülkelerde giderek güçlenmekte, güçlü olduğu ülkelerde ise zayıflamaktadır.

Amerikan demokrasisinin yozlaşması ve savaş olasılığı

Fukuyama, Batılı olmayan diğer ülkelerde istikrarlı bir ortamın oluşmakta olduğunu anlamıştır. Ancak onun, her toplumsal olayı ekonomiyle açıklama eğiliminde olduğunu daha önce görmüştük; Fukuyama, eğitimi tarihsel sürecin itici gücü olarak görmediği gibi nüfus bilimleriyle de pek az ilgilenmiştir. Fukuyama, kitlelerin eğitilmesiyle gelişen demokrasilere bağlı olarak bireyselciliğin hızla arttığını, dolayısıyla eğitimin değişken bir parametre olduğunu görememiştir. Fukuyama'nın yaptığı en büyük hata buradan kaynaklanmaktadır: Liberal demokrasinin yayılmasıyla, tarihin sonlanacağı sonucuna varmıştır. Böyle bir çıkarsamadan yola çıktığımızda, siyasi bir sistem olarak demokrasinin, istikrarlı hatta mükemmel bir yönetim biçimi olduğunu, ancak gerçekleşir gerçekleşmez ömrünü tükettiğini görürüz. Demokrasi, kültürel gelişmenin ilk aşaması olan ilk öğretimin siyasi bir üst yapısıdır; insan eğitiminin okur yazarlıktan öte geçemediği ülkelerde demokrasi yerli yerine otururken, orta ve yüksek öğrenimin geliştiği toplumlarda demokrasi, sarsılmaya başlar.[11]

Orta ve özellikle yüksek öğrenimin gelişmiş olduğu toplumların zihinsel ve ideolojik yapısına eşitsizlik kavramı girer. Yüksek öğrenim görmüş kişiler, belli bir tereddüt ve samimiyetsizlikten sonra gerçekten de üstün olduklarına inanmaya başlarlar. Gelişmiş ülkelerde yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmaktadır; istatistikler, bu yeni sınıfın, sosyal yapının %20'sini

11) Ayrıntılı bilgi için bkz. tarafımdan kaleme alınan *L'illusion économique*, Gallimard, 1998, yeni basım "Folio", 5. bölüm.

oluşturduğunu, dönen paranın %50'sini elinde tuttuğunu göstermektedir. Yeni oluşan bu toplumsal sınıfın temsilcileri, genel seçim zorunluluğuna tahammül etmekte gittikçe zorlanmaktadırlar.

Demokrasinin gelişmesini "mucizevi" olarak değerlendiren Tocqueville'in dünyasında, okuryazar sayısının hızlı bir biçimde artmasına bağlı olarak tanrısal bir mucizeye tanık olmuştuk. Yüksek öğrenim görmüş kişi sayısının giderek artmasıyla felaketin habercisi olan, diğer bir "mucizevi" olgu karşımıza çıkıyor: Yani oligarşiye doğru bir gidişat söz konusudur. Şaşırtıcı bir biçimde Aristoteles'in dünyasına dönüş yaşanmaktadır; onun dünyasında demokrasi ömrünü tamamladıktan sonra yerini oligarşiye bırakmıştı.

Avrasya'da demokratik rejim kurulmaya ve yerleşmeye başlarken demokrasi, doğduğu anavatanında çürüyüp bozulmaya başlamıştır: Amerikan toplumu, eşitsizliğe dayanan bir egemenlik sistemine dönüşmektedir. Bu olay, Michael Lind'in kaleme aldığı *The Next American Nation*[12] (Gelecekteki Amerikan ulusu) adlı yapıtta mükemmel biçimde açıklanmıştır. Bu kitapta özellikle *the overclass*'a (üst sınıf), post demokratik Amerika'nın egemen sınıfa ilişkin ilk sistematik çözümleme vardır.

Kıskanmayalım. Bu konuda Fransa da hemen hemen Amerika kadar gelişmiştir. İçinde elitizm ile popülizmin çatıştığı, genel seçim sisteminin süregittiği, ama sağ ve sol elitin eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik her türlü girişimi engellediği bir "demokrasi": Tuhaf bir sistem. Seçim oyununun muazzam bir medya çatışmasının sonunda yine statükoya dönüşle noktalandığı gittikçe komikleşen bir dünya. Üst bir ilkenin göstergesi olarak elit kesimlerin sağladığı uyum ve vardığı ortak anlayış sayesinde, seçim sistemi kriz işaretleri verse bile, şeffaf siyasi sistemin dağılması önlenmektedir. George W. Bush, aritmetik çoğunluğu sağlayıp sağlamadığı belli olmayan karanlık bir sürecin sonucunda ABD başkanı seçildi. Ama diğer "tarihi cumhuriyet" olan Fransa'da, kısa bir süre sonra tam tersi bir olay yaşandı; bu olay, Sacha Guitry'nin mantığına çok yakın bir örnektir; yani Cumhurbaşkanı, oyların %82'sini alarak seçildi. Fransa'da seçim sonuçlarında ortaya çıkan oybirliği, diğer seçmen isteklerinin dikkate alınmadığı sosyolojik ve politik bir mekanizma sayesinde

12) Michael Lind, *The Next American Nation. The New Nationalism and the Fourth American Revolution*, The Free Press, New York, 1995.

sağlanmaktadır; toplumun alt tabaka seçmenlerinin %20'sinin istekleri, üst tabaka seçmenlerinin %20'si tarafından engellenmekte, ayrıca orta oyların %60'ına tekabül eden seçmenlerin istekleri de bu azınlık tarafından kontrol edilmektedir. Ancak sonuç aynıdır: Pratikte seçim sonuçlarının hiçbir önemi yoktur; çekimser kalanların sayısı ise giderek artmaktadır.

İngiltere'de aynı kültürel süreç işlemektedir. Bu süreç, Michael Young tarafından *The Rise of the Meritocracy* (Meritokrasinin yükselişi) adlı yapıtında ele alınmış, erken bir zamanda çok önceden çözümlenmiştir. Michael Young'ın bu yapıtı, 1958[13] yılında yazılmış, uzak görüşlü kısa bir denemedir. Ancak İngiltere'de demokrasi, taşkınlık yaşanmadan, gecikmeli bir biçimde gelişti: Ülkenin çok yakın aristokratik geçmişi, son derece net bir biçimde birbirinden ayırt edilen farklı toplumsal sınıf aksanları, Batıda ortaya çıkmakta olan yeni oligarşi düzenine yumuşak bir geçişin yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Aslında Amerika'da yeni oluşan toplumsal sınıfta belli belirsiz bir kıskançlık sezilmektedir; kendisine ait olmayan Viktoryen geçmişe özlemin bir ifadesi olan Anglofil tutumu[14] bunu açıkça gösterir.

Dolayısıyla demokraside yaşanan krizi bir tek ABD'ye mal edersek haksızlık etmiş oluruz. Tarihsel olarak Amerikan demokrasisiyle tarihsel bağları bulunan iki eski liberal ulusal devlet, İngiltere ile Fransa, oligarşiye doğru giden bir yozlaşma sürecinden geçmektedirler. Fakat, küreselleşen dünyanın siyasi ve ekonomik sisteminde bu iki devlet, egemen değildir. Başka bir deyişle Fransa ile İngiltere ticari ilişkilerinde dengeye dikkat etmek zorundadırlar. Bu iki toplum, bir yerde ABD'den yolunu ayırmak durumundadır. Ben, bir zamanlar "Batılı demokrasiler"den söz edildiği gibi gün gelip de "Batılı oligarşiler"den söz edilebileceğini düşünüyorum.

Ancak Amerika ile dünyanın diğer ülkeleri arasındaki ilişkilerde meydana gelen ikinci tersyüz oluş budur. Demokrasi, dünyanın her yerinde yükselişe geçti; bundan dolayı demokrasinin beşiği sayılan ülkelerde yaşanan gerileme pek dikkat çekmemektedir. Evrensel oyunun oyuncuları, bu rol değişiminden pek hoşnut değiller. Amerika, kötü niyetinden değil, ama alışkanlığı gereği, eşitlik ve özgürlük dilini hâlâ çok iyi kullanabil-

13) Michael Young, *The Rise of the Meritocracy*, Penguin, Harmondsworth, 1961; ilk basını: 1958.

14) Michael Lind, *a.g.y.*, s. 145.

mektedir. Ve tabii ki dünyamızın demokratikleşme süreci henüz tamamlanmamıştır.

Ancak, oligarşiye geçiş, Doyle yasasının uygulanmasını engelliyor. Doyle yasasına göre, barışçıl çözümler üretmek, liberal demokrasilerin doğası gereği kaçınılmazdır. İyi kontrol edilmeyen yönetici sınıfın saldırgan bir tutum sergilediğini, askeri serüven peşinde koştuğunu iddia edebiliriz. Aslında Amerika'nın oligarşiye dönüştüğü savı, Doyle yasasının uygulama alanının kısıtlanabileceğini düşündürmekte, özellikle de saldırgan Amerika gerçeğini, düşünce temelinde, görmemizi sağlamaktadır. Hatta yeni ya da eski demokrasilere saldıran ülke Amerika ile ilgili geliştirdiğimiz stratejik savı bile önsel olarak dışlayamayız. Böyle bir şema kullanarak biz – biraz da kurnazca– liberal demokrasinin kurulmasıyla askeri çatışmaların sonunun geleceği beklentisi içindeki Anglosakson "idealistler" ile uluslararası ilişkiler alanını, yüzyıllar boyunca saldırgan devletlerin birbirleriyle çatıştığı, anarşik bir ortam olarak algılayan, yine aynı kültürden gelen "gerçekçileri" uzlaştırıyoruz. Liberal demokrasinin barış getirdiğini kabul ederek onun çökmesiyle savaşın geri döneceği savını da kabul etmiş oluyoruz. Doyle yasası geçerli olsa bile Kant'ın düşündüğü gibi sonsuz barış olmayacaktır.

Açıklama modeli

Bu denemede biçimsel olarak çelişkili fakat içeriğini son derece basit bir biçimde özetleyebileceğimiz bir açıklama modeli geliştirmeye çalışacağım: Dünyanın demokrasiyi keşfettiği ve Amerika olmadan kendi ayaklarının üstünde durmayı öğrendiği şu günlerde ABD, demokratik niteliklerini kaybetmeye başlamış, ekonomisini yaşatabilmek için dünyanın diğer ülkelerine gereksinimi olduğunu anlamış, diğerleri olmadan yapamayacağı gerçeğinin yeni yeni ayırdına varmıştır.

Dolayısıyla roller iki açıdan tamamıyla tersyüz olmuştur: İlk olarak, ABD'nin diğer dünya ülkeleriyle sürdürdüğü, bağımlılığa dayanan ekonomik ilişkilerinde köklü bir değişiklik meydana gelmiştir; ikinci olarak demokrasinin gelişim dinamiği tersyüz olmuştur; Avrasya'da demokrasi alanında olumlu gelişmeler kaydedilirken Amerika'da olumsuz bir gidişat söz konusudur.

Sözünü ettiğimiz bu ağır sosyal ve tarihsel süreçleri aydınlatıp ortaya koyduktan sonra Amerika'nın davranışlarında açıkça görünen tuhaflığı daha iyi anlayabiliriz. Bundan sonra ABD'nin amacı demokratik ve liberal düzeni savunmak değildir; Amerika'da demokratik ve liberal düzen yavaş yavaş özünü kaybetmektedir. Her türlü mal ve sermaye edinmek, öncelikli hedeftir: Bundan sonra ABD'nin temel stratejik hedefi, dünya kaynaklarını kendi siyasi denetimi altına almaktır.

Bununla birlikte ekonomik, askeri ve ideolojik gücü giderek zayıflayan ABD'nin; fazlasıyla genişleyen, kalabalıklaşan, okuyup yazabilen ve demokratikleşen bir dünyayı etkin bir biçimde kontrol etmesi günden güne zorlaşmaktadır. Gerçek stratejik aktörlerin, yani Rusya, Avrupa ve Japonya'nın Amerikan egemenliğine karşı tam bir engel oluşturması ulaşılması güç bir amaçtır, çünkü gerçekçi değildir. Amerika bu güçlerle uzlaşmak zorundadır; çoğu zaman da alttan almaktadır. Yine de ABD, endişe verici boyutlara ulaşan ekonomik bağımlılığına gerçek ya da hayâli bir çözüm bulmak zorundadır; ABD, sembolik bir biçimde de olsa dünyanın *merkezinde* kalmalı, bunun için de kendi "gücünü", affedersiniz, kendi "süper gücünü" sergileyip göstermelidir. Başka bir deyişle,üç aşamalı militarist bir güç gösterisiyle karşı karşıyayız:

— Bir sorun ortaya çıktığında, dünya çapında "tek" olan "süper gücün" girişiği, amacı belli olmayan askeri harekâtı haklı çıkarmak için, bu sorunu hiçbir zaman çözmemek.

— Irak, İran, Kuzey Kore, Küba gibi Amerika'nın kolay başedebileceği küçük ülkelere yüklenmek. Siyasi olarak dünyanın merkezinde kalabilmek için tek çare ufak güçlerle "çarpışmak", böylece, orta vadede Avrupa, Japonya, ve Rusya'nın yanı sıra, daha uzun vadede Çin gibi ABD ile birlikte dünyanın kontrolünü sağlayan ülkelerin bütün bunların bilincine varmalarını engellemek değilse bile olabildiğince geciktirmek.

— Yeni yeni silahlar geliştirmek, böylece hiçbir zaman sona ermeyecek olan silah yarışmasında "açık farkla" önde gitmek.

Amerika benimsediği bu stratejiyle dünya barışı açısından yeni ve beklenmedik bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır; ama bu engel henüz tehlikeli boyutlara ulaşmış değildir. Hedef ülkelerin büyüklüğü ve listesi, Amerika'nın gücünü objektif olarak belirlemektedir; buradan Amerika'nın gücünün en fazla Irak, İran, Kuzey Kore ve Küba gibi ülkelere yettiği anlaşılmaktadır. Yeni bir Amerikan imparatorluğunun doğduğunu

ilan ederek telaşa kapılmak için hiçbir neden yoktur; aslında Amerikan imparatorluğu, Sovyet imparatorluğundan on yıl sonra dağılma sürecine girmiştir.

Dünya güçleri arasındaki ilişkilerin bu şekilde ortaya konulması sonucunda, doğal olarak stratejik öneme sahip bazı önerilerimiz olacaktır; bu önerilerimizi geliştirirken amacımız, belli bir ulusun çıkarlarını gözetmek değildir; Amerika'nın çöküş sürecinde bütün ulusların yararını gözeterek nasıl bir yol izlenebilir düşüncesiyle hareket edeceğiz.

1
Evrensel Terörizm Miti

Son on, on beş yıl boyunca dünyanın çeşitli yerlerinden Batılılara sunulan görüntüler dehşet vericidir. Basın yayın organları, nefretin yapılandırdığı, şiddetin kol gezdiği, insanların ve toplumların kıyıma uğradığı bir dünya imgesi sundular: Ruanda'da işlenen soykırım, Nijerya ve Fildişi'nde meydana gelen dinsel çatışmalar, Somali'de kabileler arasında patlak veren savaşlar, Sierra Leone'de yaşanan inanılmaz iç savaş, ayrımcı rejimden kurtulmuş olmasına rağmen Güney Afrika'da işlenen cinayet ve tecavüzler, Zimbabve'de beyaz çiftçilerin öldürülmesi, Cezayir'de halka yönelik terörizm. Başka bir kıtaya geçelim: Şu sıralarda her şeye rağmen günlerin sakin geçtiği İran'da gerçekleştirilen İslam devrimi, Çeçenistan sorunu, Gürcistan'da yaşanan anarşi olayları, Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan savaş, Türkiye ve Irak'ta Kürtlerin bağımsızlık istekleri, Tacikistan'da meydana gelen iç savaş, Hindistan'da Keşmirlilerin düzenlediği saldırılar, Sri Lanka'da Tamil başkaldırısı, Gucarat'ta Hinduistlerle Müslümanlar arasında çıkan çatışmalar, Filipinlerin güneyinde Müslüman gerilla savaşı, Sumatra'nın Kuzeyinde, Aceh'te baş gösteren radikal İslam, Doğu Timor'da Hıristiyanların Endonezya'nın özel güçleri tarafından katledilmesi, Afganistan'da tuhaf Taliban rejimi.

Kolombiya'da yaşanan solcu rehine krizi ile Marcos'un başkaldırısı olaylarını dikkate almazsak, Latin Amerika, sakin gibi görünmektedir. Avrupa'nın göbeğinde meydana gelen, eski Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Hırvatların, Müslüman Boşnakların, Sırpların ve Kosovalıların katledilişine ilişkin sahneler, şiddet dalgasının bizim barışçı, zengin ve eski dünyamızı da vuracağı izlenimi yarattı. 1989 yılında, Tiananmen Meydanında öğrenci gösterisine Çin rejimi tarafından uygulanan müdahaleden söz etmeden edemeyeceğiz. Deliliğin ulaştığı en son nokta olarak da İsrail-Filistin çatışmasını unutmayalım. Allah adına intihar saldırısında bulunan ve Üçüncü Dünya olarak adlandırmaya alıştığımız yerlerden gelen kişiler tarafından Dünya Ticaret Merkezi kulelerinin yerle bir edilmesiyle bu listeyi bitirelim.

Şu ya da bu tarihte, basın yayın organlarında işlendiği kadarıyla verdiğimiz bu bilgilerin tam ve beklenen düzeyde olduğunu iddia edemeyiz. Bununla birlikte bu kanlı olaylar zinciri karşısında dünyanın çılgın bir dönemden geçtiği duygusuna kapılmadan, kendimizi aşağı yukarı iyi korunan bir adada yaşadığımıza inandırabiliriz, elbette eğer kenar mahallelerimizdeki araba yangınlarını, 2002'nin ilkbaharında Fransa'da sinagoglara düzenlenen saldırıları ve son cumhurbaşkanı seçimlerinde Jean-Marie Le Pen'in ikinci tura kalması gibi bazı olayları Batıda barbarlaşmanın ilk sinyalleri olarak görmezsek.

Şiddetin sürekli tırmandığı bir dünya görüntüsü tarihe özgül bir yaklaşımı desteklemektedir: Dünyamızda her şeyin kötüye gittiği düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Bütün bu katliamların tek bir anlamı olabilir: Dünyanın üzerine karanlık çöküyor, hiçbir ilerleme kaydedilmiyor, ilericilik kavramı XVIII. yüzyılda Avrupalıların kapıldıkları bir yanılsama olarak, tedavülden kalkmış diğer eski kavramların bulunduğu yere kaldırılmalı. Yaşadığımız bu dönemde bazı olumsuzluklar üzerinde durulabilir. Televizyonda seyrettiğimiz çarpıcı görüntülerin ötesine geçerek dünya ekonomisinin düşüşe geçtiğini anlayabilir, ekonomik ve finansal küreselleşmeye koşut olarak yoksul toplumlarda olduğu gibi zengin toplumlarda da eşitsizliklerin arttığını görebiliriz. Kötüye gidiş olarak yorumladığımız bu gelişmeler; serbest ticaretin[1] sonucudur; serbest ticaret dolayısıyla dünyanın bütün ülkelerinde çalışabilecek durumda olanlar, birbirinin rakibidir;

1) Daha ayrıntılı bir tahlil için bkz. *L'illusion économique*, a.g.y., 6. bölüm.

serbest ticaret maaşların azalmasına ve küresel bazda arzın daralmasına yol açmaktadır; ayrıca serbest ticaret sisteminden etkilenen her toplumda zengin ile fakir arasında uçurum giderek büyümektedir; öyle ki aradaki fark, zengin ülkelerdeki zenginler ile fakir ülkelerdeki fakirler arasındaki uçurumla ifade edilebilir. Fakat ister sağcı görüşü yansıtsın isterse solcu düşünceye yatkın olsun, ister Marksist olsun isterse neoliberal, basit ekonomik açıklamalar yeterli gelmeyebilir; bu durumda muazzam istatistikler sayesinde günümüz dünyasında kaydedilen büyük kültürel gelişmeleri görmek olasıdır; bu kültürel gelişmeler, iki temel parametre ile açıklanabilir: Geniş kitlelerin okuma yazma öğrenmesi ve doğum kontrol araçlarının yaygınlaştırılması.

Kültürel devrim

1980 ile 2000 yılları arasında 15 yaşına gelmiş okuryazar sayısı artmıştır; yani, okuma yazma bilen yetişkinlerin oranı Ruanda'da %40'tan %67'ye, Nijerya'da %33'ten %64'e, Fil Dişi'nde %27'den %47'ye, Cezayir'de %40'tan %63'e, Güney Afrika'da %77'den %85'e, Zimbabve'de %80'den %93'e, Kolombiya'da %85'ten %92'ye yükselmiştir. Afganistan'da bile aynı dönemde okuryazar oranı %18'den %47'ye çıkmıştır. Bu oran Pakistan'da %41'den %56'ya, Endonezya'da %69'dan %87'ye, Filipinler'de %89'dan %95'e, Sri Lanka'da %85'den %92'ye, Tacikistan'da %94'ten %99'a yükselmiştir. İran'da 1980 yılında okuryazar oranı %51 iken 2000 yılına gelindiğinde %77'ye çıkmıştır. Çin'de 1980 yılında okuma yazma bilen insanların oranı %66 idi; günümüzde ise bu oran %85'e ulaşmıştır.

Kültürel gelişme sürecinden geçtiği düşünülen bütün yoksul ülkeler için benzer istatistikler tutmak olasıdır; örneğin, en geri kalmış ülkelerde dahi okuryazar oranında artış gözlemlenmiştir; Mali'de 1980 yılında okuryazar oranı %14 iken 2000 yılında bu oran %40'a varmıştır; Nijer'de bu artış daha mütevazı boyutlarda gerçekleşmiş, %8'den %16'ya çıkmıştır. Bu rakamlar henüz düşük düzeydedir, ancak sadece 15 ile 24 yaş kategorisine bakacak olursak bu oranın Nijer'de %22'yi, Mali'de ise %65'i bulduğunu görürüz.

Kültürel değişim süreci henüz tamamlanmamıştır; kültürel gelişme seviyesi ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişmektedir. Fakat bize fazla uzak

olmayan bir gelecekte tüm dünyada insanların okuryazar olacağını şimdiden kestirebiliriz. Hızlanma ilkesini de göz önünde bulunduracak olursak 2030 yılında genç kuşakların okuryazar olacağını düşünebiliriz. Yazının İÖ 3000 yıl önce icat edildiğini anımsayalım; dolayısıyla insanlar yazılı kültür devrimini tamamlayabilmek için beş bin yıl boyunca uğraşmak zorunda kaldı.

Okuryazarlık ve küreselleşme

Okuma yazma öğrenimi –temel hesap bilgilerini de işin içine katmayı unutmayalım– bütün dünyayı etkileyen zihniyet devriminin sadece bir boyutu, bir aşamasıdır. Okumayı, yazmayı ve hesap yapmayı bilen insanlar, nesnel çevrelerinin denetimini çoğu zaman neredeyse kendiliğinden ele alabiliyorlar. Günümüzde Asya kıtasında ve Latin Amerika'da, tıpkı XVII. ve XX. yüzyılların başını kapsayan bir dönemde Avrupa'da olduğu gibi, ekonomideki hızlı gelişme, eğitim alanında kaydedilen ilerlemenin otomatik sonucudur. Serbest ticaret ve finansal küreselleşme ortamında ekonomik büyüme durmuş ya da dengesizleşmiş olsa da yine de sürmektedir. Amerikalılar, Avrupalılar ve Japonlar, fabrikalarını dünyaya açıp ücretlerin düşük olduğu bölgelere doğru kaydırdılar; bunu Brezilya, Meksika, Çin, Tayland ve Endonezya'da eğitim konusunda ileriye doğru atılan ciddi adımlar sayesinde gerçekleştirebildiklerini unutmamalıdırlar. Eskilerin tabiriyle Üçüncü Dünya ülkelerinin işçileri, okuma, yazma ve hesap yapmayı bildikleri için *sömürülebiliyorlar*; bu işçiler; Amerika, Avrupa ve Japonya'daki işçilerin maaşlarıyla kıyaslanmayacak kadar düşük ücretlerle çalışıyorlar. Afrika kıtasında olduğu gibi eğitim reformunun tamamlanmadığı ülkelere fabrika transferi yapılmamaktadır. Ekonomik küreselleşme, zaman akışının dışında kalan bir olgu değildir; ekonomik küreselleşme, belli tarihsel koşulların biçimlendirdiği bir ortamda, yani, sanayi devriminin ilk olarak gerçekleştiği yerlerin dışında eğitimli iş gücünün görece fazla olduğu yerlerde azami kâr elde etme tekniğidir.

Bunun yanı sıra günümüzde yaşanan Avrupa ve ABD'ye yönelik göç hareketinin nedenlerini anlayabilmek için eğitim faktörünü göz önünde bulundurmamız gerek. Kuşkusuz bu insanları varlıklı dünyanın kapılarını zorlamaya iten şey, hâlâ çok fakir kalan ülkelerinde yaşanan kıtlık ve

sefalettir. Ancak onların sefaletten kurtulma istekleri, yükselen çıtanın göstergesidir; bu insanların artan beklentileri, ülkelerinde gözle görünür bir biçimde yükselen eğitim seviyesinin bir sonucudur. Yükselen eğitim seviyesi, birçok sonucu beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan sonuçlardan biri, halkların manevi kökenlerinden uzaklaşması olmuştur.

Köklü nüfus değişimi

İnsanlar, özellikle de kadınlar, okuma yazma öğrenince doğum oranı denetim altına alınır. 2030 yılında herkesin okuma yazma bileceğini hesaplayan günümüz dünyası nüfus evrimini tamamlama aşamasındadır. 1981 yılında dünya doğum oranına bakıldığında, kadın başına düşen çocuk sayısı 3,7 idi. Bu doğum oranıyla dünya nüfusu hızla artıyor ve gelişmişlik düzeyi düşüyordu. 2001 yılında dünyada doğum oranı, kadın başına 2,8 çocuğa düştü; son zamanlarda ise bu sayı 2,1'e düştü; geriye artık sadece 1'e 1 oranıyla basit bir nüfus artışı kalmıştır. Belirtmiş olduğumuz bu birkaç rakam, gelecekte, belki de 2050 yılında insan sayısının sabitleştiği, dengelerin oturduğu bir dünyadan söz edebileceğimizi göstermektedir.

Ülke ülke doğum oranlarını incelediğimizde gelişmiş ve az gelişmiş dünyalar arasında aritmetik sınırın ortadan kalktığını şaşkınlıkla gözlemliyoruz.

Tablo 1, 1981 ve 2001 yılında dünyanın en kalabalık ülkelerinin doğum oranlarını göstermektedir. Birçok ülkede kadına düşen çocuk sayısı iki ya da üçtür. Kısa bir süre önce az gelişmiş sayılan ülkelerin doğum oranları Batılı ülkelerin doğum oranlarıyla aynıdır. Her kadına 1,8 çocuğun düştüğü Çin ile Tayland, genel sıralamada Fransa ile İngiltere'nin arasında bir yerde bulunmaktadır. Fransa'da bu oran 1,9, İngiltere'de ise 1,7'dir. "Şer ekseninde" yer alan İran 2002 yılında kadın başına düşen 2,1 çocuk sayısıyla (ya da 2001'de 2,6'lık bir oranla), kendi kendini lider ilan eden ve kısa bir süre içerisinde umarım iyilik ekseninde[2] tek kalacak olan ABD ile aynı doğum oranına sahiptir.

2) İran'da nüfus gelişimiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marie Ladier, *Population, société, et politique en Iran, de la monarchie à la république islamique*, EHESS, tez, Paris, 1999.

Tablo 1. Dünyada doğum oranları

	1981	2001		1981	2001
ABD	1,8	2,1	Hindistan	5,3	3,2
Kanada	1,8	1,4	Sri Lanka	3,4	2,1
İngiltere	1,9	1,7			
Fransa	1,9	1,9	Arjantin	2,9	2,6
Almanya	1,3	1,3	Meksika	4,8	2,8
İtalya	1,7	1,3	Bolivya	6,8	4,2
İspanya	2,5	1,2	Peru	5,3	2,9
			Brezilya	4,4	2,6
Doğu Almanya	1,9		Kolombiya	3,9	2,6
Romanya	2,5	1,3	Venezüella	4,9	2,9
Polonya	2,3	1,4			
Rusya	2,0	1,2	Güney Afrika	5,1	2,9
Ukrayna	1,9	1,1	Ruanda	6,9	5,8
			Zambiya	6,9	6,1
Japonya	1,8	1,3	Zimbabve	6,6	4,0
Çin	2,3	1,8	Kenya	8,1	4,4
Tayvan	2,7	1,7	Tanzanya	6,5	5,6
Güney Kore	3,2	1,5	Etiyopya	6,7	5,9
Kuzey Kore	4,5	2,3	Zaire	6,1	7,0
Vietnam	5,8	2,3	Fil Dişi	6,7	5,2
Tayland	3,7	1,8	Sierra Leone	6,4	6,3
Filipinler	5,0	3,5	Liberya	6,7	6,6

Konjonktürel doğum oranı, kadın başına düşen çocuk sayısı.
Kaynak: *Population et sociétés*, Eylül 1981 ve Temmuz-Ağustos 2001, No:151 ve 370, INED.

Nüfusun evrimi dünyanın her yerinde tamamlanmış değildir. Kadın başına düşen 4,2 çocuk sayısıyla Bolivya'yı örnek olarak gösterebiliriz; aynı şekilde İslam dünyasının bir kısmında ve Afrika'nın birçok ülkesinde doğurganlık hâlâ üst seviyelerdedir. Fakat yine de Nijer ve Somali gibi marjinal ülkeler hariç, diğer Afrika ülkelerinde bile nüfus artışı inişe geçmiştir; Müslüman ülkelerinin birçoğunda doğum oranı hızla düşmektedir.

Doğum oranlarını gözden geçirdiğimizde Müslüman dünyasından, nüfusbilimsel bir bütün olarak söz edilemeyeceğini görmekteyiz. Ülkeden ülkeye doğum oranları büyük değişiklikler göstermektedir; örneğin Azerbaycan'da kadın başına 2 çocuk düşerken Nijer'de her kadına 7,5 çocuk

düşmektedir. Somut İslam, geçiş sürecindeki Üçüncü Dünyayı anlatıp özetlemektedir. Kafkasya'da ve Orta Asya'da komünist rejim altında yüksek bir eğitim düzeyine ulaşmış eski Sovyet cumhuriyetleri, Azerbaycan için 2, Özbekistan için 2,7 doğum oranı ile gelişim sıralamasında önde gitmektedirler. Kadın başına 3,1 çocuk sayısıyla Cezayir'den ve kadın başına 3,4 sayıda çocuğun düştüğü Fas'tan daha gelişmiş olan ve bu sayının 2,3 olduğu Tunus da oldukça ileridedir. Genel olarak Fransa'nın eski sömürgelerinde durum, Arap dünyasının merkezi sayılan ve Avrupa'nın etkisi altına girmemiş Yakındoğu'dan daha iyidir.

Tablo 2. Müslüman ülkelerde doğum oranı

	1981	2001		1981	2001
Azerbaycan	3,1	2,0	Libya	7,4	3,9
Türkmenistan	4,8	2,2	Katar	7,2	3,9
Tunus	5,0	2,2	Suriye	7,2	4,1
Kırgızistan	4,1	2,4	Kuveyt	7,0	4,2
Tacikistan	5,6	2,4	Sudan	6,6	4,9
Lübnan	4,7	2,5	Irak	7,0	5,3
Türkiye	4,3	2,5	Pakistan	6,3	5,6
İran	5,3	2,6	Suudi Arabistan	7,2	5,7
Endonezya	4,1	2,7	Senegal	6,5	5,7
Özbekistan	4,8	2,7	Nijerya	6,9	5,8
Bahreyn	7,4	2,8	Filistin	6,9	5,9
Cezayir	7,3	3,1	Afganistan	6,9	6,0
Malezya	4,4	3,2	Moritanya	6,9	6,0
Bangladeş	6,3	3,3	Umman	7,2	6,1
Fas	6,9	3,4	Mali	6,7	7,0
Mısır	5,3	3,5	Yemen	7,0	7,2
Birleşik Arap Em.	7,2	3,5	Somali	6,1	7,3
Ürdün	4,3	3,6	Nijer	7,1	7,5

Konjonktürel doğum oranı, kadın başına düşen çocuk sayısı.
Kaynak: *Population et sociétés*, Eylül 1981 ve Temmuz-Ağustos 2001, no:151 ve 370, INED.

Doğum kontrolünü ilerlemenin vazgeçilmez bir koşulu gibi görenler, Fransa'nın Kuzey Afrika'yı olumlu etkilediğini, Rusya'nın Orta Asya'da bıraktığı mirasın daha da yararlı olduğunu düşünüyorlar. Fransa'nın,

sömürgelerinde büyük etkisi olmuştur; Youssef Courbage'ın[3] da belirttiği gibi, bunun nedeni, her iki tarafa da yaşanan göç ve Fransız gelenekleri-nin yerleşmesidir. Rusya, sömürgelerini doğrudan ve kararlı bir biçimde etkilemiştir: Sovyetler Birliği, kendi nüfuz alanında bulunan ülkelerde nüfusun tamamına okuma yazma eğitimi sağlamıştır; böyle başarılı bir eğitim politikası başka hiçbir sömürgede hiçbir zaman uygulanmamıştır. Başka bir deyişle komünist tipi sömürgecilik ardında olumlu bazı izler bırakmıştır.

Türkiye ve İran gibi Arap olmayan ve hiçbir zaman sömürge olmamış Müslüman ülkelerde nüfus evrimi hemen hemen tamamlanmıştır; 2001 yılında Türkiye'de kadın başına düşen çocuk sayısı, 2,5'e, 2002 yılında İran'da, 2,1'e düşmüştür. Arap dünyasına uzak ve İslam dinini görece geç kabul eden Endonezya ve Malezya[4] gibi ülkelerde nüfusun evrim süreci tamamlanmak üzeredir. Endonezya'da doğum oranı 2,7, Malezya'da ise 3,2'dir.

Sömürge olmamış ya da geç dönemde yüzeysel bir biçimde sömürge deneyimi yaşamış Arap dünyası daha az gelişmiştir. Fakat sözünü ettiğimiz ülkeler de hızlı bir değişim sürecine girmişlerdir. 2001 yılında Suriye'de kadın başına düşen çocuk sayısı 4,1 idi. Fas'ın az gerisinde yer alan Mısır'da bu rakam 3,5'tir.

Bazı Müslüman ülkelerde doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaştırılması henüz başlangıç aşamasındadır; bu ülkelerde doğum oranı 5'in üzerinde seyretmektedir: Irak'da kadın başına 5,3, Pakistan'da 5,6, Suudi Arabistan'da 5,7, Nijerya'da[5] ise 5,8 çocuk düşmektedir. Filistin'de 5,9 olan bu sayı sosyolojik ve tarihsel bir anormalliktir: Bu yüksek doğurganlık işgalle açıklanabilir; aynı durum İsrail'de yaşayan Yahudilerde gözlenmektedir; İsrail'e özgü yüksek doğum oranı yüksek eğitim seviyesine ulaşmış Batılı bir toplum için şaşırtıcıdır. Verilere ayrıntılı bir biçimde bakıldığında Yahudi toplumunda ciddi kültürel bölünmelerin yaşandığı ortaya çıkıyor; öyle ki, "laik" ve "ılımlı dindar" kesimlerde kadın başına düşen çocuk sayısı 2,4 iken "Ortodoks" ve "aşırı Ortodoks Yahudiler"de ise bu sayı

3) Youssef Courbage, "Demographic transition among the Maghreb peoples of North Africa and in the emigrant community abroad", Peter Ludlow, *Europe and the Mediterranean*, Brassey's, Londra, 1994.

4) Malezya'da güçlü bir Çin azınlığı vardır.

5) Nijerya'da güçlü bir Hıristiyan azınlığı vardır.

5'tir, yani doğum oranında ciddi bir artış[6] gözlenmektedir. Nüfus gelişim sürecinin henüz başlamadığı birkaç Müslüman ülkesi bulunmaktadır; söz konusu ülkelerde kadın başına 6 ya da daha fazla sayıda çocuk düşmektedir: Bu sayı Afganistan'da 6, Moritanya'da 7, Mali'de 7, Somali'de 7,3, Nijer'de ise 7,5'tir. Bununla birlikte okuma yazma oranının artmakta olduğu bu ülkeler de insanlığın ortak kaderini paylaşacaktır: Başka bir deyişle onlarda da doğum oranı eninde sonunda düşmeye mahkûmdur.

Geçiş krizi

Okuma yazma oranının yaygınlaşarak artması ile doğum oranlarındaki kontrollü düşüş, televizyon haberlerinde sunulanların aksine insanlığın geleceğine daha fazla umutla bakmamızı sağlamaktadır. Sözünü ettiğimiz iki parametre, insanların az gelişmişlikten kurtulmaya çalıştığını göstermektedir. Göstermiş olduğumuz bu verilerin üzerinde biraz daha dikkatli düşünseydik daha iyimser olmanın ötesinde insanoğlunun gelişiminin önemli bir noktasına ulaştığını anlardık.

Bununla beraber bizler tarihi yanlış yorumluyorsak bunda basın yayın organlarının bir günahı yoktur. Gelişim ve ilerleme, Aydınlanmacı filozofların düşündüğü gibi düz bir çizgide seyreden, kolay ve pürüzsüz geçen bir süreç değildir. Geleneksel yaşam biçimlerini terkedip cehaletin dengeli rutin yaşamından birden uzaklaşan insanlar, doğum oranının düşmesi ve çocuk ölüm oranının azalmasıyla, ilk zamanlarda umut ve zenginlik gibi kazanımlar elde etmenin yanı sıra bunalımlı ve sancılı bir süreç içine girmektedirler. Sık sık, hatta çoğu zaman, hızlı kültürel ve zihniyet değişimi sürecinde geçiş krizi yaşanmaktadır. Geleneksel dayanaklarından yoksun kalan toplumlar, sosyal ve siyasi yaşamlarında şiddete yönelmektedirler. Zihinsel modernleşme, ideolojiye dayalı şiddet patlamasına yol açmaktadır.

Bu olay Üçüncü Dünya ülkelerinde ilk kez meydana gelmiyor; bunlar daha önce Avrupa'da yaşandı. Günümüzde bu kadar barışçıl olan bu toplumlar; kanlı ve şiddetli bir ideolojik ve siyasi çatışma döneminden geçti. Uğruna savaşılan değerler çok çeşitliydi. Fransız Devrimi'nin savunduğu

6) Youssef Courbage, "Israël et Palestine: combien d'hommes demain?", *Population et sociétés*, no: 362, Kasım 2000. Ultra-Ortodokslarda doğum oranı 7'dir.

değerler, liberalizm ve eşitlikti; Rus devrimi, eşitlik ve otorite uğruna savaşım verdi; Alman Nazi ideolojisi ise otoriter olmanın yanı sıra eşitsizliğe dayanıyordu. İngiltere'ye değinmeden geçmeyelim; Her ne kadar ağırbaşlı gibi görünse de İngiltere, 1649 yılında kendi kralının kellesini uçurup siyasi yaşamında yeni bir çığır açarak eski kıtanın ilk devrimci ulusu oldu. Geçmişte yaşanan İngiliz devrimi, modernleşme çıkmazını açıkça göstermektedir. Hiç kimse İngiltere'nin Avrupa'nın ekonomik ve politik gelişmesinde oynadığı rolü yadsıyamaz. İngiltere, erken dönemde iyi bir eğitim seviyesine ulaşmıştı. Ancak İngiliz modernleşmesinin ilk sonuçlarından biri ideolojik, siyasi ve dinsel krizdi; bu kriz, günümüz Avrupalıların anlamakta zorlandığı bir iç savaşla sonuçlandı.

İçlerinde barındırdıkları şiddeti kınamakla birlikte, Fransız devriminin, Rus komünizminin ve Alman nazizminin yol açtığı çatışmaları iyi anladığımızı düşünüyoruz. Saydığımız olayların taşıdığı değerler, ister olumlu, ister olumsuz olsun, her zaman modern kalacaktır, çünkü laiklik ilkesine dayanmaktadır. Ama günümüzde kaç Avrupalı Cromwell'in püriten Protestanları ile kral Stuart'ın partizan gizli Katolik savaşçıları arasında seçim yapıp metafizik tartışmalarda taraf tutabilir? XVII. yüzyılda İngilizler birbirlerini Tanrı adına –ölçüyü kaçırmadan– öldürdüler. İngilizlerin bile Cromwell'in askeri diktatörlüğünü, 1688 liberal Glorious Revolution'ın gerçekleşmesi için gerekli olduğunu anlayabildiklerinden şüphe ediyorum. Pierre Manent, yayımladığı liberalizm antolojisinde devrimci şair Milton'ın "izin almadan sansürsüz bir biçimde kitap basma özgürlüğü"[7] üzerine 1644 tarihinde yazdığı yergiyi en başa koymakta haklıydı. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz yazısında dinsel yobazlığın yergisinin yanı sıra özgürlüğü savunan düşüncelere de yer vermişti; aynı militan yazar, beş yıl sonra I. Charles'ın idamını haklı çıkaran başka bir yergi yazısı daha yayımlamıştı.

Bütün boyutlarıyla ele aldığımızda son yıllarda Allah adına ilan edilen Cihadın, farklı bir şey olmadığını görüyoruz. Henüz liberal olmaktan uzak olsa da bu gelişmelerin gerici olduğunu söyleyemeyiz. Bu, olsa olsa bir geçiş krizidir. Şiddet ve dinsel yobazlık geçicidir.

Bu açıdan bakıldığında İran örneği çok anlamlıdır. 1979 yılında dincilerin yaptığı devrimle Şah ülkeden kovuldu. Devrimi izleyen iki yıl boyunca ideolojik aşırılıklar ve kanlı çatışmalar yaşandı.

7) Pierre Manent, *Les libéraux*, Gallimard, 2001.

Ancak, yüksek okuma yazma oranı İranlıları harekete geçirdi ve genel bir zihniyet devriminin temelini oluşturdu. Ayetullah Humeyni'nin iktidara el koymasından sonra doğum oranında düşüş yaşandı. Şii İslam dininin ideolojik kavramları Hıristiyan kültüründen gelen Avrupalılara yabancıdır; bununla birlikte Cromwell'in zamanında değişik Protestan tarikatları arasında meydana gelen çatışmalar Şii söyleminden daha anlamlı değildi. Tıpkı insanoğlunu ve insan toplumunu yozlaşmış olarak gören Protestan metafiziğinde olduğu gibi, Şii ilahiyatında dünyanın adaletsizliğine ilişkin görüşte de devrimci bir potansiyel bulunmaktadır. XVI. yüzyılın Ayetullahları olan Luther ve daha çok Calvin, toplumun yeniden doğmasını ve arınmasını sağladılar: Amerika, günümüzdeki İran gibi dinsel coşkunun ürünüdür.

Günümüzde İran devrimi, şaşırtıcı bir biçimde ve Amerika'nın bunu kabul etmemesine rağmen, istikrarlı bir demokrasiye doğru yol almaktadır. Tam bir özgürlük içinde yapılmasa da İran'da hükümet seçimle iş başına gelir; İran'da reform yanlıları, muhafazakârlar, sağı ve soluyla çoğulcu bir yönetim sistemi vardır.

Okuma yazma öğrenimi –zihniyet devrimi– doğum oranının düşmesi gibi etkenler, evrensel olmamakla birlikte oldukça klasiktir. Dünyanın her yerinde, Antiller hariç, erkeklerin eğitimi kadınların eğitiminden daha hızlı ilerlemektedir. Demek ki genellikle erkeklerin işi olarak görülen siyasi istikrarsızlık döneminden, genelde kadınlara bağlı olan doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaştırılmasıyla çıkılır. Fransa'da doğum kontrolü yöntemleri 1789 Devriminden sonra yaygın olarak kullanılmaya başlandı; Rusya'da Bolşeviklerin iktidara el koymasından sonra doğum oranında büyük bir düşüş kaydedildi ve bu düşüş Stalin döneminde de sürdü[8].

Nüfus bilimi ve siyaset

Okuryazar oranının artması ve doğum oranındaki düşüş, demokrasinin evrenselleşmesini sağlayan iki ana etken olarak karşımıza çıkmaktadır; Fukuyama öngördüğü bu olayı açıklamak yerine gözlemlemekle yetinmiştir; Fukuyama denemesinde siyasi tarihin gidişatını yönlendiren

8) Bu olayların etkileşimi konusunda daha genel bir çözümleme için bkz. E. Todd, *L'enfance du monde. Structures familiales et développement*, Seuil Yayınevi, 1984, ve *L'invention de l'Europe*, Seuil Yayınevi, 1990.

zihinsel değişimin önemini yeterince iyi kavrayamamıştır. Doğum oranındaki düşüş ile siyasi modernleşme arasında bağ kurma çabasının, nüfus bilimci olmayan bazı siyaset bilimcilere ya da siyaset bilimci olmayan bazı nüfus bilimcilere yeterince inandırıcı gelmediğini kendi deneyimlerimden biliyorum. İnsanlık tarihinin farklı kesitlerini birbirinden ayrı göstermek, siyasi yaşamla aile yaşamını birbirinden farklı iki olgu olarak, erkekler ve kadınlar biçiminde iki ayrı kesim tarafından farklı şekilde yaşanan olgular olarak, yani herbiri kendi başına, biri siyasetle diğeri de üremeyle görevli olgularmış gibi sunmak kolaydır.

Okuyucuyu ikna etmek amacıyla *La chute finale* (Nihai düşüş) adlı yapıtımı hatırlatmak istiyorum; 1976 tarihli bu yapıtta doğum oranındaki düşüş rakamlarını başka göstergelerle birlikte ele alarak Sovyet komünizminin dağılacağını göstermiştim.[9] O zamanlar moda olan teoriler ve Sovyet uzmanları, karşıt görüşlü Alexandre Zinaviev'in geliştirdiği *Homo sovieticus* tezine dayanıyordu; bu teoriye göre altmış yıllık diktatörlüğün ve bunca zaman estirilen terörün biçimlendirdiği yeni bir insan tipi söz konusu idi. Bu *Homo sovieticus*'un kafa yapısında kalıcı bozuklukların meydana geldiği ve böylece totalitarizmin sonunun hiç gelmeyeceği iddia ediliyordu. Aldığım eğitim gereği hem tarihçi hem de nüfus bilimci olduğumdan, ben, Zinaviev'in aksine, Sovyetler Birliğinde doğum oranının düştüğünü görünce –1923-1927 yıllarında 1000 kişiye düşen 42,7 doğum sayısı, 1950-1952 yıllarında, 26,7'ye; 1975 yılında ise, 18,1'e iniyor– Rusların bir gün komünizmi ayakları altına alabilecek kadar normalleştiğini anladım[10]. Rusya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde geçiş dönemi çok sancılı oldu; eğitim seviyesinin yükselmesiyle içine girilen bocalama dönemi, cinsel davranışlarda gözlenen değişimle daha da ağırlaştı. Bu Stalin dönemini andıran bir dönemdi.

Çağımızda yayın organlarının bıkıp usanmadan bize gösterdikleri krizlerin ve kıyımların basit birer gericilik olayı olmadığını, aksine geçiş dönemlerinde yaşanan ve modernleşme sürecine özgü taşkınlıklar" olduğunu, eşyanın doğasına ters gibi görünse de, kabul etmek gerekir. Ve kargaşa döneminden sonra dış müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden istikrarlı bir döneme geçildiğini anlamak gerekir.

9) La *chute finale*, Robert Laffont, 1976. bkz. *bu kitap*, 5. böl.

10) Bkz. Jean-Claude Chesnais, *La transition démographique*, Cahier de l'INED, no: 113, 1986, PUF, s. 122.

İslam ülkelerinde geçiş süreci

Üçüncü binyılın başlarında meydana gelen şiddet olaylarının etkilediği bölgelere baktığımızda bunların çoğunlukla Müslüman ülkelerde bulunduğunu şaşkınlıkla gözlemliyoruz. Şu son yıllarda dünya kamuoyunda İslam'ın aşırı derecede şiddet eğilimli, zararlı, tehlikeli ve doğası gereği sorunlu bir din olduğu görüşü yaygınlaştı. Her ne kadar Huntington'ın *Uygarlıklar çatışması* tezi Çin devletini Amerika'nın en büyük rakibi olarak gösterse de, şiddetin İslam'ın doğasında var olduğu ve Batıyla çatışma halinde bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Keserle tahta yontar gibi, kabaca işlenmiş bu çalışmada, dinsel sınıflandırmanın ötesine geçilememiştir. Rusya'yı Ortodoks ilan eden, Çin'i de Konfüçyüsçü olarak nitelendiren biri, Rus ve Çinli köylülerin özde dindar olmadıklarını bilen birini sadece güldürebilir. Sözü edilen her iki ülkede de dinin fazla etkili olmaması aslında XX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen komünist devrimin başarıya ulaşmasında yardımcı olmuştur.

Huntington'ın "teorisi" çağdaş bir Cihadın ürünüdür; Ayetullah Humeyni'nin sarfettiği sözleri tersten okuyunca bu görüş ortaya çıkar; tıpkı adı geçen Amerikalı strateji uzmanı gibi Humeyni de uygarlık çatışması tezini savunuyordu.

Bununla birlikte İslam dünyasında canlanan ideolojik ihtirasları ve işlenen cinayetleri iyi anlayabilmek için İslamı odağa yerleştirmeye, Muhammet'ten miras kalma sözümona savaşmaya olan eğilimine dikkati çekmeye, Arap ülkelerinde kadınların köleleştirilmesinden söz etmeye gerek bile yoktur. Bununla birlikte, her ne kadar eğitim seviyeleri bakımından birbirlerinden çok farklı olsalar da, Müslüman ülkelerin genel olarak Avrupa'dan, Rusya'dan, Çin'den ve Japonya'dan daha az gelişmiş olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden içinde bulunduğumuz bu tarihsel dönemde birçok Müslüman ülke, önemli bir geçiş sürecinde bulunmaktadır. Sözünü ettiğimiz ülkeler, cehaletin sakin, huzurlu, içine kapalı dünyasından çıkıp dışarıya açılmakta, daha eğitimli ve istikrarlı bir dünyaya doğru yol almaktadır. Birinden diğerine yapılan geçiş sürecinde insanlar, zihniyet devriminin başlattığı sancılı ve kargaşalı bir dönemden geçmektedirler.

Bazı Müslüman ülkeler kökten dinci krizlerin ardından geçiş süreçlerini tamamlamışlardır; bu krizde özellikle yeni okuma yazma öğrenmiş gençler, ilk saflarda da üniversite öğrencileri yer almıştır. İran'da devrim yumuşa-

ma sinyalleri veriyor. Cezayir'de, terör dalgası estiren ve katliamlar düzenleyen İKO'nun yaymaya çalıştığı İslam anlayışı tükenmek üzere. Türkiye'de yükselişte olan dinci partilerin gücü, Kemal Atatürk'ün laik mirasını ortadan kaldırmaya yetmedi. *Jihad* adlı yapıtında İslamcı görüşün dünya çapında etkisini kaybetmekte olduğunu anlatan Gilles Kepel'e katılmamak elde değil. Kepel sağlam tarih ve sosyoloji bilgisiyle, okuma yazma oranının yüksek olduğu (2000 yılında %88) Malezya'ya işaret ederek siyasal İslamın neden olduğu krizin sonunun görünmeye başladığını göstermektedir.[11]

İslamın düşüşü ile ilgili Kepel'in yaptığı etraflı gözlemlere Orta Asya'da militan dincilerin uğradığı başarısızlığı da ekleyebiliriz. Tacikistan'da iç savaş meydana gelmiştir; öz İslamı savunduğunu ileri süren bazı kabileler birbirine düşmüştür. Özbekistan ise kökten dinciliğin yayılabileceği korkusuyla yaşamaktadır. Gerçek şu ki eski Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinde din faktörü ikincil bir öneme sahiptir. Birçok uzman çözümcü, komünizmin çökmesiyle Müslümanların din duygularında bir patlama olacağı varsayımında bulunmuştu. Ancak Rusya, eski topraklarında 1975 ile 1995 yılları arasında hızlı bir nüfus evrimi gerçekleştirebilecek kapasitede olan iyi eğitilmiş insanlar bıraktı[12]. Sözünü ettiğimiz ülkelerde siyasi rejimler hâlâ Sovyet sisteminden kalma bazı özellikler taşıyor; bu rejimler demokratik olmaktan henüz çok uzaktalar; bununla birlikte Orta Asya'da eski Sovyet cumhuriyetlerinin öncelikli gündemi din sorunu değildir.

Gelecekteki krizin kaynağı: Pakistan ve Suudi Arabistan

Ancak, bazı Müslüman ülkelerde, eğitim ve zihniyet reformu günümüzde yeni başlamıştır. Pakistan ve Suudi Arabistan, sözünü ettiğimiz ülkeler arasında yer alan iki ülkedir. Bu kategoride yer alan ülkelerden, 2001 yılının verilerine göre 35 milyon nüfuslu Suudi Arabistan ve 145 milyon nüfuslu Pakistan, Dünya Ticaret Merkezi ile Pentagon'a karşı girişilen saldırı olayına götüren sürecin kilit ülkeleridir. El Kaide'nin arka bahçesi olan Taliban rejimini Pakistan ordusu ve haber alma kuru-

11) Gilles Kepel, *Jihad. Expansion et déclin de l'islamisme*, Gallimard, 2000, yeni basım "Folio".

12) 1975 ile 2000 yılları arasında, kadın başına düşen çocuk sayısı Özbekistan'da 5,7'den 2,7'ye; Türkmenistan'da 5,7'den 2,2'ye, Tacikistan'da ise 6,3'ten 2,4'e düşmüştür.

luşları kurmuşlardır. ABD'ye karşı düzenlenen saldırıyı gerçekleştiren teröristlerin birçoğu Suudi Arabistanlıdır. Bu iki toplumun Amerika'ya karşı artan nefret duygularıyla ufukta görünen kültürel değişimin arasında kuşkusuz ilgi kurmak olasıdır. İran'da benzer bir biçimde 70'li yıllarda yapılan eğitim reformu sonucunda Amerikan karşıtlığında artış gözlemlenmişti. Amerikalı yetkililer, müttefik statüsünden anlaşılmaz biçimde düşman statüsüne geçen İran karşısında, Basra Körfezi'nde sahip oldukları stratejik konumlarının zayıflamasından endişe duymakta haklılar. Pakistan ve Suudi Arabistan en az yirmi yıl boyunca istikrarsızlığın büyük oranda artacağı, tehlikeli bölgeler olmaya devam edeceklerdir. Fransa'nın acı bir deneyimle saptadığı üzere, bu iki bölgede yapılacak olan her türlü girişim risk taşımaktadır. Bilindiği gibi 2002 yılının Mayıs ayında Karaçi'de Fransız Askeri Genel Heyeti'ne bağlı teknisyenlere karşı intihar saldırısı düzenlenmişti.

Ancak Amerikan nüfuz alanında bulunan sözünü ettiğimiz iki Müslüman toplumda Amerika'ya karşı duyulan düşmanlık, evrensel terörün varlığını kanıtlamaz. İslam dünyasının büyük bir bölümünde ortam yatışmaya başlamıştır.

Günümüz dünyasında cereyan eden krizlerin dökümüne bakarak İslamı şeytansı bir din gibi göstermek son derece kolay bir iştir. Genel olarak İslam dini modernleşme sancıları çekiyor, bu yüzden sakin bir yaba görünümünde olmaması doğaldır. Barış içinde yaşayan günümüzün gelişmiş ülkeleri bugün eriştikleri konumlarından gurur duyacak durumda değiller; kendi tarihlerini yeniden okuyup üzerinde düşünmeleri ve daha mütevazı bir tutum benimsemeleri gerekir. İngiliz ve Fransız devrimleri, tıpkı komünist Rusya ve Çin'de olduğu gibi şiddete dayanıyordu; Japonya'nın askeri ve emperyalist sıçrayışı bunlardan farksızdı. Amerika'da yaşanan Bağımsızlık ve Ayrılıkçı savaşların temel aldığı değerleri bizler, tarihsel ve kültürel yakınlık nedeniyle anlayabiliyoruz kuşkusuz. Ancak ABD bile geçiş dönemi krizlerinden kurtulamamıştır.[13] Amerika'daki krizlerde yürütülen ideolojik tartışmaların bazılarını bizler de anlamakta güçlük çekiyoruz; örneğin insanların ten rengi üzerine yapılan tartışmaları hiç

13) Bağımsızlık savaşı Anglosakson toplumlarında doğum oranlarının düştüğü bir dönemde patlak vermiştir. Bağımsızlık savaşı sırasında ölenlerin sayısı (360 000'i Kuzeyli, toplam 620 000 kişi) Amerika'nın 1776'dan bu yana giriştiği tüm diğer savaşlardan (Vietnam dahil) daha fazladır.

anlayamıyoruz. Bir Fransız için Amerikalıların bu özelliği, İslam aleminde kadının statüsü üzerine yapılan, İslam devrimlerine özgü histerik tartışmalarla aynı derecede tuhaf geliyor.

Yugoslavya vakası: Geciken ve art arda gelen krizler

Yugoslavya'da genel kural bozulmadı, modernleşme beraberinde bocalama getirdi; komünizmin çökmesiyle başlayan dağılma sürecinde meydana gelen olaylar, federasyonu oluşturan toplulukların arasında var olan eğitim ve gelişmişlik farkından kaynaklanıyordu.[14] Batı Avrupalılarınki kadar erken olmamakla birlikte Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin nüfus gelişimi, 1955 yılında büyük ölçüde tamamlanmıştı. O yıllarda Hırvatistan'da ve Slovenya'da kadın başına düşen çocuk sayısı 2,5, Sırbistan'ın genelinde ise 2,8 idi. Bu cumhuriyetlerde gerçekleştirilen eğitim reformuna paralel olarak doğum oranları düştü, komünist ideolojisi ise büyük bir çıkış yaptı. Daha Güneye gittiğimizde, Bosna, Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta komünizmin; eğitim reformunu gerçekleştirmemiş, zihniyet devrimini tamamlamamış toplumlara kabul ettirildiğini görüyoruz. 1955 yılına doğru Bosna'da kadın başına düşen çocuk sayısı 4,3, Makedonya'da 4,7, Arnavutluk ve Kosova'da 6,7 idi. Bosna ve Makedonya'da orta düzeylerde seyreden doğum oranları, bir arada yaşayan çeşitli dinlere ait toplulukların varlığı ile açıklanabilir; Bosna'da Katolik, Ortodoks ve Müslüman topluluklar vardır; Kosova ve Makedonya'da ise Ortodokslar ile Müslümanlar birlikte yaşamaktadır. Burada dinsel sınıflandırmayı sadece farklı kültür sistemlerini belirten basit etiketler olarak görmekle birlikte, bölgede yaşayan Müslüman toplulukların modernleşme konusunda Hıristiyan topluluklardan açık farkla geride bulunduğunu belirtmeliyiz. Ancak, geçiş dönemini belirleyen genel kurallar, bölgedeki Müslümanlar için de geçerliliğini korumaktadır; Bosna'da kadın başına düşen çocuk sayısı 1975 yılından itibaren 2,3'e düşmüştür; Makedonya bu seviyeye 1984 yılında, Kosova ise 1998 yılında erişmiştir. Kadın başına 2,5 çocuğun düştüğü Arnavutluk, bu tarihlerde aşağı yukarı aynı seviyedeydi.

14) Bu bölgeye özgü doğurganlık hakkında bkz. Sardon, *Transition et fécondité dans les Balkans socialistes*. Ayrıca bkz. B. Kotzamanis ve A. Parant, *L' Europe des Balkans, différente et diverse?* Bari Kolokyumu, Haziran 2001, Réseau Demo Balk.

Nüfus araştırmaları sayesinde, eski Yugoslavya ve Arnavutluk sınırları içerisinde farklı zamanlarda patlak veren, iki farklı geçiş krizinden söz edebiliriz. İlki, 1930 yılında başlayıp 1955 yılına kadar sürmüştür; bu komünizme geçiş krizinin sonucunda "Hıristiyan" topluluklar, özellikle Hırvatlar ve Sırplar, nüfus gelişimlerini tamamlamışlar, zihniyet değişimini gerçekleştirmişlerdir. 1965 yılında başlayıp 2000 yılına kadar süren ikinci kriz ise İslamı kabul etmiş toplulukların modernleşme sürecidir. Ancak tarihin bir cilvesi olarak değerlendirebileceğimiz Müslümanların gecikmeli zihniyet devrimine komünizmin çökme süreci eklendi; halbuki, komünizmin dağıldığı sıralarda Sırplar ve Hırvatlar, modernleşme krizinin ikinci ve son aşaması olan krizden çıkış dönemine girmişlerdi. Saydığımız bütün bu topluluklar içiçe girmiş, birbiriyle karışmış topluluklardır. Müslüman toplulukların geçiş sürecine girmesiyle, başlı başına bir teknik sorun olan komünizmin dağılma süreci, ağırlaşarak kanlı bir kâbusa dönüşmüştür.

İlk çatışmaların, Sırplarla Hırvatlar arasında çıkmış olması, krizin ilk aşamalarında "Müslüman" etkeninin var olmadığını göstermez. Yugoslavya Federasyonu'nu oluşturan farklı toplulukların farklı zamanlarda değişim sürecine girdiği için ülke genelinde nüfus dengelerinin bir türlü oturamadığını, bunun da sahip olunan coğrafyanın sınırları konusunda sürekli bir endişe yarattığını anlamalıyız. Kendi bölgelerinde doğum oranları daha önceki dönemlerde düşmeye başlayan ve nüfus artışı hız kesen Sırplar ile Hırvatlar, yayılmacı niyetleri çağrıştırırcasına nüfusu hızla artan "Müslüman" topluluklarla karşı karşıya gelmişlerdir. Sözünü ettiğimiz nüfussal değişimler, Komünizm sonrası etnik saplantıları daha da dramatik bir hale getirmiştir. Etnik saplantılar, Hırvatların Sırplardan ayrılma sorunsalına da yansımıştır.

Bilimsel bir doğrulamanın olanaksız olduğu ideolojik ve düşünce düzleminde geliştirilen bazı varsayımlardan söz ediyoruz. Ancak, Müslüman etkeni olmasaydı, Sırplar ile Hırvatlar arasında yaşanan etnik temizlik süreci bu boyutlara ulaşamazdı kuşkusuz; başka bir deyişle, nüfusu hızla artan ancak modernleşme krizine sürüklenen bu alt topluluklar nedeniyle kriz daha da büyümüştür. Ülkenin Kuzeyinde yaşayan ve Müslümanlarla hiçbir ilişkisi olmayan Slovenlerin bağımsızlığını ilan etmesi, Çekoslovakya'nın Çek ve Slovakya olarak ikiye ayrılmasından daha fazla ses getirmemiştir.

Bu incelemeyi yaparken niyetim, yardım götürmek için yapılan müdahalelerin yararsız olduğunu göstermek değildir. Dışarıdan yapılan müdahalelerin küçük ülkelerde gerilimi düşürdüğü bilinmektedir. Modernleşme krizlerini çok daha önceleri atlatan ülkeler, askeri müdahalelerde bulunmanın yanı sıra yardım götürdükleri ülkelerin tarihsel ve sosyolojik gerçeklerini iyi anlamalıdırlar. Yugoslavya'da yaşanan olaylarla ilgili ders verenler çok olmuştur ancak olayların nedenlerini inceleyip araştıranlar ne yazık ki pek azdır. Oysa dünya haritasına şöyle bir bakınca, Huntington'un iddia ettiği gibi Hıristiyanlık ile İslamın değil, Komünizm ile İslamın etkileşimiyle biçimlenen, Yugoslavya'dan başlayıp Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyanın var olduğu görülmektedir. Komünizmin çöküşü ile İslamın kriz sürecine girmesi eş zamanlı olmuştur; bir sürecin bitişinden sonra zihniyet devrimi başlamıştır; 90'lı yıllarda gelişen bu olayları toplumsal açıdan irdelemek gerekir. Kafkasya'da ve daha kısa süreliğine Orta Asya'da meydana gelen çatışmalar, Yugoslavya'da yaşananlara birçok açıdan benzemektedir. Ayrıca iki farklı geçiş krizinin çakışmasıyla geçiş süreci daha da ağırlaşmaktadır. Ancak bu, toplumlar arasında sürekli ve yapısal bir düşmanlığın var olduğu anlamına kesinlikle gelmez.

Sabır ve zaman...

Farklı toplumsal sınıfları, dinleri ve toplulukları karşı karşıya getiren ideolojik ve siyasi kargaşaları zihniyet devrimine –bu, okuryazarlığın artması ve doğum oranının düşmesiyle mümkündür– bağlayan düşünce modeli çok genel bir modeldir. Geçiş dönemlerine özgü sıkıntıları hiçbir zaman kitlesel şiddete dönüştürmeyen birkaç ülkeden söz edebiliriz. Ancak geçmişte herhangi bir kriz yaşamamış, herhangi bir katliam görmemiş, uslu bir ülke örneği bulmakta zorluk çekiyorum. Danimarka, İsveç ya da Norveç gibi bazı İskandinav ülkeleri bu sorunlu dönemleri taşkınlık yapmadan atlatmış olabilirler. Çünkü Fin-Uygur dilinin konuşulduğu Finlandiya'da I. Dünya Savaşının ertesinde ve Rus devriminin yarattığı o kargaşalı dönemde beyazlar ile Kızıllar arasında bir iç savaş yaşanmıştır.

Bir anlamda eğitimde reform sürecini başlatan Protestan Reformu dönemine dönecek olursak, İsviçrelilerin o zamanlarda daha sinirli, birbi-

rini büyük ülküleri uğruna katledebilecek kadar dindar, dinden sapanları ve cadıları yakmaya hazır olduklarını görüyoruz. İşte bu erken kriz dönemlerinde İsviçreliler, kendileriyle özdeşleşen temizlik ve dakiklik gibi nitelikleri kazandılar; ondan sonra Kızıl Haç'ı kurdular şimdi de dünyaya uygarca uzlaşma dersleri veriyorlar. Öyleyse, edebimizi takınalım ve İslamın doğası itibarıyla farklı olduğunu iddia etmeyi bırakalım ve "özünü" yargılamaktan vazgeçelim.

11 Eylül 2001'de meydana gelen olayların sonucunda ne yazık ki "uygarlık çatışması" kavramı daha da yaygınlaştı. Bu denli "hoşgörülü" günümüz dünyasında saldırılardan günler, haftalar, aylar sonra inanılmaz sayıda aydın ve siyasi adamın İslam ile Hıristiyanlık arasında uygarlık çatışması olamayacağını söyleyip durması, böyle ilkel bir kavramın herkesin kafasına girdiğini göstermektedir. Kutsal kitabımızın bir parçası haline gelmiş iyi duygular –ki üst düzey tabakanın, %20'nin ideolojisidir– İslamı doğrudan itham etmeyi yasaklamıştır. Fakat, konuşma dilinde "İslami köktendincilik", "terörizm" ile eşdeğer tutuluyor ve birçok kişi tarafından evrensel olarak nitelendiriliyor.

Görüldüğü üzere 11 Eylül olayları, İslam ateşinin sönmeye başladığı bir dönemde meydana geldi. Okuma yazma oranının artması ve doğum kontrolünün yaygınlaşması, bu ideolojik konjonktürü açıklamaya yetiyor. Yaptığımız bu incelemeden elde ettiğimiz sonuçlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve müttefiklerinin Suudi Arabistan ve Pakistan'da henüz işin başında olduklarını göstermektedir; çünkü bu iki ülke modernleşmeye doğru ilk adımlarını atmış, modernleşmenin beraberinde getirdiği çalkantılı bir döneme girmiştir. Ancak, evrensel terörizm, Amerika'nın yeni bir Haçlı Seferinin liderliğine soyunması, Filipinler ya da Yemen gibi ülkelere müdahale etmesi, Özbekistan ya da Afganistan gibi ülkelerde üs kurması, Gürcistan'da Çeçenistan sınırına kadar üs kurması için bir bahane olmuştur. Ülkelerin gerçekleri irdelendiğinde evrensel terörizm kavramının toplumsal ya da tarihsel hiçbir dayanağının olmadığı görülmektedir. Evrensel terörizm kavramı Müslüman dünya açısından anlamsız bir kavramdır; Müslüman dünyası geçiş sürecinin çalkantılı dönemlerini, dışarıdan müdahaleye gerek olmadan, kendiliğinden gelişen bir yatışma süreciyle aşacaktır. Evrensel terörizm kavramı sadece, sürekli savaş halinde olacak bir Eski Dünya'ya gereksinimi olan Amerika Birleşik Devletleri'nin işine yaramaktadır.

2
Demokrasinin Tehlikeli Tuzağı

Eğitim ve nüfusla ilgili parametreler dünya ölçeğinde incelendiği zaman Fukuyama'nın tarihin belli bir yöne doğru ilerlediği tezi güç kazanmaktadır. Eğitim ve doğum kontrolü, günümüz dünyasının evrensel ölçütleri gibi görünüyor. Diğer yandan gelişmişliğin ölçüsü olan bu iki toplumsal olgu ile "bireyselciliğin" birbirine bağlı olduğu kolayca anlaşılıyor; birey, siyasetin merkezine oturuyor. Aristoteles demokrasinin tanımını yaparken çağımıza uygun bir anlayışla özgürlük *(eleutheria)* ile eşitlik *(isonomia)* kavramlarını birleştirir; bu sayede her insan "hayatını istediği gibi yaşayabilir".

Gerçekten de eğitimli insanlar, daha yüksek bir bilinç seviyesine ulaşmaktadırlar. Doğum oranlarındaki düşüş, cinsel yaşamı geniş ölçüde etkileyen psikolojik değişimin ne denli büyük olduğunu gösteriyor. Okuma yazma oranının giderek arttığı, nüfus artışının dengelendiği Müslüman dünyasında liberal demokrasiye doğru giden birçok siyasi rejimin ortaya çıktığını gözlemliyoruz. Okuma yazma öğrenip bilinçlenen ve eşit olan bireyleri otoriter bir anlayışla yönetmenin zor olduğunu söyleyebiliriz; başka bir deyişle, belli bir bilinç düzeyine erişmiş toplumlarda baskı yoluyla uygulanan yönetim pahalıya mal olur; böyle bir yönetim ekonominin rekabet gücünü azaltır. Aslında eğitim ile demokrasinin birbirini etkilediği

konusunda sonsuz sayıda spekülasyon üretilebilir. Eğitim seferberliği düşüncesini *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*[1] adlı yapıtının temeline oturtan Condorcet gibi düşünürler böyle bir etkileşimin farkındaydı. Tocqueville'in savunduğu demokrasinin "mucizevi" bir biçimde geliştiği görüşünü bu önemli etkenle açıklamak çok zor değildir.

Söz konusu görüşün, Fukuyama'nınkinden daha Hegel'ci olduğu kanısındayım; Fukuyama, ekonomi teorisinin altından kalkamamış, maddi ilerleme saplantısından kurtulamamıştır. Yukarıda açıkladığımız düşünceyle; Doğu Avrupa'da, eski Sovyet cumhuriyetlerinde, Latin Amerika'da, Türkiye, İran, Endonezya, Tayvan ve Kore gibi ülkelerde demokratik rejimlerin kurulmasının daha gerçekçi ve daha inandırıcı bir biçimde açıklandığını söyleyebiliriz. Çünkü seçime dayanan çoğulcu sistemlerin artışını refah seviyesinin yükselmesiyle açıklayamayız. Küreselleşmeye koşut olarak ülke ekonomilerinde büyüme süreci yavaşlar, yaşam seviyesi yükselirken birden durgunluğa girilir, bazen de düşüş meydana gelir; bunun yanı sıra eşitsizlikler hemen hemen her yerde artmaya başlar. Ekonomik verilerle yapılan açıklamalara kuşkuyla bakmaktayız: Artan maddi belirsizlikler diktatörlüklerin düşmesini ya da seçimlerin istikrarlı bir biçimde yapılmasını nasıl sağlayabilir? Oysa eğitimin önemini vurgulayan tezler, refah seviyesinde eşitsizlik olsa bile, eğitimle insanların eşit hale geldiğini öğretir.

Neyle eleştirilirse eleştirilsin, Fukuyama'nın bütün ülkelerin liberal demokrasiye dönüştüğü yolundaki tezini yabana atmamak gerek; bu düşünceye göre demokratik ülkeler arasında savaşın olanaksız olduğunu kanıtlayan Doyle yasası gereği bütün dünyada barış sağlanacaktır. Bununla birlikte bu süreçte her ulusun izlediği yol farklıdır; yöntemler, bölgeden bölgeye değişir.

Sağduyulu hiç kimse İngiliz Devrimi, Fransız Devrimi, komünizm, Nazizm, faşizm, Humeynizm, Vietnam tipi komünizm ya da Kızıl Khmer rejimi gibi farklı tarihsel deneyimlere sahip farklı toplumların, aynı liberal ekonomi ve siyaset modelini benimseyeceğini düşünemez. Fukuyama biçim bakımından mükemmel olan, ancak 1993-1994 yılları arasında bir yıldan kısa süren tereddüt döneminden sonra, katıldığı en son savaştan bu yana liberal-demokrat partiyi iktidardan düşürmeyen günümüz Japon

1) 1793'de yazılmıştır; 1970 baskısı, Vrin. Türkçesi: *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi bir Tablo Taslağı*, çev: Oğuz Peltek, MEB Yayınları, 1990.

demokrasisinden söz ederken, kendi kuşkularına yanıt aramaktadır. Japonya'da yöneticiler, iktidar partisi içindeki hizipler arasındaki çatışmayla seçilmektedir. Fukuyama'ya göre, hep aynı partinin iktidarda kalması, Japon siyasi rejiminin demokratik olmadığı anlamına gelmez, çünkü kimin yöneteceği, seçmenlerin oylarıyla belirlenir.

Uzun süre iktidarda kalmış sosyal-demokrat partinin damgasını vurduğu İsveç modeli, Japon modeline benziyor. Ancak İsveç modeli tıpkı geçmişte işgal altında kalmamış Japonya'da olduğu gibi tamamen kendi iç dinamiklerinin etkisiyle oluştuğundan, Fukuyama'nın tanımını kabul edebiliriz; buna göre bu liberal demokrasinin münavebeli olması temel bir özellik değildir.

Ne var ki Anglosakson *münavebesi* ile Japonya'da ya da İsveç'teki *devamlılığın* bir arada bulunması birbirinden ayrı alt-demokratik türleri, yani tek tip olmayan bir birlikteliği düşündürmektedir.

Antropolojik çeşitlilik

Katı anlayışlı siyasal bilimcilerin karşısında, temel bir sorun vardır; modernleşen toplumlarda gözlenen ideoloji çeşitliliği, ikna edici bir biçimde açıklanamamıştır. Bir önceki bölümde ulusların kültürel atılımlarının ortak ögelerini görmüştük: Eğitim, doğum oranındaki düşüş, kitlelerin siyasal anlamda aktif hale gelmesi, kültürel köklerinden kopmanın sonucunda yaşanan geçiş dönemlerine özgü kargaşa ve şiddet. Bununla birlikte Kilise iktidarının, rakip Protestan tarikatlar arasında paylaşılmasına izin veren Cromwell'in ilan ettiği askeri diktatörlükle ve toplama kamplarını bütün bir kıtaya yayan Bolşevik diktatörlüğün, değerleri bakımından birbirinden farklı olduğunu kabul etmek gerek; Komünist erktekelcilik (totalitarizm) eşitlik ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır; buna karşın halkların eşit olamayacağı düşüncesi, Nazizmin temel ilkesidir; dolayısıyla değerleri bakımından Komünizm, Nazizmden farklıdır.

1983 yılında *La troisième planète. Structures familiales et systèmes idéologiques*[2] (Üçüncü gezegen. Aile yapıları ve ideolojik sistemler) adlı çalışmamda geçiş dönemine giren toplumlara özgü siyasi çeşitlilik konusuna

2) Seuil yayınlarında yeni basımı: *La diversité du monde*, 1999.

antropolojik bir açıklama getirmiştim. Aile yapısıyla günümüzde belki de doğmakta olan demokratik dünyanın sürekli çeşitliliğini anlatmak ve açıklamak olasıdır.

Modernleşmeyle birlikte köklerinden kopan köylüler; liberal, otoriter, eşitlikçi ya da eşitlik karşıtı olmak üzere, değişik aile değerlerine sahiplerdi. Bu değerler, daha sonraları farklı ideolojilerin ortaya çıktığı modernleşme döneminde belirleyici oldu.

— Anglosakson tipi liberalizm anlayışı, İngiliz ailesinde ebeveyn ile çocukları arasında ilişkileri düzenleyen, erkek kardeşler arasında eşitliği ortadan kaldıran ve bir çeşit aile değeri olan bağımsızlık ilkesini siyaset alanına taşımıştır.

— Fransız devrimi, XVIII. yüzyılda, Paris havzasında yaşayan köylülerin aile ilişkilerinde gözlenen liberal anlayışı ve erkek kardeşler arasındaki eşitliği bir bakıma evrenselleştirmiş, özgürlük ve eşitlik öğretisine dönüştürmüştür.

— Rus mujikler erkek çocuklarına karşı eşit davranıyordu, ancak, onları ister evli ister bekâr olsunlar, bütün ömürleri boyunca kontrolleri altında tutuyorlardı; dolayısıyla Rusya'da geçiş döneminin ideolojisi olan komünizm Fransız tarzı bir eşitlikçiliği içermekle kalmıyordu; bu ideoloji aynı zamanda otoriterdi. Bu formül, Çin, Yugoslavya, Vietnam gibi Rus aile yapısının egemen olduğu bütün ülkelerde benimsenmiştir. Bu arada köylülerin komünistlere oy verdiği Toscana, Limousin gibi bölgeleri ya da Finlandiya gibi Avrupa ülkelerini de unutmamak gerek.

— Almanya'da her nesil için tek bir mirasçı tayin edilir; ebeveynler otoriterdir, aile ilişkilerinde ise eşitsizlik egemendir; böylece Alman ailesinin değerleri, eşitsizliği savunan ve otoriter bir ideoloji olan Nazizmin yükselişine katkıda bulunmuştur. Japonya ile İsveç modelleri, Alman aile yapısının daha yumuşak birer değişkesidir.

— Arap-Müslüman aile yapısıyla radikal İslamın bazı yönlerini açıklamak olasıdır. Radikal İslam, diğerleri gibi geçiş dönemlerine özgü bir ideolojidir; bu ideolojinin özelliği, eşitlik ilkesini aşiretleşme eğilimiyle birleştirmesidir; bu aşiretleşme eğilimi ise bir türlü devlet anlayışı haline gelemiyor. Benzer antropolojik özellikler taşıyan Arap aile yapısı, Arap dünyasının dışında kalan İran, Pakistan, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi diğer bazı ülkelerde ve Türkiye'nin bir kısmında da gözlemlenmektedir. Bu tip aile yapısında kadınların alt konumu

bunun açık kanıtıdır. Arap-Müslüman aile yapısı, içine kapalı olma özelliğiyle, Rus aile yapısına yakın bir modeldir; Rus aile yapısında baba, evli erkek çocuklarıyla bağlı kalır, ancak Arap-müslüman aile yapısından farklı olarak kuzenler arasında yapılan aile içi evlilikler bu modelde asla söz konusu olmaz. Birinci kuşak kuzenlerin, özellikle erkek kardeş çocuklarının evlenmesiyle, ailede ve toplum ideolojisinde aile yapısına özgü otoriter bir ilişki kurulmaktadır. Baba oğul ilişkisi tam anlamıyla otoriter değildir. Gelenekler baba otoritesinden daha baskıcıdır; erkek kardeşler arasında var olan yatay ilişki ailenin esas bağlarını oluşturmaktadır. Bu tip aile yapısı son derece eşitlikçi ve toplulukçudur; fakat genelde otoriteye, özelde de devlete bağlılığı teşvik etmemektedir.[3] Akraba evliliği oranı ülkeden

Tablo 3. 90'lı yılların ilk yarısında birinci kuşak kuzenler arasında yapılan evliliklerin oranı

Sudan	57
Pakistan	**50**
Moritanya	40
Tunus	36
Ürdün	36
Suudi Arabistan	**36**
Suriye	35
Umman	33
Yemen	31
Katar	30
Kuveyt	30
Cezayir	**29**
Mısır	25
Fas	25
Birleşik Arap Emirlikleri	25
İran	**25**
Bahreyn	23
Türkiye	**15**

Kaynak: *Demographic and Health Survey.*

3) Daha fazla bilgi için bkz. *La troisième planète*, a.g.y., 5. bölüm. Yugoslavya, Arnavutluk, Kazakistan'da yaşayan Müslümanlar babaerkil, toplulukçu ve eşitlikçidirler, fakat akraba evliliği yapmazlar. Malezya ve Endonezya Müslümanlarının ise aile yapısı çok farklıdır; bu tip ailelerde kadın önemli bir konuma sahiptir, toplum anaerkildir. Evlenenler, daha çok kızın ailesine yakın bir yere yerleşip yaşarlar.

ülkeye değişir: Türkiye'de bu oran %15, Arap dünyasında %25 ila %35 arasında değişir, Pakistan'da ise %50'dir. Antropolog olarak Pakistan'da zihniyet devrimini ve ideolojik gelişmeleri merakla beklediğimi itiraf etmeliyim, çünkü en fazla akraba evliliğinin yapıldığı Pakistan'ın durumu sınırdadır. Pakistan'da modernleşme sürecine özgü çalkantılı dönemlerin, akraba evlilik oranının %25 ile sınırlı kaldığı İran gibi bir ülkeden farklı olacağı şimdiden kestirilebilir. ABD'nin pek güvenilir olmayan bu müttefiki, ideolojik mesajlarını vermeye ve bizi şaşırtmaya devam etmektedir.

Örnekleri ve açıklamaları çoğaltmak olasıdır. Burada önemli olan, modernleşme öncesinde köylülerde ve onların değer yargılarında gözlemlenen antropolojik özellikleri anlamak ve bunların önemini kavramaktır. Farklı aile değerlerine sahip insan kitleleri ve yaşadıkları bölgeler, art arda ve değişen bir hızla ama aynı köksüzleşme sürecine sürüklenmektedir. Eğer antropolojik değişken olarak köylü dünyasındaki ailesel çeşitliliği ve tarihsel değişken olarak da okuryazarlık sürecinin evrenselliğini aynı anda ele alabilirsek, hem tarihin anlamını hem de farklılaşan olguları kavrayabiliriz.

Olası bir şema: Önce geçiş dönemi taşkınlıkları, sonra demokrasiye doğru yöneliş

Geçiş dönemi krizi öncelikle antropolojik değerleri saplantılı hale getirir. Modernleşme dolayısıyla köklerinden kopan insanlar, buna tepki olarak geleneksel aile değerlerini temsil eden ideolojilere sıkı sıkı bağlanarak kendilerini kanıtlamak isterler. Bundan dolayı bütün geçiş dönemi ideolojileri bir bakıma köktenci ve yobazdır: Bütün bu ideolojileri savunanlar, hatta örneğin komünistler gibi son derece modern olduklarını iddia edenler bile bilinçli ya da bilinçsiz olarak geçmişlerine yoğun bir özlem duyarlar. İktidardaki tek parti, merkezden yönlendirilen ekonomi, ve her şeyden önce KGB Rusya'da geleneksel, köylü, erktekelci ailenin rolünü üstlenmişti[4].

4) Tocqueville 1853 yılında Gustave Beaumont'a yazdığı bir mektupta Rusya'yı "ışıkları ve özgürülükleri eksik olan Amerika"ya benzetiyor, "Korkutucu derecede demokratik bir toplum" olarak nitelendiriyordu. (A. de Tocqueville, *Oeuvres complètes*, VIII. cilt, *Correspondance d'Alexis de Tocqueville et de Gustave de Beaumont*, Gallimard, 1967, 3. cilt, s. 164).

Bütün geleneksel toplumlar, aynı tarihsel sürece, yani eğitimi yaygınlaştırma sürecine doğru sürüklenir. Fakat farklı topluluklar ve uluslar arasında var olan uyuşmazlıklar geçiş dönemlerinde daha sancılı bir hal alır. Benzer dönemlerde Fransızlar ile Almanlar, Anglosaksonlar ile Ruslar arasında eskiden beri var olan sorunlar daha da büyütülür, çünkü taraflardan her biri, kendi ideolojisine saplantılı bir biçimde sarılıp kendi antropolojik özelliklerini haykırır. Günümüzde Arap-Müslüman dünyası, özellikle kadınların statüsü konusunda, Batıyla olan farklılığını vurgulamak için son hamlelerini tamamlamaktadır; öte yandan doğum kontrolü yöntemleriyle tanışan İranlı ve Arap kadınlar, serbestleşmeye başlamışlardır.

Bundan sonra kriz dönemi yavaş yavaş sona erecektir. Eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak ortaya çıkan ve tırmanışa geçen bireyselcilik, antropolojik sistemlerin tümünü farklı zamanlarda ancak benzer bir biçimde etkileyecek ve şekillendirecektir. Eninde sonunda benzer süreçten geçen topluluklar, demokrasiye yönelecektir.

Tabii ki bütün antropolojik sistemlerde demokratik bireyselciliğin tırmanışı aynı olmaz. Hem böyle bir şey olanaklı mıdır? Özgürlük değerleri, özellikle Fransız ve İngiliz sistemlerinde olduğu gibi, temel aile değerleridir; tarihsel süreçte bu değerlere sadece belli bir biçim verilip genelleyici bir anlatım kazandırılmıştır. Alman, Japon, Rus, Çin ve Arap toplumlarında, ortaya çıkan bireyselcilik bazı temel aile değerleriyle ters düşmüştür; bu yüzden sözünü ettiğimiz toplumlarda geçiş dönemlerinde yaşanan çalkantılar, diğerlerine göre daha şiddetli olmuştur; geçiş dönemi sonrasında oluşan durum bundan dolayı farklı olmuştur; Alman, Japon, Rus, Çin ve Arap aile yapısına özgü otoriteye saygı ve topluluğa bağlılık gibi değerler eski gücünü kaybetmiş olmakla birlikte yok olmamıştır. Nüfus evriminin tamamlandığı, barışın sağlandığı bölgelerde ortaya çıkan demokrasi modellerinin arasında gözlenen farklılıkları, aile yapılarının özellikleriyle açıklayabiliriz. Japonya iktidardan hiç inmeyen liberal-demokrat partisiyle, toplumsal bütünlüğüyle, sanayi ve ihracatçı kapitalizmiyle, Amerika'dan farklıdır. Ne komünizm devrini tamamlayan Rusya, ne de Humeyni dönemini kapatan İran, Amerika'da egemen olan hiper-bireyselci toplumsal modeli benimseyecektir.

Modernleşme sürecinde geçiş dönemi atlatıldıktan sonra oluşan çeşitli "demokrasi" modellerinin istikrarlı olduklarına ya da olacaklarına inan-

mak zordur; aynı şekilde işleyişleri bakımından yeni oluşan demokrasilerin liberal Anglosakson ya da Fransız demokrasi modellerine benzeyeceğini söylemek güçtür. Dünyada barış düşüncesini savunmak, bireyselci eğilimlerin arttığını kabul etmek ve liberal demokrasinin evrensel başarısına inanmak birbirinden çok farklı şeylerdir. Bununla birlikte, şu anda Fukuyama'nın tezini küçümsemek için hiçbir neden yoktur.

Komünizm sonrası dönemde ekonomik liberalizmin otoriter bir siyaset ortamında geliştiği, böylece karışık bir rejimin doğduğu Çin'in ilk demokratikleşme hamlesinin başarısızlığı dahi bu teorinin ortaya koyduğu kuralı bozmaz. Bu aşama geçici bir dönem gibi değerlendirilebilir. Huntington aksini iddia etse de son yıllarda gerçek bir demokrasinin doğmak üzere olduğu Tayvan örneği, demokrasi modelinin Çin toplum yapısına pekâlâ uyduğunu kanıtlamaktadır.

İşin ilginç yanı, aile bağlarının koptuğu, ekonomik eşitsizliğin had safhaya ulaştığı Latin Amerika'da uzun vadede istikrarlı liberal bir demokrasinin kurulması güç gibi görünmektedir, çünkü bu bölgede XIX. yüzyıldan beri demokratikleşme dönemleri askeri darbelerle birbirini izlemektedir. Aslında, tarihine bakıldığında Latin Amerika'da uzun süreli istikrarlı otoriter bir rejimin kurulması bile zor gibi görünüyor. Bununla birlikte, Arjantin'de demokrasi olağanüstü ekonomik zorluklara ve tarif edilmesi zor siyasi olaylara direnerek ayakta durmaya çalışmaktadır. Venezüella'ya gelince, işverenler çevresi, Kilise, özel televizyon kanalları ve ordunun bir kısmı 2002'nin Nisan ayında Cumhurbaşkanı Hugo Chavez'e karşı darbe girişiminde bulundular. Ancak Venezüella beklenmedik bir biçimde demokratik bir direniş gösterdi. Venezüella'da yetişkinler arasında okuma yazma oranı %93, 15 ila 24 yaş arası gençler arasında bu oran %98'dir. Birkaç özel televizyon kanalının yayınları, sadece seyretmeyi değil okumayı da bilen bir halkı kandırmaya yetmez. Venezüella'da köklü bir zihniyet devrimi gerçekleşmiştir: Venezüellalı kadınlar doğum kontrolü uygulamaktadırlar, zira 2002 yılının başında Venezüella'da kadın başına düşen çocuk sayısı 2,9'dur.

Venezüella'da demokrasinin gösterdiği direnç karşısında, Amerikan hükümeti şaşırmıştı; oysa Amerika, darbeyi tanımaya hazırlanıyordu. Amerikan hükümetinin liberal demokrasi ilkelerine karşı gösterdiği bu duyarsızlık düşündürücüdür. Fukuyama'nın, söylediklerini haklı çıkardığı için, Venezüella'nın gösterdiği direnişe nasıl sevindiğini tahmin edebili-

riz; ama özgürlük ve eşitlik ilkelerinin eski üçüncü dünya ülkelerine egemen olmaya başladığı bir dönemde Amerikan makamlarının bunlara ilgisizliğine de şaşırmış olmalı.

Bu kitabın amacı bellidir: Amerika'nın dünyayla olan ilişkilerinde meydana gelen köklü değişikliği ortaya koymak. Bu yüzden ilerleme kaydedebilmek için dünyanın demokratikleşeceği konusunda kesin bir sonuca varmamız gerekmez. Toplumların belli bir modernleşme sürecinden sonra barışı sağladığını ve erktekelci olmayan, çoğunluğun kabullendiği bir yönetim şekli oturtmayı başardığını saptamak yeterli olur. Fukuyama'nın liberal demokrasinin evrenselleştiği tezinin sınırlarını doğru bir biçimde çizerek kabul etmek yeterlidir. Aynı yaklaşımla Doyle yasasını uygulayabiliriz ve demokratik ülkelerin aralarında savaşmalarının olanaksız olduğunu iddia edebiliriz. Peki daha "kapsamlı" ve dogmadan arınmış bir yasa düşünüp, içeride barışı sağlamış toplumlar arasında savaş çıkma ihtimalinin pek az olduğunu iddia edemez miyiz? Bu bağlamda, geniş kitlelerin eğitilmesi sonucunda demokratikleşen toplumların siyasi sistemleri açısından liberal Anglosakson ya da Fransız modellere eşdeğer olup olmadıkları sorusu ikincil bir öneme sahiptir.

Avrupa Birleşmiş Milletleri

Batı Avrupa, kendi dengesini kendi kendine kurma kapasitesinden yoksun olduğu için deneyimi pek inandırıcı olmasa da, Fukuyama ile Doyle'un çalışmalarındaki savların uygulama alanı olmuştur. ABD Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonrasında askeri müdahale yoluyla liberal demokrasinin kurulup yerleştirilmesini sağlamıştır. Batı Almanya, birkaç yıl boyunca Japonya gibi tam bir Amerikan himayesi gördü. İki yüzyıllık ideolojik savaşım ve savaşlardan sonra Avrupa'nın barışı sağlaması ve bütün ulusların işbirliğine gitmesi, dünya çapında böyle bir barışın sağlanabileceği olasılığının olduğunu göstermektedir. Avrupa'nın merkezinde Fransız-Alman ilişkileri, çatışmalı ilişkilerin kalıcı barış ortamına dönüşmesi konusunda özellikle çok anlamlı bir örnektir.

Demokrasinin daha sağlam bir temele oturması, barış ortamının sağlanması, Avrupa'da tek tip toplumsal ve siyasal modelin oluşturulmasını gerektirmez. Kendi dilleri, toplumsal yapıları, gelenek ve görenekleriyle

eski Avrupa ulusları hâlâ dimdik ayaktadırlar. Bu toplumların direncini kanıtlamak için uzlaşmazlıkları giderme tekniklerine, parti sistemlerine, hükümetlerin iktidara geliş tarzına göz atabiliriz. Fakat kabaca ve esas olarak nüfusbilimsel gözlemlerle de yetinebiliriz.

Bütün Avrupalı ülkeler, doğum artışını kontrol altına almış, geçiş dönemlerini tamamlamışlardır: Bununla birlikte doğum oranları ülkeden ülkeye değişmektedir; kadın başına düşen çocuk sayısı 1,1 ila 1,9 arasında değişmektedir. Dünya çapında orta ya da küçük gibi görünen büyük Avrupa uluslarına bakılacak olursa doğurganlık düzeyi ile ideolojik gelenekler arasında paralellik olduğunu düşünebiliriz. İngiltere ile Fransa'nın doğum oranları kabul edilebilir düzeylerde seyretmektedir; kadın başına düşen çocuk sayısı İngiltere'de 1,7, Fransa'da ise 1,9'dur. Bu oranlar, ABD'de yaşayan "Avrupa kökenli beyaz kadınlar"ın doğum oranlarıyla hemen hemen aynıdır; burada da kadın başına düşen çocuk sayısı, 1,8'dir[6]. Eski üç liberal demokrasi ülkesi, doğum oranları bakımından birbirine benzemektedir. Diğer bazı ülkelerde doğum oranları düşmüştür: XX. yüzyılın ilk yarısında, geçiş döneminde diktatörlük rejimi üretmiş üç ülkede, yani Almanya ve İtalya'da kadın başına 1,3 çocuk düşmektedir; İspanya'da ise bu oran 1,2'dir. Büyük bir olasılıkla bu rakamlar rastlantısal değildir. Modern doğum kontrol yöntemlerinin geliştirildiği bu çağda çiftler –gerek doğum kontrolü hapı, gerekse kısırlaştırma tekniğiyle olsun–doğal yoldan kısırlaşmış bireylere dönüşmüşlerdir. Bir zamanlar doğaya karşı gelerek kendi kendiyle savaşmak, fazla çocuk sahibi olmama *kararı vermek* gerekiyordu; günümüzde tek mi yoksa birden fazla mı çocuk dünyaya getirmek konusunda karar vermek durumundadır insanlar. Amerikan, İngiliz ve Fransız tipi bireyselci geleneklere sahip topluluklar, bu kararları daha kolay uyguluyor gibi görünmektedirler. Geleneksel olarak daha otoriter olan toplumların yaşadığı bölgelerde insanlar varoluş konusunda daha pasif bir anlayışa sahiptirler. Bundan sonra olumlu olması gereken doğurma kararı, daha zor alınır.

Bu yolla toplulukların, özellikle Fransızlar ile Almanlar arasında derin zihniyet farklılıklarının bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu iki toplum arasındaki mizaç farkı, iki rejimin oyunu kuralına uygun oynamasına ve demokrasinin işleyişine engel değildir; böylece Fransa'da hiçbir parti

6) Ulusal rakam olan 2,1'den Hispanikleri ve siyahları çıkarıyoruz.

üst üste iki defa seçilemezken Almanya'da iktidar partisinin değişmesi sık karşılaşılan bir olay değildir.

Sahip oldukları ortak kurumlara, tek para birimine ve teknolojik işbirliğine rağmen Avrupa ulusları özgünlüklerini yaşatabildiklerinden Avrupa Birleşmiş Milletleri'nden söz etmek daha gerçekçi olur.

Yeniden dünyadaki duruma dönelim. Güven verici felsefi ya da siyasetbilimsel referansları bir kenara bırakıp, sadece sağduyumuzu dinleyerek çok genel bir tarihsel çerçevede kalalım. Nüfus artışını kontrol altına almış eğitimli bir dünyanın, Avrupa'nın yakın tarihinde görüldüğü gibi, barışçıl olacağını neden düşünmeyelim? Toplumların barış içinde yaşadığını, kendilerini maddi ve manevi yönden geliştirmeye uğraştığını neden hayâl etmeyelim? ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra izleyegeldiği yoldan diğer ülkelerin de geçtiği düşünü neden kurmayalım? Bir yerde Birleşmiş Milletler öğretisinin utkusu olacaktır bu.

Böyle bir dünya belki de sadece bir düştür. Kesin olan şu ki, öyle bir dünya düzeni kurulursa, son siyasi biçimini Birleşmiş Milletler Örgütü verecektir, ABD'ye ise hiçbir özel görev düşmeyecektir. ABD'den, yeniden diğer ülkelerden farksız liberal ve demokratik bir ülke olması, askeri kadrolarını azaltması, ve dünyada barışın sağlanmasına katkılarından dolayı kendisine minnettar olan dış dünyanın takdirini toplayarak hak ettiği emekliliği alması istenecektir.

Böyle bir tarih yazılmayacaktır. Liberal demokrasinin evrenselleşmesi ve barışın her yerde sağlanmasının kaçınılmaz bir tarihsel süreç olup olmadığını henüz kesin bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey var, o da, böyle bir dünya düzeninin Amerika için bir tehdit olacağıdır. Ekonomik olarak bağımlı olan Amerika'nın, Eski Dünya'da siyasi ve askeri varlığını haklı gösterecek, belli bir seviyede tutulacak bir düzensizliğe gereksinimi vardır.

Stratejik gerçekçiliğe dönüş: Rusya ve barış

Başladığımız yerden, demokrasiye geçiş yapmasıyla Fukuyama'nın ilk tezini doğrulayan ülke olan Rusya'yla sözümüzü bitirelim; Rusya, ideolojisinin iflasından önce coğrafi büyüklüğü, kalabalık nüfusu ve askeri gücüyle dünyanın herhangi bir ülkesini tehdit edebilecek kadar güçlüydü.

Sovyet askeri yayılmacılığı demokratik ülkeler için en önemli sorunu oluşturuyordu ve ABD'nin özgür dünyayı koruma görevini üstlenmesi için yeterli bir nedendi. Orta vadede komünizmin çöküşü, Rusya'da liberal demokrasinin kurulmasıyla sonuçlanabilir. Eğer liberal bir demokrasinin, doğası gereği başka bir demokratik ülkeye saldıramayacağı varsayımı doğruysa, bir tek Rusya'nın geçirdiği değişim, dünyanın barışçıl bir yere dönüşmesi için yeterli olabilir. Rusya, yumuşak huylu bir dev olursa Avrupalılar ve Japonlar, ABD'siz de yaşamlarını sürdürebilirler. Bu, Amerika Birleşik Devletleri gibi, zenginler üçlüsünün sanayi ve mali üretim merkezinin iki önemli devletine bağımlı olan bir ülke için fazla cüretkâr ve korkutucu bir olasılıktır.

Spekülasyonlarımızda daha da ileri gidelim. Eski Dünya barışı sağlar ve ABD'ye artık gereksinimi kalmazsa, diğer yandan ABD diğer ülke ekonomilerinin sırtından geçinmeyi ve ekonomisiyle diğerlerini tehdit etmeyi sürdürürse, bu durumda Rusya'nın rolü tamamen değişir. Rusya'nın Liberal ve demokratik dünyayı Amerika'nın emperyalist emellerine karşı koruduğunu pekâlâ hayâl edebiliriz.

Rusya'nın ekonomik durumunu ve stratejik rolünü ayrıntılı bir biçimde inceleyeceğim. İlk başta askeri gücünün azalmasına karşın Rusya'nın nükleer silah donanımıyla ABD'nin askeri gücüne engel olabilecek tek ülke olduğunu unutmamalıyız. Mayıs 2002'de George W. Bush ile Vladimir Putin arasında imzalanan nükleer silahları azaltma antlaşmasıyla, dünyanın değişik yerlerinde 2000 dolaylarında nükleer başlığın sökülmeden yerinde bırakılmasına, yani eski korku dengesinin korunmasına karar verildi.

Amerika, dış dünya ile olan ilişkilerini değiştirip koruyucu tavrından vazgeçer ve saldırgan bir tutum benimserse, Rusya da dış ülkelerle olan ilişkilerini değiştirir ve saldırgan konumdan koruyucu konuma geçer. Böyle bir düşünce modelinde değişmeyen tek unsur, Rus-Amerikan ilişkisinin hasmane niteliğidir.

3
İmparatorluk Boyutu

Amerikan sistemi ile ilgili düşüncelerini anlatmak isteyen herkes, ABD'yi iki antik imparatorlukla, yani Atina ve Roma'yla karşılaştırmalıdır. İlk örnek, ABD hayranlarının hoşuna gider, ikinci örnek ise ABD karşıtlarının hoşuna gider. Genelde ABD yanlısı bir tutum içinde olanlar, Atina'ya gönderme yaparlar. Bunlar, ABD gibi ülkelerin örneğinde ABD'nin ulusal sınırlarını aşan siyasi egemenlik alanlarının Roma örneğinde olduğu gibi askeri fetih sonucunda oluşmadığını iddia ederler.

Roma için toprakların genişletilmesi tarihsel bir önem taşıyordu. Kent-ülkeler doğaları gereği askeri güçlerini kullanarak yayılıyordu. Geriye kalan her şey –iç siyaset, ekonomi, sanat– ikinci plandaydı. Buna karşılık Atina, ilk zamanlarda bir ticaret ve sanat merkezi, tragedyanın, felsefenin ve demokrasinin doğduğu yerdi. Atina, Pers saldırıları karşısında askeri gücünü artırmak zorunda kaldı. Pers tehdidi Atina'nın Sparta ile güç birliği yapmasına ve düşman karşısında direnen eski Yunan kent-ülkelerinin başına geçmesine neden oldu. Perslerin uğradığı ilk yenilgiden sonra kara gücü olan Sparta savaştan çekildi, halbuki bir deniz gücü olan Atina, savaştan çekilmeyip bir çeşit kent-ülkeler konfederasyonu olan Delos devletler birliğini kurdu. En güçlü kent-ülkeler gemi sağlıyor, en güçsüz

olanlar ise para veriyordu. Bu yolla demokratik bir liderlik biçiminde Atina'nın nüfuz alanı oluştu.

ABD, ilk kurulduğunda tıpkı Atina gibi ağırlıklı olarak bir deniz gücüydü; Pearl Harbor olayına gelene kadar içine kapanık bir ülke olan ABD, Roma tipi asker ağırlıklı, emperyalist ve yayılmacı olmakla itham edilemez. ABD'nin Avrupalı müttefikleri, NATO'nun kurulmasını hararetle savunuyorlardı. Dolayısıyla Atlantik Paktı ile Delos devletler birliği arasında parallelik kurmak olasıdır; bu durumda Sovyetler Birliği Pers tehdidinin çağdaş versiyonu gibi görülebilir.

Atlantik Paktı'na iyimser ve liberal bir bakış açısıyla yaklaşmak bir tek Atina tarihinin devamını unutanlara cazip gelebilir. Delos devletler birliği çok geçmeden esas amacından saptı. Bağlaşık kent-ülkeler, gemi ve mürettebat sağlamaktansa Atina'ya *phoros* adı verilen bir tür vergi ödeyerek askeri yükümlülüklerinden kurtulmayı yeğledi. Yönetici kent-ülke, sonunda Delos adasına yerleştirilen serveti sahiplendi ve bunu sadece başkaldıran üye kent-ülkelerin yola getirilmesi için değil, Akropol tapınaklarının inşaatı için kullandı. Bu örnek kötü ya da fazlasıyla iyi bir örnek olabilir; Avrupalıları, hatta –neden olmasın?– Japonları askeri tutumlarını "gerçekçi" bir biçimde değerlendirmeye itebilir.

Sonunda Atina, koşulların zorlamasıyla Eski Yunan'a özgü özgürlüklerin savunusuna dönüşen Sparta'ya yenildi. Ne yazık ki bize ulaşan tarihsel kalıntılar, ne Atina'nın kurduğu imparatorluktan elde ettiği ekonomik kazanımları hesaplamaya ne de bu kazancın kentin toplumsal yapısını nasıl etkilediğini ölçmeye yetiyor[1].

Ekonomik küreselleşmenin kökenindeki siyasi ve askeri gerçekler

Daha fazla sayıda olan Roma tipi emperyalizm yanlıları, Amerikan imparatorluk tarihinin 1948 yılında Prag olaylarıyla ya da Sovyet nüfuz alanının kurulmasıyla başlamadığını iddia ederler. Amerikan sistemi II. Dünya Savaşı sonrasında, 1945 yılından itibaren kurulmaya başladı; savaş

1) Bütün bu konular hakkında bkz. R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford University Press, 1972.

sırasında ABD kendi sanayi ve askeri hâkimiyetini kurdu. 1945 yılında kurulan Amerikan sisteminin en önemli kazanımları, himayeleri altına aldığı Almanya ve Japonya'dır; Amerikan himayesi altına alınan bu iki ülke ekonomik açıdan önemli birer katılım olmuştur. Almanya, savaştan önce sanayisinin gücü bakımından dünyada ikinci sırada bulunuyordu; günümüzde Almanya'nın yerini Japonya aldı. ABD ise ancak askeri gücü sayesinde dünya ekonomisinin kontrolü açısından önemli olan bu iki ülkeye erişebilmiştir. İşte bunlar, Roma İmparatorluğuyla olan benzer yanlardır.

Roma'nın ekonomik ve sosyal tarihi konusunda Atina'nın geçmişiyle ilgili yazılanlardan daha fazla kaynak vardır elimizde. Bu kaynakları inceleyince askeri egemenlik alanı içinde üretilen zenginliklerin siyasi merkezde toplanması nedeniyle toplum yapısında meydana gelen bozuklukları görebiliriz.

Kartaca'nın kesin yenilgisini izleyen yüz yıl boyunca, ikinci Pön savaşı sonunda Roma hızlı bir biçimde Doğuya doğru yayıldı ve Akdeniz Havzasının tamamı üzerinde hâkimiyetini kurdu. Bundan böyle uçsuz bucaksız topraklara, muazzam miktarda paraya ve sayısız köleye sahipti. Egemenliği altında bulunan bölgenin dört bir köşesinde para topluyor, gıda ve mal ithal edebiliyordu. Roma'nın siyasi egemenliğini kurmasıyla *küreselleşen* Akdeniz ekonomisinde İtalyan köylüler ve zanaatçılar, üretimdeki ağırlıklarını kaybettiler. Toplum iki karşıt sınıfa ayrıldı; bir yandan üretmeyen bir halk tabakası, öte yandan soyguncu zengin yöneticiler vardı. Zenginlik içinde yüzen bir azınlık, fakirleşen çoğunluğu egemenliği altına almıştı. Orta sınıf yok oldu; böyle olunca Cumhuriyet ortadan kalktı ve yerine İmparatorluk kuruldu; böylece siyasi sistemlerinin istikrarı için toplumda ara tabakaların önemine dikkat çeken Aristoteles'in yapmış olduğu saptamalar kanıtlanmış oldu[2].

Dik kafalı ama coğrafi anlamda merkezi konuma sahip olan halk kitlelerini ortadan kaldırmak olası olmadığı için, masrafları İmparatorluk kasasından karşılanmak üzere ekmekle beslenmeye ve oyunlarla eğlendirilmeye başlandı.

Amerika'nın yönlendirdiği günümüz küreselleşme olgusuyla ilgilenenler, karşılaştırmalı bir çalışma sonucunda gözlemledikleri benzerlik

2) Bkz. G. Alföldy, *Histoire sociale de Rome*, Picard, 1991.

ve farklılıklardan pek çok ders çıkaracaklardır. Günümüzde yaşanan küreselleşme ister Atina isterse Roma örneğiyle karşılaştırılsın, sonuçta ekonomik egemenlik siyasi ve askeri temel üzerine kurulur. Ekonomiye getirilen siyasi bakış açısıyla, günümüzde sık rastlanan, küreselleşmenin apolitik bir olgu olduğu yanılgısından kurtulabiliriz. Buna göre içinde ulusun, devletin ve askeri gücün bulunmayacağı liberal ekonomili bir dünya düzeni kurulacaktır. Başlangıç noktamız ister Atina tarihi olsun isterse Roma'nın geçmişi olsun, dünya ekonomisinin ancak siyasi ve askeri bir sürecin sonucunda küreselleştiğini görmezden gelemeyiz; küreselleşen ekonomilerde rastlanan bazı tuhaflıkları, sistemin askeri ve siyasi boyutlarını dikkate almadan açıklayamayacağımızı unutmamalıyız.

Üretimden tüketime

Açıkça belirtmek gerekirse liberal ekonomi teorisinde, serbest ticaret övülürken konu fazla abartılır; bu teoriye göre bir tek serbest ticaret ortamında yapılan üretim ve tüketimle insanların rahat etmesi sağlanabilir. Liberal ekonomi teorisinde, her ülke sadece kendisine en uygun olan mal ve hizmetleri üretmesi gerektiği, piyasanın otomatik olarak kendisini ayarladığı ısrarlı bir biçimde vurgulanmaktadır: Ulusal para birimlerinin değerindeki oynama ile üretim ve tüketim, ithalat ve ihracat arasında mükemmel dengeler kurulur. Okullarda okutulan ekonomi derslerinde, her ulusun eşit bir konuma sahip olduğu ve herkesin iyiliği için çalıştığı simetrik ve ideal bir dünya öngörülür, tanımlanır ve yaratılır. Smith ve Ricardo'nun geliştirdiği bu teori, günümüz Amerikan üniversitelerinin %80'inde işlenir ve üretilir. Liberal ekonomi teorisi, müzik ve sinemanın yanı sıra, ABD'nin kültür ihracatında önemli bir yer tutar. Hollywood tarzı bir yapıt olan söz konusu teorinin gerçeklerle pek ilgisi yoktur. Bu liberal ekonomi teorisi, *küreselleşmenin simetri ilkesiyle değil, asimetri ilkesiyle düzenlendiği* yolundaki sarsıcı gerçek karşısında söyleyecek az şey bulur, hatta susar. Dünya, Amerika'daki artan tüketim için her geçen gün daha fazla üretmektedir. ABD'de ithalat ile ihracat arasında dengesizlik söz konusudur. Savaş sonrası dönemde özerk ve aşırı üretken olan Amerikan ulusu, üreticiden çok tüketiciye dönüştüğü bir sistemin can damarı haline gelmiştir.

Amerika'nın dış ticaret açığı muazzam büyüklüktedir; çünkü Amerika'nın dünyanın en önemli ülkeleriyle ticari ilişkileri vardır. 2001 yılı bilançolarına bakalım: Çin ile yapılan ticaret açığı 83 milyar dolardır, Japonya ile 68 milyar dolar, Avrupa Birliği ülkeleriyle 60 milyar dolar; bunun içinde Almanya ile 29 milyar dolar, Fransa ile 13 milyar dolar, İtalya ile 10 milyar dolar; Meksika ile 30 milyar dolar, Kore ile 13 milyar dolar ticaret açığı vardır. Hatta İsrail, Rusya ve Ukrayna gibi ülkeler, Amerika ile olan karşılıklı ticaretlerinde dış ticaret fazlası vermektedir. İsrail için bu rakam 4,5, Rusya için 3,5, Ukrayna için ise 0,5 milyar dolardır[3].

Listede, Amerika ile olan dış ticaret fazlası veren ülkelere bakıldığında hammadde ithalatının Amerikan ticaret açığının en önemli nedeni olmadığı anlaşılmaktadır; böyle bir durum, gelişmiş bir ülke için normal kabul edilebilirdi. Örneğin 2001 yılında, Amerikan strateji uzmanlarının saplantısı olan petrol ithalatı, ticaret açığının sadece 80 milyar dolarlık dilimini oluşturmaktadır; ithal edilen diğer ürünler, bütçede 366 milyarlık bir açık oluşturmaktadır.

Amerikan dış ticaret açığını, tarım ve hizmet sektörünü içeren gayrı safi milli hasılaya değil de sanayi üretimine vurduğumuzda şaşırtıcı bir sonuç ortaya çıkıyor; buna göre ABD'nin sanayi tüketiminin %10'u, ulusal ihracatının karşılamadığı ithal hammadde ile gerçekleşmektedir. Bu sanayi açığı 1995 yılında sadece %5 idi. Bu açığın nedeni geri teknoloji değildir. ABD, en ileri teknoloji ürünleri üretmektedir. Amerikan sanayisi, belli alanlarda lider konumdadır: Bilgisayar üretimi bunun en açık örneğidir, buna tıp cihazlarını ve uzay teknolojisini de eklemek gerek. Ancak yıllar geçtikçe ABD, yüksek teknoloji dahil bütün alanlarda gerilemeye başlamıştır. 2003 yılında, Airbus ile Boeing'in üretimi eşitlenmiş durumdadır; mutlak değer paritesine ise 2005-2006 yıllarında ulaşılacağı tahmin edilmektedir. Yüksek teknoloji üretiminden kaynaklanan Amerikan ticaret fazlası 1990 yılında 35 milyardan 2001 yılında 5 milyar dolara gerilemiş, 2002 yılının Ocak ayında Amerikan dış ticareti açık vermiştir.[4]

Amerikan sanayi açığının büyüme hızı, gelişmekte olan bu sürecin en ilginç yönüdür. 1929 yılında ekonomik buhran arifesinde dünya sa-

3) http://www.census.gov/foreign-trade/balance

4) *U.S. Trade Balance with Advanced Technology*, US. Census Bureau, http://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0007.html

nayi üretiminin %44,5'i ABD'de gerçekleşiyordu; bu oran Almanya için %11,6, İngiltere için %9,3, Fransa için %7, Sovyetler Birliği için %4,6, İtalya için %3,2, Japonya için ise %2,4 idi.[5] Yetmiş yıl sonra Amerikan sanayi üretimi Avrupa üretiminin biraz altında, Japonya'nın ise biraz üstündedir.

Amerikan çokuluslu şirketlerin faaliyetleri, ABD'nin ekonomik gücünün düşüşünü telafi etmeye yetmiyor. 1998 yılından bu yana Amerikalı çokuluslu şirketlerin ülkelerine sağladığı kazanç, Amerika'ya yerleşip iş kuran yabancı şirketlerin kendi ülkelerine transfer ettikleri kazancın altındadır.

Kopernik tarzı bir kopmanın gerekliliği: "iç" istatistiklere elveda

Ekonomi yorumcularının çoğu, 2001 yılında yaşanan ekonomik durgunluğun öncesinde Amerikan ekonomisinin olağanüstü devingenliğini övüyor, yatırım gücünü, canlı tüketim ve düşük enflasyonla bütünleştiren yeni bir paradigmanın doğuşunu kutluyorlardı. 70'li yılların dar çerçevesi en sonunda kırılmış, Amerika, fiyatları aşırı derecede artırmadan büyümenin yolunu bulmuştu. 2002 yılının başında bizim basınımızda gazeteciler, Avrupa'da ve Japonya'da üretimin gerilemesinden endişeleniyorlardı; oysa aynı zamanda ABD hükümeti eskimiş demir-çelik sanayisini korumak için gümrük önlemleri almak durumundaydı; ayrıca Play Station II ve Game Cube oyunları, Microsoft'un bu alandaki yarışa katılmak adına ürettiği X-Box ile dalga geçer gibiydi. Hem de Kaliforniya'da elektrik kesintilerinin yapıldığı ve New York'ta içme suyu sıkıntısı çekildiği bir zamanda!

Bundan beş yıl önce Atlatik ötesi ekonomiyle ve ne anlama geldiği pek bilinmeyen GSMH artışıyla ilgili yapılan aşırı iyimser tahminlere kuşkuyla yaklaşıyordum. Artık bir seçim yapmalıyız: GSMH'nin verdiği rakamlara mı inanacağız yoksa ticari dengeleri anlatan rakamların ortaya koyduğu gerçekleri mi kabul edeceğiz. GSMH'nin verdiği rakamlar; ABD'nin *sınırları içinde* faaliyet gösteren tüm şirketlerin elde ettiği katma değerlerin

5) Arnold Toynbee vdy., *Le monde en mars 1939*, Gallimard, 1958.

onaylanmasıyla ortaya çıkan rakamlardır. Ticari dengeleri ifade eden rakamlar, *ülkeler arasında* yapılan ticaretin hacmini gösterir; ayrıca bu rakamlar, Amerikan sanayisinin kapasite darlığını ortaya koymaktadır. Herhangi bir malın ithalatında sorun yaşandığında bu sorun gerçek bir gerilime dönüşmektedir, tıpkı Kaliforniya'daki elektrik arızalarının gösterdiği gibi.

Amerikan dinamizminin gerçek olup olmadığı konusunda uzun süre tereddüt ettim. Enron olayı ve ardından Andersen olayı patlak verince kararımı verdim. Elektrik piyasasında komisyoncu bir şirket olan Enron'un iflasıyla birlikte, basında sözü edilen 100 milyar dolar gibi büyüleyici, sanal, mitik bir rakam buharlaştı. Andersen şirketinin yöneticileri tarafından hesaplarda sahtecilik yapıldığından bu rakamın ne kadarlık bir bölümünün "katma değer" olduğunu ve Amerikan GSMH'nin ne kadarlık bir bölümünü oluşturduğunu, bugün söylemek zordur. Ancak 100 milyar dolar, Amerikan GSMH'nin %1'ni oluşturuyordu. Andersen ya da başka hileci muhasebe bürolarının yardımıyla bilanço hesaplarıyla oynayan şirketlerin sayısını biliyor muyuz? Son zamanlarda sahtekarlık olaylarının artması, birçok şirketin bu tür işlere karışmış olabileceğini gösteriyor. Nasıl bir ekonomidir ki finans hizmetleri, sigortacılık ve gayri-

Tablo 4. Ekonomi sektörleri ve ABD'de büyüme oranı

	2000 Yılı GSMH %	1994-2000 yılları arasında kaydedilen büyüme %
GSMH	100	**40**
Tarım	1,4	15
Madencilik	1,3	41
İnşaat	4,7	68
İmalat sanayi	15,9	**28**
Ulaşım	8,4	35
Toptan ticaret	6,8	41
Perakende ticaret	9,1	44
Finans, sigortacılık ve emlâk	19,6	**54**
Hizmet sektörü	21,9	**59**
Devlet sektörü	12,3	27

Kaynak: *Bureau of Economic Analysis.*
http://www.bea.gov/dn2/ gpoc.htm # 1994-2000

menkul sektörleri, 1994-2000 yılları arasında sanayi alanında üretilenden iki kat daha büyük bir hızla gelişmiş ve "değer" olarak sanayidekinden %123 daha fazla üretimi yakalayabilmiştir. Değer sözcüğü tırnak içine alınmıştır, çünkü bu hizmetler, sanayi üretiminden farklı olarak, çoğu zaman, uluslararası dış piyasada değiş tokuş edilememektedir, elbette ithalat için gerekli olan nakit anamalı kazandıran hizmetler hariç. Uluslararası şirketlerde yapılan yolsuzlukların artması nedeniyle Amerikan GSMH'sinin güvenilirliği ve hazırlanan istatistiklerin doğruluğu Sovyetler Birliği'ndekileri andırmaktadır.

Katı anlayışlı ekonomi teorisi; Amerikan sanayi üretiminin neden gerilediğini, ABD'nin kendini neden tüketime verdiğini, tüketim malları konusunda neden dışa bağımlı olduğunu açıklayamamaktadır. Oysa ABD'yi, Roma tipi emperyal bir güç olarak ele alırsak sözü edilen sürecin aslında siyasi ve askeri bir düzenin ekonomik bir sonucu olduğunu anlarız.

II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa ile Japonya, birer harabeyi andırıyor, öte yandan Sovyet sistemi giderek güçleniyordu. Bu durum karşısında ABD, nüfuz alanlarını, kendilerinin merkezinde oturduğu global bir sisteme dönüştürecekti. ABD kendi ideolojisine uygun bir biçimde, siyasi ve askeri kontrolü altında bulunan bölgeleri birleştirmenin tek yolu olan ticari ve mali oyunu ve bu oyunun kurallarını aşama aşama benimsettirmeye başladı. Hiç kuşkusuz ABD ilk zamanlarda dünyanın büyük bir bölümüne barış ve refah getirme iddiasında tamamen haklıydı. Bu dünya gücünün doğuşunu yıkıcı bir olay gibi göstermek pek akıllıca olmaz: 1950-1975 yılları arasında gözlenen ekonomik büyüme bunu kanıtlamaktadır. Marshall planı, Avrupa'nın yeniden yapılanması için gereken mali olanakları sunmuş, 1929 yılında yaşanan ekonomik krizin ABD'de tekrarlanmasını önlemiştir. Dolayısıyla Marshall planı, tarihte pek az görülmüş siyasi ve ekonomik bir dehanın ürünüdür. Bu dönemi, pozitif emperyalizm olarak adlandırmak yerinde olur.

Komünizme karşı verdiği savaşa odaklanan ABD, ekonomik üstünlüğünün ontolojik özelliğine fazla güveniyordu, sürekli olacağından da çok emindi; bunun üzerine ABD, askeri egemenliği altında bulunan bölgede siyasi entegrasyona ulaşma projesine mutlak bir biçimde öncelik tanıdı. Bu amaç doğrultusunda birçok sanayi sektörünü feda etme pahasına, pazarlarını Avrupa ve özellikle de Japon ürünlerine açtı. İlk başta ABD,

olan bitenin pek farkında değildi, ancak sonradan bu durum karşısında endişelenmeye başladı. ABD ticareti 70'li yılların başında açık vermeye başladı. Bu tarihten itibaren ABD, kendi siyasi egemenliği altında bulunan bölgenin dışına çıkarak dünyanın bütün ülkeleriyle, ticari ilişkiler başlattı.

Komünizmin çökmesiyle birlikte asimetrik ilişkiler sistemine yeni ülkeler eklendi; bunların arasında önemli ülkeler yer alıyor: Günümüzde artık Japonya ya da Avrupa'dan çok Çin öne çıkmaktadır; nitekim ABD ile olan ticari ilişkilerinde en büyük ticari fazlalığa sahip olan ülke, Çin'dir. ABD'nin aşırı tüketimi bazıları tarafından emperyalist olarak nitelendirilen uluslararası ekonomik bir sistemin anahtar unsurudur. Bununla birlikte, küresel çapta talebin düştüğü bir dünyada Amerika bundan böyle üretimiyle değil, tüketimiyle gereklidir. Dünya çapında talebin azalması, ekonominin yapısından kaynaklanan, serbest ticaretin neden olduğu bir olaydır.

Durgun bir dünya ekonomisinde Keynesçi devlet

Ticari ilişkilerin liberalleşmesi sonucunda, "bir kereden bir şey olmaz" anlayışının ekonomiye uyarlanmasıyla, dünya çapında eşitsizlikler arttı. Ticaretin liberalleşmesiyle birlikte bütün ülkelerde gelir dağılımındaki uçurum artmaya başladı. Her yerde uluslararası rekabet, maaşların düşmesine ve faizlerin artmasına, hatta patlamasına neden oldu. Serbest değişim, maaşların azalmasına neden oldu, böylece kapitalizmin geleneksel ikilemi tekrar gündeme geldi: Çalışanların gelirleri düştüğünden üretim sürekli artsa da üretilen mallar tüketilememektedir. Bu bilinen bir olgudur ve İngiltere'de Malthus ile Keynes tarafından, XIX. ve XX. yüzyıllarda sosyalist ekonomi uzmanlarınca incelenmiştir. ABD'de birçok ekonomi uzmanı bu durumu iyi anlamıştır.

Her ne kadar Amerikan üniversitelerinde görevli devlet düzenine bağlı ekonomistleri, eşitsizliklerin arttığını, bunun serbest dolaşımdan kaynaklandığını kabul etseler de talepte yaşanan durgunluk konusu bir tabu olarak kalmıştır. Bu, Paul Krugman gibi sözde karşıt görüşte olanlar için de geçerlidir. Küreselleşmenin, talepte daralma yarattığını iddia etmek, var olan düzenle çatışmak anlamına gelir; bu yüzden sadece Chalmers

Johnson gibi gerçek anlamda düzene uymayan ekonomistler bu olguyu inceleme cüretinde bulunmuşlardır. Asya uzmanı olan Chalmers Johnson, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin izlediği tutum ile ilgili kaleme alınmış en çarpıcı çalışmalardan biri olan *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire* (Gerileme: Amerikan imparatorluğunun bedeli ve sonuçları) başlıklı yapıtın yazarıdır[6]. Fakat Robert Gilpin gibi küreselleşme konusunda bilinçli, devletlerin ve ulusların kalıcı olduğunu iyi kavramış, Anglosakson, Japon ve Alman anamalcılığı arasındaki sistem farklarının belirleyici özelliklerini anlamış, Amerikan egemenliğinin ekonomik ve ideolojik kırılganlığı konusunda dikkatli olan bir araştırmacı dahi bu sorunu ele almaktan kaçınmaktadır; çünkü bu konuya değindiği takdirde düzene karşı gelmiş olur.

Burada Dünya Bankasının eski baş ekonomisti Joseph Stiglitz'e karşı biraz haksızlık etmiş oluyorum; Stiglitz devlet düzeninin savunucusudur, zira bir tür üyelik sertifikası olan Nobel ödülü sahibidir. Stiglitz *Globalization and its Discontents*[7] başlıklı çalışmasında, dünya çapında gözlemlenen talep sorununu vurgulamakta, Uluslararası Para Fonu'nun değişik bölgelerde, özellikle Asya'da talep yetersizliğini anlayacak kapasitede olmadığını birçok defa üstüne basa basa anlatmaktadır. Ancak, serbest pazar ilkesine sadık olan Stiglitz, gerekli ayarlamayı yapacak uluslararası bir mercinin olmamasından sadece şikâyet edebilir. Saf mıdır yoksa kurnaz mı, karar veremedim; her halde her ikisi de. Joseph Stiglitz'in IMF bürokratlarına karşı sert davrandığı, ama mesleğinin dogmalarına son derece bağlı olduğu bilinmektedir. Fazla seçici olmayalım: Keynes'ten sonra büyük Amerikan iktisatçılarından biri, dünya çapında talepte azalma meydana gelebileceğini, bu konuda bazı ayarlamaların yapılması gerektiğini yeniden iddia etmektedir; bu olay, bir dönüm noktasıdır, her ne kadar Washington hükümetinin, "müzakere" gücü azalmış olsa da.

Serbest dolaşım ve maaşların erimesine bağlı olarak talepte daralma eğilimi gözlendiği bir gerçektir. Bu yüzden büyüme oranları sürekli düşmekte, durgunluk dönemleri giderek artmaktadır. Bütün bunlar yeni şeyler değildir. Fakat dünya çapında tüketimde yaşanan azalma eğiliminin

6) Talebin daralması hakkında: Henry Holt and Company, New York, 2000, s. 197.

7) Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, Norton, 2002. Fr. çeviri: *La grande désillusion*, Fayard, 2002. Özgün başlık o kadar sert değil. Türkçesi: *Küreselleşme: Büyük Hayâl Kırıklığı*, çev: Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural, Plan B, İstanbul, 2002.

ABD'yi ve izlediği stratejiyi nasıl etkileyeceğini iyice araştırmalıyız. Çünkü ABD'ye küreselleşen ekonomiyi düzenleme, öbür ülkelerin sırtından geçinme, ayrıca Keynesçi anlamda bir dünya devleti rolünü üstlenip benimseme hakkı vermektedir.

Ekonominin gelişimi yavaşlarken durgunluk içerisine girmiş bir dünyada Amerika'nın ürettiğinden daha fazla tüketmesi, herkes tarafından olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Ekonomide yaşanan her durgunluk döneminde Amerika'nın devingen tüketimi ve sürekliliği konusunda aşırı iyimser yorumlar yapılmaktadır; Amerika'da tüketim, ekonominin olumlu bir özelliği gibi görülmektedir; üretimsizliği ise görmezden gelinmektedir. Amerikan ailelerinin tasarruf oranları neredeyse sıfırdır. Fakat, ABD ekonomisinde her "canlanma döneminde" ithalatta büyük bir artış kaydedilmektedir. Ticari açık giderek büyüyor, her yıl yeni negatif rekorlar kırıyor. Ama biz bu durumdan memnunuz, hatta içimiz rahat. La Fontaine'in masalında anlatılan olay tersine dönmüş: Karınca çekirgeye yiyecek sunuyor ve bunu kabul etmesini rica ediyor.

Bizim ABD'ye karşı olan tutumumuz, bir dünya vatandaşının, Keynes Devleti vatandaşının tutumudur; bizim ABD'den beklentimiz, ekonomiyi canlandırmasıdır. Gerçekten de Keynes'e göre, devletin işlevlerinden biri, talebi canlı tutmak ve bunun için tüketmektir. *Théorie générale* (Genel kuram) başlıklı çalışmasının sonuna doğru Keynes, piramitleri inşa ettiren firavunlara değinir; firavunlar, müsrif olmalarının ötesinde yaptıkları harcamalarla ekonomiyi canlı tutabilmişlerdir. Amerika, hepimizin çalıştığı ve böylece ayakta tutabildiğimiz bir çeşit piramittir. Amerika'nın Keynes devleti biçimindeki görünümü ile küreselleşmenin siyasi yorumunun bire bir örtüştüğünü söyleyebiliriz. Geliştirdiğimiz bu düşünce modeli doğrultusunda ABD'nin ticari açığını, imparatorluklara özgü bir olgu olarak ele almalıyız.

Ekonomi bakımından Amerikan toplumu, bir dünya devleti toplumu olmuştur. Bununla birlikte ABD, özü itibarıyla kendisini devlet karşıtı gibi tanımlamaktadır. Bu yüzden devletin ulusal ekonomideki payı, Reagan döneminde küçültülmeye çalışılmıştır. Fakat, devleti reddeden toplum, bizzat kendisi devletin yerini almıştır. Böylece bir yandan klasik ve neoklasik ekonomi ekolünden gelen uzmanların devlete mal ettikleri, verimsizlik ve kaynakların sorumsuzca israfı gibi olumsuz özellikler gözlemlenmeye başlamış, diğer yandan Keynes ekolünden gelen ekonomi

uzmanlarının devlete atfettikleri, bunalımlı dönemlerde talebi canlandırma kapasitesi gibi olumlu yanlara dikkat çekilmiştir.

Paranın akışını yönlendiren mekanizma ve psikolojik etkenler pek bilinmemektedir. Fakat istikrarsız bir iş pazarında pekâlâ var olabilen, devingen olarak bildiğimiz Amerikalılar, dünya için verimsiz bir memur ve tüketici kitlesine dönüşmüşlerdir. Bireye fazla sorumluluk yüklenmesi, kolektif bir sorumsuzluğa yol açmıştır.

Amerikan toplumunda "emperyal" sapmalar

Amerikan ekonomisinin imparatorluk ekonomisine dönüşme süreci, Roma İmparatorluğunun, Akdeniz Havzasının fethi ertesinde geçirdiği evrimi andırmaktadır. Bu süreç içinde, toplumsal yaşamın birçok alanı ve ekonomi sektörü, değişimlerden farklı biçimlerde etkilenmiştir. Amerikan sanayisi ve o ana kadar orta sınıflarla içiçe olduğu düşünülen işçi sınıfı, değişimlerin darbelerine maruz kalmıştır. Amerika'da işçi sınıfının kısmen dağılması, Roma köylülerinin ve zanaatkârlarının başına gelenleri andırmaktadır; Roma köylüleri ve zanaatkârlar; Sicilya, Mısır ve Yunanistan'dan gelen tarım ve diğer ürünler karşısında dayanamayıp iflas etmişlerdi. 1970-1990 yılları arasında Amerikan işçilerinin göreceli, bazen de salt bir biçimde yoksullaştığından söz edebiliriz.

Ekonomi mekanizmalarının ayrıntısına girmeden genel bir değerlendirme yaparsak, Amerikan ekonomisinin imparatorluk ekonomisine dönüşürken toplumun (şimdiki deyişle küresel toplumun) üst sınıflarının imparatorluk üst sınıfına dönüştüğünü ve ulusal çerçeveyi aştığını saptadığımızı belirtmeliyiz. Küreselleşmekte olan sözünü ettiğimiz toplum, ilk başta özgür dünyanın tamamını bünyesine kattı ve komünizmin çökmesinden sonra da sanal bir biçimde bütün dünyayla bütünleşti.

ABD'de bile nüfusun %5'ini oluşturan en zengin kesimin milli gelirden payına düşen dilim 1980 yılında %15,5 iken 2000 yılında %21,9 olmuştur; bu kesim içindeki en zenginlerin %20'sinin milli gelirden payına düşen dilim %43,1'den %49,4'e çıkmıştır. Nüfusun %80'ini oluşturan kesimin payına düşen ise %56,9'dan %50,6'ya düşmüştür. Amerikan toplumunun toplam beş gelir grubunun dördünden her birinin payına düşen dilim, sırasıyla %24,7'den %22,9'a; %17,1'den %14,9'a; %10,6'dan %9,0'a;

%4,5'ten %3,7'ye düşmüştür. Forbes dergisinin yaptığı sıralamada 2000 yılında zenginlik sıralamasında ilk dört yüzün arasına giren Amerikalıların, 1990 yılında en zengin ilk dört yüz Amerikalının arasına girenlerden on kat daha zengin oldukları gözlenmiştir; oysa milli gelir aynı dönemde sadece iki kat artmıştır. Amerikan toplumunun en üst tabakasında yer alan kesimlerin gelirlerinde gözlenen aşırı artış, imparatorluk boyutu dikkate alınmadan açıklanamaz; tıpkı piyasadaki durgunluk ya da toplumun büyük bir kısmının gelirlerinde artışın yavaşlaması gibi sorunlarla ilgili yapılan değerlendirmelerde olduğu gibi.

Tablo 5. ABD'de gelir düzeyinde meydana gelen değişiklikler

Ortalama gelir düzeyi, dolar 2000	1980	1994	2000	94/80	2000/94
%5 en zenginler	132551	210684	250146	+ 59 %	+ 19 %
%20 en zenginler (üst grup)	91634	121943	141620	+ 33 %	+ 16 %
%20 bir sonraki grup	52169	58005	65729	+ 11 %	+ 13 %
%20 bir sonraki grup	35431	37275	42361	+ 5 %	+ 14 %
%20 bir sonraki grup	21527	22127	25334	+ 3 %	+ 14 %
%20 en yoksullar (alt grup)	8920	8934	10190	+ 0 %	+ 14 %

Kaynak: http://www.census.gov/hhes/income/histinc/h03.html

1980'den 2000 yılına kadar uzanan dönemin ikiye ayrılması, eşitsizliklerin bütün dönem boyunca sürekli artmadığını gösterir; eşitsizliklerin artması, imparatorluğun kuruluşu esnasında yeniden yapılanmaya gidildiği ilk aşamasına denk gelmektedir.

1980 ile 1994 yılları arasında Amerikalıların gelirleri sahip oldukları servetin büyüklüğü oranında arttı. Nüfusun %5'ini oluşturan en zengin olanların geliri %59 oranında arttı; gelir düzeyi düştükçe bu oran azaldı; en yoksul olanları temsil eden %20'lik alt grubun gelirindeki artış sıfırdır. Dolayısıyla eşitsizliklerin dramatik bir biçimde arttığını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte 1994 ile 2000 yılları arasında bu eğilimin yönü ve doğası değişti: Üst düzey grupların servet artışı yavaşladı; nüfusun %5'ini oluşturan en zengin kesimin gelir artışı + %19 oranındadır. Tüm diğer gelir gruplarında, en yoksul olanlar dahil, bu artış, hemen hemen aynı olmuştur: %13 ilâ %16. "Yeni ekonomi" tezinin savunucuları, bu değişimi, modernleşme sürecinde gözlenen eşitlikçi bir aşama olarak görmekte-

dirler. Onlara göre modernleşme sürecinin ilk aşamalarında eşitsizliklerin arttığı bir dönem mutlaka yaşanmaktadır. Harvard'ın dar ekonomi çevrelerinde bu teori çok rağbet görmektedir.

Ancak Roma tarihiyle kurulan koşutluğu daha da ileri götürünce çağımız Amerikan toplumunun geçirdiği evrimin ikinci aşamasında ticari açığının muazzam artışı karşısında şaşırmamak elde değildir. Geçirdiği bu ikinci aşamada Amerikan toplumunun farklı gruplarında gelir artışı, daha eşit bir biçimde olmuştur; aynı zamanda ABD'nin ticari açığı, 1993 yılında 100 milyar iken 2000 yılında bu rakam 450 milyara çıkmıştır. İmparatorluk tipi vergi sistemi olgunlaşınca, halk kitleleri bundan yararlanabilir.

Nitekim 1970 ile 2000 yılları arasında Amerikan toplumunda Roma tipi bir kutuplaşma gözlenmiş, zenginler yönetimi oluşmaya başlamış, Roma İmparatorluğu döneminde olduğu gibi geniş bir alt tabaka oluşmuştur. Zenginler yönetimi ve halk tabakası kavramları, farklı zenginlik derecelerini adlandırmak için kullanılmamıştır. Bu kavramlar, büyük ya da küçük servetlerin, üretimle değil, dış dünya üzerinde kurulan siyasi egemenliğin sonucunda elde edildiğini anlatmak için kullanılmıştır.[9]

Bir sonraki bölümde liberal ekonomi bağlamında servetin vergilendirilip yeniden dağılımını düzenleyen oldukça gizemli mekanizmaları irdeleyeceğiz; fakat ben, karşılaştırma yaparak doğru sonuçlara varıldığını vurgulamak isterim. 1994 ile 2000 yılları arasında Amerika, "yeni ekonominin" ya da "bilgi akışı" mucizesini gerçekleştirmekten çok *panem et circenses* (ekmek ve oyunlar) aşamasına erişmiş olmalı.

Gerekçeleri anlatabilmek için bazı özellikleri abartıyorum elbette. Amerikan ekonomisinin etkin ve gerçek anlamda verimli olduğunu savunan ekonomi uzmanları tamamen haksız sayılmazlar. Şu anda yapılan tek yanlış, 1990-1995 yılları arasında yapılan tartışmaların artık yapılmamasıdır. Tartışmaya katılanlardan bir kısmı, Amerikan ekonomisinin *gerçek* etkinliğini sorguluyor ve bu konuda kuşkularını belirtiyorlardı.

Teoriyi şimdilik bir kenara bırakıp tarihsel gerçeklere bakalım; Amerika'nın son yirmi yıl boyunca iki ekonomik ve toplumsal düzen, yani

9) Roma dönemi ile ilgili *Gladyatör* adlı filmde ilk defa Roma İmparatorluğundan genel olarak olumlu söz edilmesi, aynı zamanda yozlaşmanın eleştirilmesi (*panem et circenses*), rastlantı olmasa gerek. Sözü edilen film *Quo vadis?*, *Spartacus* ve *Ben Hur* gibi Roma karşıtı filmlerden çok farklıdır.

ABD'nin milyar dolar olarak ticari açığı

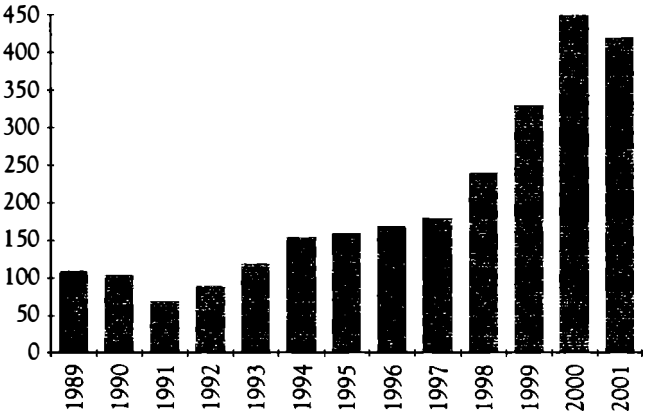

Kaynak: http://www.census.gov/foreign-trade

ulus ile imparatorluk arasında bocaladığını söyleyebiliriz. ABD, ulusal özelliklerini tamamen kaybetmiş değildir ve imparatorluk olarak başarısız olacağı kesindir. *Fakat 1990 ile 2000, daha doğrusu, 1994 ile 2000 yılları arasında imparatorluk olma eğiliminin hızlandığı açıkça görülmektedir.*

1990-1995 dönemindeki tartışma: İmparatorluğa karşı ulus

Herhangi bir ekonomi seçeneği üzerinde karar kılmak ve seçim yapmak, tartışmadan ve çatışmaya girmeden olmamıştır. Avrupa'dan çok Atlantik ötesinde birçok araştırmacı, serbest pazar ilkesini ve Amerikan işçi sınıfı açısından doğuracağı sonuçları ortaya çıkarmıştır. Aslında bu araştırmacıların birçoğu devlet düzenine bağlı olan en ünlü üniversitelerin dışında kalan diğer üniversitelerde görev yapmaktadırlar. Alman kuramcı Friedrich List'in yapıtlarını yeniden keşfedenler, Amerikalılar olmuştur. Friedrich List'in geliştirdiği korumacılık[10] öğretisi, dış dünyaya karşı korunacak, ancak içeride liberal olacak bir ekonomi düzenine da-

10) Protectionnisme. (ç.n.)

yanır[11]. *Strategic traders* (statejik ticaret yanlıları) olarak adlandırılanlar, Amerikan sanayisinin genelde Asya ülkelerine, özellikle de Japonya'ya karşı savunulması gerektiğini iddia ederler. Bunların çok sayıda yayını vardır; ayrıca Clinton'un ilk cumhurbaşkanlığı döneminin başında belli bir siyasi ağırlığa sahiplerdi.

Strategic traders olarak bilinen uzmanlar, sorunlara ekonomik ve ticari açıdan yaklaşıyordu. İlk defa Michael Lind,1995 yılında Amerikan toplumunun içinden geçtiği süreci anlatırken serbest değişim olgusunu vurguladı. Michael Lind, sadece işçi ve halk kitlelerinin ezildiğini anlatmakla kalmadı. Lind'in en önemli katkısı, *white overclass* (beyaz üst sınıf) olarak bilinen Amerika'nın yeni yönetici sınıfının profilini çizmek oldu. Yeni yönetici sınıfını farklı kılan sadece gelirleri değil, kültürel ve zihinsel alışkanlıklarıdır. Bunlar, teknik eğitim yerine, hukuk eğitimi almayı yeğlerler, ucuz bir İngiliz severliği taslarlar, ırkçılık konusunda *affirmative action* (azınlıklara karşı "pozitif ayrımcılık") tutumunu sergilerler, üniversite ortamına özgü entelektüel rekabete karşı kendi çocuklarını korumayı çok iyi becerirler. Lind, sendikaların Demokrat Parti üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı, ve giderek daha az demokratik olan, farklı katmanlara ayrılmış bir Amerika manzarası çizmiştir[12]. Bana, günümüzde Avrupa ile ABD'nin yer değiştirdiğini ilk gören Lind'miş gibi geliyor. Artık Eski Dünya, Yeni Dünyaya kıyasla daha demokratiktir.[13] Aydın ve militan bir kişiliğe sahip olan Lind, Amerika'nın kendini yeniden tanımlaması gerektiğini savunmaktadır. Lind'e göre Amerika bağımlı ve oligarşik bir devlet olmaktansa kendi kendine yeten demokratik bir ülke olmalıdır.

1995 yılıydı. 1994 ile 2000 yılları arasında ticari açığının artması ve gelir durumu, demokrasi ve ekonomik bağımsızlık için yapılan ulusal savaşın 1995-2000 yıllarında kaybedildiğini gösteriyor. Amerika'nın geçirdiği evrimi objektif bir biçimde değerlendirip anlamadan bu kronolojiyi ve imparatorluk dinamiğini anlamak olanaklı değildir; ayrıca, Amerikan dış siyasetinin mantığını genel bir biçimde irdelediğim 6. bölümde görüleceği üzere, dengenin sağlanması için gerekli karşıt güç olarak Rusya

11) Friedrich List, *Système national d'économie politique*, yeni baskı, Gallimard, "Tel" dizisi, 2000.

12) Michael Lind, *The Next American Nation*, The Free Press, New York, 1995. 1984 yılında, özel kuruluşların Demokrat Partiye yaptıkları bağışlar, sendikaların yaptığı bağışlardan daha fazla olmuştur. s. 187.

13) *A.g.y.*, s. 231.

etkenini de hesaba katmak gerekir. ABD'nin tam anlamıyla bir imparatorluk olma evresi, sadece ve sadece iç toplumsal güçlere bağlı değildir. İmparatorluk, dünya ile özel bir ilişki sistemine girmek demektir. İmparatorluk dünyayı egemenliği altına alıp onunla bütünleşmelidir.

Gelecekte Amerikan İmparatorluğundan söz edecek miyiz? Tarih boyunca gerçek imparatorlukların birbirine işlevsel olarak bağlı, belli başlı iki özellikleri olmuştur:

—İmparatorluklar askeri zorunluluktan doğarlar; bu askeri zorunluluk merkezi besleyen bir kavmin öne geçmesini sağlar;

— Merkezdekiler, fethettikleri toplumları sıradan vatandaş, sıradan vatandaşları ise fethedilmiş toplumlar olarak görmeye başlarlar. Erk dinamiği evrensel eşitlikçilik anlayışının oluşmasını sağlar; bu eşitlikçiliğin temelinde herkese özgürlük anlayışı değil herkesin baskı altında bulunduğu gerçeği yatmaktadır; fetheden toplum ile fethedilen toplumlar arasında farkın silindiği siyasi bir uzamda istibdattan doğan evrensellik, imparatorluğun her bireyine karşı sorumluluk duygusuna dönüşür.

İmparatorlukların bu iki özelliği, ilk başta diğer toplumların sırtından geçinen bir fatih iken yol, su kanalları inşa eden, fethettiği yerlere adalet ve barış götüren evrensel bir devlete dönüşen Roma'nın İmparatorluk unvanını hak ettiğini ama buna karşın Atina'nın doğmadan önce ölen bir imparatorluk olduğunu hemen anlamamızı sağlamaktadır. Atina devletinin askeri fetihlere kuşkulu yaklaşımını olumlu olarak değerlendirebiliriz; ayrıca Delos Birliği devletlerinden *phoros* vergisini toplayarak askeri gücünü kanıtladığını söyleyebiliriz. Fakat Atina evrenselleşme konusunda hiçbir ilerleme kaydedememiştir. Bu konuda Atina en fazla bağlaşık devletlerin vatandaşları arasında çıkan anlaşmazlıkları kendi hukuk sistemi içinde çözmeye çalışmıştır. Buna karşın Roma devletinin yaptığı gibi kendi hukuk sistemini dışarıda yaymaya uğraşmamıştır. Atina, merkez erkini güçlendirirken kendini küçültme eğilimine girmiştir.

Ciddi eksiklikleri saptanan ABD, yukarıda saydığımız iki kriterden hiçbirine tam anlamıyla uymamaktadır; bu gözlemlerimize dayanarak 2050 yılında Amerikan İmparatorluğu diye bir şey kalmayacağı öngörüsünde bulunabiliriz.

ABD bir devletin imparatorluk olması için yerine getirmesi gereken iki koşuldan hiçbirini sağlamamaktadır: Dünyayı sömürme derecesini bugünkü düzeyde koruyabilmek için *askeri ve ekonomik baskı yapacak kadar*

güçlü değildir. Amerika'nın *ideolojik evrenselliği önemini her geçen gün kaybetmektedir*; ayrıca bu ideoloji Amerika'nın barış ve refah getirmek adına olduğu kadar insanları ve farklı toplumları sömürebilmek için de onlara eşit yaklaşmasını sağlayacak denli güçlü değildir.

Bir sonraki ve onu izleyen bölümlerde Amerika'nın iki temel konuda gösterdiği yetersizlik üzerinde duracağız.

4
Haracın Tükenişi

Bu günlerde Amerikan ordusunun orantısız bir biçimde büyüdüğünü iddia etmek, bundan ABD'nin imparatorluk heveslerinin olduğunu çıkarsamak alışkanlık oldu. Tek süper gücün yaptığı askeri harcamaların, dünya genelinde yapılan harcamaların toplamının üçte birini oluşturduğu gerçeğinin bu savı doğruladığı düşünülmektedir. Amerikan yöneticilerinin kendi ordularının gücünü yadsımaları beklenemez! Amerika'nın bu uğurda yaptığı harcamaları bilimsel yöntemlerle incelersek ABD'nin askeri potansiyeli konusunda ciddi endişeleri olduğu ortaya çıkacaktır. 11 Eylül olayları meydana gelmeden önce Bush'u bütçenin artırılmasını önermeye iten neden, işte bu endişelerdir.

Çapraşık bir durumla karşı karşıyayız: Amerika'nın askeri kadroları ülkelerinin ulusal güvenliğini sağlamak için fazlasıyla geniş, imparatorluğu kontrol etmek, Yeni Dünyanın çok uzağında bulunan ve geniş bir alana yayılan Avrasya'da kalıcı bir egemenlik kurup sürdürebilmek için ise yetersizdir. Amerikan ordusunun kırılganlığı, bir anlamda yapısından kaynaklanmaktadır; Amerikan ordusu, kurulduğundan beri kendi dişine göre bir düşmanla karşılaşmamıştır. Aklımıza hemen Kızılderililere karşı verilen savaşların ne kadar ibret verici olduğu gelir. Bu savaşta, ilkel

silahlarla donanmış, cahil kabile savaşçıları, Avrupa ayarında modern bir orduyla tamamen asimetrik bir biçimde karşı karşıya gelmişlerdir.

Geleneksel askeri yetersizlik

ABD'nin askeri yeteneğinin gerçek durumu konusunda bazı kuşkular vardır. II. Dünya Savaşı sırasında adeta yağdırdığı muazzam ekonomik yatırımlar, ordusunun karada savaşırken gösterdiği vasat performansı unutturmaya yetmiyor. Anglosaksonların ağır hava bombardımanlarını ise hiç anmayalım; kitleler halinde sivillere zarar veren bu bombardımanların sonucunda Müttefik Güçlerinin giriştiği saldırılar karşısında Alman halkının direnci daha da sert olmuştu.

II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa cephesinde strateji savaşını aslında Rusya kazanmıştı; Stalingrad çatışması sırasında, öncesinde ve sonrasında verilen çok sayıda kurban sayesinde Nazilerin askeri kuvveti kırılabilmişti. 1944 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen Normandiya çıkarması, geç kalmış bir müdahaleydi; oysa bu esnada Rus ordusu Almanya'ya doğru ilerlemiş ve batı sınırlarına kadar ulaşmıştı. O zamanlar birçok kişinin Alman faşizmini komünist Rusların yenilgiye uğrattığını ve Avrupa'nın özgürlüğü için Rusların daha fazla katkıda bulunduklarını düşündüğünü unutmayalım, yoksa savaş sonrası dönemde meydana gelen ideolojik karışıklığı iyi anlayamayız.

İngiliz tarihçi ve askeri uzman Liddell Hart'ın saptadığı gibi, savaşın bütün aşamalarında Amerikan birliklerinin sayısı, ayrıca cephede ve cephe arkasında yüklenen masrafların ve gönderilen insan gücünün büyüklüğü göz önüne alındığında, Amerikan ordusunun fazla bürokratik ve hantal olduğu, ayrıca etkinlik sağlayamadığı anlaşılmaktadır.[1] Belli ölçüde özveri gerektiren her riskli askeri operasyonda Müttefiklerin askerleri görevlendirilmiştir: İtalya'da Cassin Tepesi için Polonyalılarla Fransızlar düşmana karşı savaşmışlardır. Normandiya'da Falaise cebini tıkamak için Polonyalılar çarpışmıştır. Günümüzde Afganistan'da Amerika'nın "savaş tarzı", eskiden kullanılmış bir yöntemin aşırıya götürülmüş, yeni bir biçi-

1) B.H. Liddell Hart, *History of the Second World War*, Pan Books , Londra, 1973. Türkçesi. *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev: K. Bağrıaçık, YKY, İstanbul, 1998

midir; Amerika, Afganistan'da yürüttüğü her operasyonda kabile reislerini para karşılığında kullanıyor. Orada Amerika Atina'ya ya da Roma İmparatorluğuna değil, ama Galyalı paralı askerler ya da sapancı erler kiralayan Kartaca'ya yakın duruyor. B-52'ler fil rolünü oynuyor, ancak Hannibal rolünü üstlenen yok.

Buna karşın ABD'nin hava üstünlüğü tartışmasızdır. Her ne kadar Japonya ile Amerika arasında meydana gelen savaştan söz ederken iki güç arasında eşitsizliğin inanılmaz boyutlarda olduğu unutulsa da Pasifik savaşında ABD'nin hava gücü kendini yeni kanıtlamıştı. Midway Savaşı gibi kahramanca yürütülen ilk birkaç çarpışmadan sonra Pasifik Savaşı çok geçmeden Kızılderililere karşı verilen savaşlara benzemeye başlamıştı; savaşan tarafların arasında teknolojik gelişmişlik bakımından büyük bir uçurum vardı; dolayısıyla verilen kayıplar her tarafta aynı değildi.[2]

II. Dünya Savaşında kara harekâtının gerçek galibi olan Rusya ile ABD ordularının arasında olası bir çatışmaya götürebilecek her adımda, ABD'nin temel askeri konularda yetersiz olduğu su üstüne çıkıyordu. Kore Savaşında ABD'nin elde ettiği başarı tam bir başarı değildi. Vietnam'da Amerikan askeri birlikleri ciddi denebilecek hiçbir başarı sağlayamadı; neyse ki Kızıl orduya karşı savaşarak kendisini sınama olanağı bulamadı. Körfez Savaşı ise ABD'nin bir mitten başka bir şey olmayan Irak ordusu, 20 milyonluk nüfuslu geri kalmış bir ülkenin askeri aygıtı karşısında kazandığı bir savaştı.

Son zamanlarda ortaya atılan kayıpsız savaş kavramıyla, en azından ABD tarafından bir zamanlar yeğlenen asimetrik çarpışma dönemi kapanıyor. Bu kavram, ABD'nin karada savaşma kapasitesinin olmadığını kabullendiğini ve içinde bulunduğu durumun vehametini gösteriyor.

Burada ben, ABD'yi diğerleri gibi savaşamadığı ve halkına karşı insan kasabı gibi davranmadığı için suçlamıyorum. Kendisi için en az zararla,

2) Ulaşabildiğimiz istatistikler, askeri operasyonların bulunduğu cephe ve yürütüldüğü yerler konusunda bilgi vermiyor; fakat çarpışma esnasında ülkeden ülkeye değişen kayıp asker sayısı, bize bazı ipuçları veriyor:

ABD (Almanya ve Japonya'ya karşı): 300 000
İngiltere: 260 000
Fransa: 250 000
Rusya: 13 000 000
Japonya (bütün düşmanlarına karşı): 1 750 000
Almanya: 3 250 000

düşmana ise olabildiğince büyük kayıplar verdirerek savaşma düşüncesi, yararcı bir yapıya sahip, sağlıklı bir kafadan çıkmış olabilir. Ayrıca Amerikan ordusunun karada savaşma deneyimsizliği, toprak işgalini güçleştirdiğini, sözcüğün bildiğimiz anlamında bir imparatorluk coğrafyasının oluşmasını engellediğini eklemek gerek.

Günümüzde eski Rus ordusundan geriye küçük bir bölüm kaldı. Çeçenistan'da güçlükler yaşayan Rus ordusuyla herkes alay ediyor. Fakat her şeye rağmen Kafkasya'da Ruslar, seçmenlerin de desteğini alarak askeri görevlerini yerine getirebileceklerini kanıtlamaktadırlar. Bu kapasite psikolojik ve sosyal türden bir askeri kaynaktır; Amerika ise kayıpsız savaş kavramının yerleşmesiyle savaşma yeteneğini bir daha kazanmamak üzere yitirmektedir.

İmparatorluk coğrafyası

1998 yılında Sovyet sisteminin çökmesinden sekiz yıl sonra, "teröre karşı savaş"ın ilan edilmesinin arifesinde, Amerikan güçlerinin dünyadaki dağılımı, hâlâ büyük bir ölçüde geçmişte yaşanan soğuk savaş döneminde olduğu gibiydi. O zamanlar ABD'nin Almanya'da 60 053, Japonya'da 41 257, Kore'de 35 663, İtalya'da 11 677, İngiltere'de11 379, İspanya'da 3 575, Türkiye'de 2 864, Belçika'da 1 679, Portekiz'de 1 066, Hollanda'da 703, Yunanistan'da 498 askeri bulunuyordu.[3] Amerika'nın yurtdışındaki kuvvetlerinin ve üslerinin dağılımı, Amerikan İmparatorluğu hakkında nesnel bir fikir verir. Brzezinski'nin açıkça belirttiği gibi biri Avrupa'da, diğeri Uzak Doğu'da bulunan iki ana sömürgesi ve Eski Dünya'da elde ettiği topraklar olmasaydı Amerika dünya gücü olamazdı. Yabancı ülkelerde konuşlanmış Amerikan askeri personelinin %85'i ABD'nin himayesi altında bulunan Japonya ile Almanya'da barınıyor.

Amerikan askeri personelinin konuşlandığı bu birimlerin yanı sıra Güneydoğu Avrupa'da Macaristan, Hırvatistan, Bosna ve Makedonya'da yeni kurulan üslere 1998 yılında sadece 13 774 kişi yerleştirilmişti; Ortadoğu ülkelerinden Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn'de konuşlanan Amerikan askeri sayısı 9 956, ama Türkiye'deki hem Rusya,

3) U.S. Census Bureau, *Statistical Abstract of the United States: 2000*, tablo: 580.

hem de Ortadoğu'ya doğru çevrilmiş, çok işlevli üslerde bulunan askeri personel sayısını katarsak, bu sayı 12 820'ye kadar çıkar. Fakat genel olarak Amerikan imparatorluğu askerleri, eski komünist ülkeleri, daha doğrusu Rusya ile Çin sınırlarını gözetliyorlar. Afganistan'a 12 000, Özbekistan'a da 1 500 kişinin konuşlanmasıyla bu temel coğrafi konum bozulmamış, aksine korunmuştur.

Tamamlanamayan geri çekilme süreci

Bu tür saptamalarda bulunurken amacımız Amerika'nın sürekli ve ısrarla saldırma amacı güttüğünü göstermek değildir. Hatta aksi de iddia edilebilir: Sovyet İmparatorluğunun dağılmasını izleyen on yıl boyunca ABD, geri çekilme ve silahlanma yarışında tempoyu düşürme oyununu, kuralına uygun bir biçimde oynamıştır.

1990 yılında Amerika'nın askeri bütçesi 385 milyar dolardı; 1998 yılında 280 milyar oldu, yani bütçede %28 oranında bir kısıtlamaya gidildi. 1990 ile 2000 yılları arasında toplam askeri personel sayısı 2 milyondan 1,4 milyona düştü; başka bir deyişle on yıllık bir süre içinde %32 oranında bir düşüş kaydedildi[4]. GSMH'nin gerçek değeri ne olursa olsun, verilen rakamlara bakılırsa askeri harcamalarda 1990 yılında %52, 1999 yılında ise %3'lük bir kısıtlamaya gidilmiştir. Amerika'nın askeri harcamalarında böylesine bir kısıtlamaya gittiği ortadayken bunu imparatorluk özlemi olarak yorumlamak biraz zor. ABD'nin dünyaya egemen olmaya yönelik projesinden söz edip durmak anlamsızdır. Amerika'da askeri harcamalar 1996-1998 yılları arasında son bulmuştur. Askeri harcamalara ayrılan bütçe tutarı 1998 yılına doğru yeniden artırılmıştır.

Bütçe rakamlarına bakınca iki ayrı aşama görüyoruz; bunlar 90'lı yılların ikinci yarısında Amerikan stratejisinde bir dönüşüm meydana geldiğini gösteriyor. Bu açıdan bakınca 1990-2000 yılları arasında geçen dönemin de homojen olduğu söylenemez.

— 1990-1995 yılları arasında askeri alanda imparatorluklara özgü bir gerileme sürecine girildiği açıkça görülmektedir; ekonomide ve toplum-

4) Amerika'nın askeri harcamaları ve gücü ile ilgili M.E. O'Hanlon'ın çok iyi bir çözümlemesi: *Defense Policy Choices for the Bush Administration 2001-2005*, Brookings Institution Press, 2001.

Tablo 6. 1998 yılında dünyada Amerikan askeri personeli

200 kişiden fazla personelin bulunduğu ülkeler	
Almanya	60053
Japonya	41257
Kore	35663
İtalya	11677
İngiltere	11379
Bosna-Hersek	8170
Mısır	5846
Panama	5400
Macaristan	4220
İspanya	3575
Türkiye	2864
İzlanda	1960
Suudi Arabistan	1722
Belçika	1679
Kuveyt	1640
Küba (Guantanamo)	1527
Portekiz	1066
Hırvatistan	866
Bahreyn	748
Diego Garcia	705
Hollanda	703
Makedonya	518
Yunanistan	498
Honduras	427
Avustralya	333
Haiti	239
TOPLAM	259871
Karada	218957
Gemilerde	40914

Kaynak: *Statistical Abstract of the United States: 2000*, s. 368.

sal yaşamda devletin korumacı rolü ve ayrıca ulusal-demokratik seçenek olasılığı üzerindeki tartışmaların alevlendiği bir dönemdir bu. Komünizmin çökmesinden hemen sonra ABD'nin kendini liberal ve demokratik ulusların önderi, büyük ama ilkece diğer uluslarla eşit bir ülke olarak yeniden tanımlaması ciddi ciddi düşünülmüştür. Bazılarına göre ABD'nin yaptığı bu seçim, "göreceli" bir ekonomik bağımsızlığa geri dönüş anlamı-

na geliyor; ancak burada amaç özyeterlilik, hatta yabancı ülkelerle ilişkilerin azaltılması değil, *ulusların ekonomik eşitliğinin göstergesi olan dış ticareti dengelemektir.*

— Sözünü ettiğimiz eğilim aşama aşama tersine döndü. Daha doğrusu yavaş yavaş başarısızlığa uğradı. 1997-1999 yılları arasında Amerika'nın ticari açığı çığ gibi büyüdü. 1999-2001 yılları arasında ABD, yeniden silahlanma sürecine girdi. Ekonomik bağımlılığın artması ile askeri kadroların genişletilmesi arasındaki neden sonuç ilişkisini görmemiz gerek. ABD artan ekonomik zayıflığının bilincine vardıktan sonra askeri birlikleri yeniden geliştirmeye başladı.

George Bush'un açıkladığı askeri harcamalardaki %15'lik artış 11 Eylül saldırılarından önce alınan kararların bir sonucudur. 1999 yılında Amerikan siyasetçileri imparatorluk tipi, yani dışa bağımlı ekonominin yarattığı yeni koşullarda, ülkelerinin askeri potansiyelinin aslında yetersiz kaldığını gördüler. Çevirdiği karanlık işlerin hesabını verme zorunluluğu duymadan dışarıdan elde ettiği servetle geçinen bir gücün askeri güvenlik sorunları dış ticaret dengesini sağlamış ülkelerinkiyle aynı değildir.

Ancak Amerika'nın elde ettiği bu zenginliği geleneksel anlamda bir vergi, yani devletin ya da imparatorluğun şiddet yoluyla ve silah zoruyla topladığı bir vergi olarak görmek zordur. Sadece Japonya ile Almanya'nın Amerikan askerlerinin beslenmesi ve barınması için ABD'ye ödediği ücret, klasik anlamda vergi olarak gösterilebilir. Amerika'nın bedelini ödemeden tüketebiliyor olması, karanlık ve tehlikeli bir iş değilse bile alışılmadık bir durumdur.

Haracın tuhaf ve kendiliğinden oluşu

Amerika durmadan ithal edip tüketiyor. İthal malların bedelini ödemek için dünyanın dört bir yanından para topluyor; ancak para toplama yöntemi son derece farklı; bu, hiçbir imparatorluk tarihinde örneğine rastlanmamış bir yöntem. Atina *phoros* olarak bilinen bir çeşit vergi topluyordu; *phoros*, ilk önce gönüllü, sonra da güç kullanılarak alınan müttefik kent-ülkelerin ödediği yıllık vergidir. Roma ise ilk başta Akdeniz'in zenginliklerini yağmaladı, sonra Sicilyalıların ve Mısırlıların yetiştirdiği buğdayı başka ürünlerle takas etti ya da vergi olarak topladığı parayla

üreticilerin ellerinden almaya başladı. Şiddet kullanarak vergi toplamak, Roma İmparatorluğunun doğasına ve yapısına uygun bir yöntemdi; öyle ki Sezar, istikrarlı ve gelişen bir tarımı olmayan Almanya'yı, Romalı tümenlerin gıda gereksinimini karşılamayadığı için fethedemediğini itiraf eder.

ABD belli nakdi değerlerin ve kendilerine gerekli olan ürünlerin sadece bir bölümünü baskı uygulayarak topluyor. Yukarıda anlattığımız gibi Japonlar ve Almanlar, ülkelerine yerleşen Amerikan askerlerinin barınma ve beslenme giderlerini üstlenmişlerdir. Körfez savaşı sırasında Müttefikler; İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak askeri operasyonlara katılmadılar, bunun yerine parasal katkıda bulundular. Bu, Atina'ya özgü *phoros* uygulamasına çok benziyor. Son olarak ABD silah ihraç ediyor; silah satışları para getirmekle beraber, değeri, liberal iktisat teorisine uygun bir biçimde bireysel tüketicilerin tercihleriyle belirlenmiyor. Bu satışlar, ülkeler arasında kurulan güç ilişkileri ve baskıyla yürütülüyor. ABD'nin dış ilişkilerinde zaman zaman baskı yoluna başvurduğunu gözlemliyoruz; nitekim kısa bir süre önce Dassault'nun saf temsilcileri, Kore'de bunu acı bir tecrübeyle öğrendiler.

Silah satışlarının ABD'ye kazandırdığı para, siyasi ve askeri yöntemlerle toplanmış bir çeşit haraçtır. Ancak bu satışların sağladığı gelir ve miktarı Amerikalıların tüketiminin şimdiki düzeyde kalabilmesi için yetmiyor. Geleneksel Amerikan karşıtları ABD'nin silah ihracatında üstün ve ezici konumda olduğunu söylemekte haklıdırlar; örneğin 1997 yılında silah satışlarından elde edilen gelir 32 milyar dolardır; başka bir deyişle, dünya çapında yapılan silah satışlarının %58'i ABD'ye aittir. Bu oran askeri açıdan muazzam bir orandır. Ancak ABD'nin ticari açığının henüz 180 milyar dolar olduğu o tarihlerde bu oran ekonomide hâlâ önemli bir paya sahip olsa da, 2000 yılındaki 450 milyar dolarlık dış ticaret açığı karşısında pek cılız kalıyordu.

Bazı petrol bölgelerinin kontrolü, geleneksel haracın önemli bir unsurudur. Amerikalı çokuluslu petrol şirketlerinin siyasi olduğu kadar ekonomik egemenliği, Amerika'nın küresel çapta rant elde etmesine yardımcı oluyor; ama baskı yoluyla kazanılan rant, günümüzde her türlü ürünü ithal eden Amerika'nın mali açığını kapatmaya yetmiyor. Siyasi haraç türleri arasında petrolün ilk sırada olması, Amerikan dış siyasetinin neden bu kadar saplantılı biçimde petrole odaklanmış olduğunu anlamamıza yardımcı oluyor.

Ayrıca Amerika'nın topladığı haracın büyük bir kısmı, siyasi ya da askeri baskı olmaksızın, liberal yollardan, gönüllülük esasına uygun olarak gelir. Amerikalılar, satın aldıkları malların bedelini öderler. Amerikan ekonomi ajanları, her zamankinden daha özgür bir döviz piyasasında mal almayı düşündükleri ilgili ülkenin parasını satın alırlar. Gereksinimini duydukları yabancı parayı dolarla satın alıp öderler; Amerikan doları, ticari açığının hızla büyüdüğü bir dönemde bile, en azından 2002 yılının Nisan ayına kadar, değerini kaybetmeyen büyülü bir para birimidir. Öyle ki, bazı ekonomi uzmanları, uluslararası ekonomi alanında ABD'nin rolünün değiştiğini, artık görevinin diğer uluslar gibi mal değil para üretmek olduğunu iddia ederler.

O'Neill doktrini

Ekonomi teorisine göre dünya zenginliklerini satın almak için gereken yabancı paraya olan talep doların düşmesine yol açmalıdır; çünkü dünyada üretilen malların karşısında pek rekabetçi olmayan Amerikan ürünlerini satın almak için gerekli dolara fazla talep yoktur. Benzer para hareketleri, oldukça yakın bir geçmişte, ticari açığının büyümeye başladığı 70'li yıllarda gözlendi. Fransa'da eski kafalı bazı De Gaulle yanlılarının düşündüklerinin aksine, doların rezerv para birimi rolünü üstlenmesi, ABD'ye ihracata dayalı ekonomik etkinlikten bağımsız bir satın alma gücü garantisi sağlamıyor.

Ayrıca, çeyrek yüzyıllık bir süreden sonra, üçüncü binyılın başında, tarihte hiç görülmemiş ticari açığına karşın, düşük faiz oranına ve Avrupa ile Japonya'da daha yüksek olan enflasyona karşın ABD doları uzunca bir süre gücünü koruyabilmiştir. Çünkü o dönemde dünyadaki para ABD'ye akıyordu. Her yerde şirketler, bankalar, kurumsal yatırımcılar, özel kişiler dolar satın almaya başladılar; böylece dolar paritesi yüksek seviyede tutunabildi. Böyle bir ortamda dolar tüketim malı almak için değil, ABD'de doğrudan yatırım yapmaya ya da Hazine bonosu, tahvil ya da hisse senedi gibi menkul değerlere sahip olmaya yarıyordu.

Amerika'nın ödemeler dengesini ayakta tutan, mali sermayenin hareketleridir: İncelemekte olduğumuz mekanizmayı basitleştirecek olursak, yıllar boyunca ABD'ye akan sermaye, dünyanın her bir yerinden gelen

ürünlerin satın alınmasını sağlamaktadır. Dışarıdan satın alınan ürünlerin çoğunun tüketime yönelik olduğunu, öte yandan ürün talebinin kısa vadede hızla değiştiğini, oysa ABD'de yapılan mali sermaye yatırımının çoğu zaman orta ya da uzun vadeli oluğunu dikkate alırsak çelişkili bir durumla, hatta sağlam yapıya dayanmayan bir mekanizmayla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

ABD Hazine Sekreterinin sürekli tekrarladığı açıklamalarından sonra, Londra'da yayımlanan *The Economist* dergisi sınırların silindiği dünyamızda ülkelerin dış ticaret dengelerinin hiçbir öneminin kalmadığı düşüncesini hoş ama endişeli bir biçimde "O'Neill doktrini" olarak adlandırmıştır.[5] ABD'nin eski Paris Büyükelçisi Felix Rohatyn, Amerikalı yetkililerin korkularını daha açık bir biçimde anlatmıştır; Enron skandalının yabancı yatırımları etkileyeceğinden duyduğu endişeleri dile getiren Rohatyn, Amerika'nın ticari açığını kapatmak için günde 1 milyar dolara gereksinimi olduğunu anımsatmaktadır.[6]

Bureau of Economic Analysis (Ekonomik analiz bürosu) ise yıllar boyunca ithalat giderlerinin dış kaynaklarla karşılanmasını endişeyle izlemektedir. Ulusal para birimleri var olduğu sürece şu veya bu biçimde ticari dengelerinin kurulması zorunludur. O'Neill'in yatıştırıcı retoriği –kendisi boş boş konuşarak piyasaları rahatlatma görevini üstlenmiştir– ancak tastamam emperyal bir para dünyasında ve *eğer dolar cebri bir kura ve bütün dünyayı rahatlatacak güce sahip olursa* anlamlı olabilir, ki böyle bir durumu yaratmanın tek koşulu, gerektiğinde baskı uygulayabilecek mutlak bir asker ve devlet gücüdür. Kısaca, ABD'nin dünya üzerinde uygulayacağı Weber tipi yasal şiddet tekeli söz konusudur. Amerikan ordusu ne Molla Ömer'i ne de Bin Ladin'i yakalayamamışken dünyayı kontrol etme misyonunu yerine getirmesi zor gibi görünüyor. Geleneksel kurallar hâlâ geçerlidir: Eğer Amerikalılar fazla tüketmeye devam ederlerse ve ülkelerine akan finans musluğu kapatılırsa, dolar büyük bir değer kaybına uğrayacaktır. Şu var ki, siyasi ve askeri tahakküm kavramına gerektiğinden fazla önem vererek imparatorluk ve iktidara ilişkin tamamen arkaik bir anlayışın kurbanı olmuş olabilirim. Para akışı günümüzün küresel kapitalizm koşullarında içsel bir gereklilik, yeni bir tür imparatorluk eko-

5) *Les Echos*'nun 11 Nisan 2002 tarihli sayısında yayımlanan söyleşi.

6) "The betrayal of capitalism" başlıklı makale *New York Review of Books* tarafından Ocak 2002'de yayımlanmış ve kısa bir zaman önce de *Le Monde*'da çıkmıştır.

nomisinin denge unsuru olabilir. Bu varsayım üzerinde düşünmemiz gerek.

Günü kurtarmak için uğraşan bir süpergüç

Ekonomi uzmanlarının hemen hemen hepsi, gerek devlet düzenini destekleyen üniversitelerde görev yaptıklarından, gerekse fonların transferinden geçinen kurumlarda çalıştıklarından ABD'ye dış sermaye gelmeye devam edeceğini, çünkü Amerikan ekonomisinin diğerlerine kıyasla daha devingen, risklere karşı daha dirençli olduğunu ve sözcüğün tam anlamıyla daha fazla kazandırdığını iddia ederler. Aslında neden olmasın? Amerikan ekonomisi gibi bir ekonominin "fiziki", teknolojik ve sınai verimsizliği, finans sektörünün de verimsiz olduğu anlamına gelmez. Bir ekonomide oldukça uzun ama sınırlı bir dönem boyunca şirketlerin yüksek kâr oranları ile aşırı büyümüş kârsız sektörlerin bir arada faaliyet gösterdiğini varsaymak herhangi bir ilke sorunu yaratmaz. Mali etkinlik kendi kendine yetebilir, reel sektörle ilgisi olmayan işlemlerden kâr sağlayabilir; fakat daha önce de belirttiğimiz gibi Amerika'nın ekonomi yaşamında finans sektörü, sanayi sektöründen daha büyüktür. Daha ileri giderek, *zayıf teknolojik ve sanayi potansiyeli olan faaliyetlerdeki yüksek kâr oranının, ekonomiyi verimsiz kıldığını* iddia edebiliriz. Enron'un simsarlık faaliyetleri, bunun açık örneğidir, çünkü söz konusu olan şey, doğrudan üretimle ilgisi olmayan ara bir işlemle kâr sağlamaktı; oysa ekonomi teorisi, bu faaliyetlerin üretim ile tüketim arasındaki dengeyi "en uygun" biçimde ayarladığına bizi temin eder. Sanal çağ öncesinde cesurca ortaya atıldığı gibi önümüzde duran şeyin puding olup olmadığını kanıtlamak için onu yemek gerek. Enron örneğinde ortada yenilir, elle tutulur, reel bir şeyin olmadığını artık biliyoruz. Fakat Enron olayı gerçekte vardı ve birkaç yıl boyunca reel sektörü yanlış yönlendirerek üretimin düşmesinde etkili oldu; sonuçta enerji krizi patlak verdi.

Amaçları kâr etmek olan yatırımcıların paralarını ABD'ye akıttıklarını söylemek, çağımızda moda olan düşünce kalıplarına uymak olur; günümüzde yaygın bir kanıya göre zenginler, büyük risk taşıyan, yüksek kâr amaçlı yatırımlar gerçekleştirmenin derdindeler. Böyle olsaydı –yani, kâr uğruna riskleri göze alacak kadar cesur olsalardı– hisse senedi alımları

artar ve yabancı yatırımcılar ABD'de doğrudan yatırım yaparlardı. Oysa durum böyle değildir. ABD'ye yönelen para kaynaklarının tümü, sınır tanımayan, devingen, "yeni sanal ekonomi" serüvenine katılmıyor. Daha sonra göreceğimiz üzere, güven arayışları, kâr etme isteklerine baskın geliyor.

Amerika'nın ticaret açığının finansmanını sağlayan doğrudan yatırımların değişkenliği ve hazine bonosu, tahvil ve hisse senedi satış rakamlarındaki oynamalar, Amerikan ödeme dengeleriyle ilgilenen herkesi şaşırtıyor.[7] Bu büyük hareketlenmeler, artık aynı ritme ve hacme sahip olmayan faizlerin değişmesiyle açıklanamaz. Kuşkusuz hazine bonosu ve tahvil alımları kâr amacı olmadan yapılmaz; ama aynı zamanda güvenli ekonomi, siyaset, bankacılık ve para sistemlerinin güvencesi altında, sabit faizli yatırım araçlarına bir yönelme söz konusudur. Ancak, bu güvenli yatırım araçları eskiden olduğu gibi günümüzde de ABD'nin cari finansmanı için çok önemlidir.

Önemli olmasına karşın değişken ve gizemli görünen borç konusunu bir kenara bırakıp mali sermayenin hareketlerine, klasik ve güven veren yönlerine odaklanalım. Daha doğrusu dikkatimizi, 90'lı yıllara verelim; 90'lı yıllar, komünizmin çöktüğü, mali küreselleşmenin kutsallaştırıldığı önemli bir dönemdir. O yıllarda ABD'ye olağanüstü miktarlarda sermaye akıyordu: 1990 yılında 88 milyar dolarlık bir para akışı söz konusuyken, bu rakam 2001 yılında 865 milyar dolara ulaştı. Bu rakamlara, ABD dışına çıkan mali sermaye miktarı yansıtılmamıştır; çıkan para, gelen paradan yaklaşık iki kat daha azdır. 2000 yılında, mal ile hizmetler arasında bilanço açığını dengeleyebilmek için artı 485 milyar dolarlık bir para girişine gereksinim duyulmuştur. Fakat geçen on yıllık süre boyunca yabancı yatırımında miktar artışının yanı sıra yatırım araçlarının çeşitliliği ve değişkenliği göze çarpmaktadır: 1990 yılında çoğunlukla doğrudan yatırım vardır; yabancılar şirket kurdular, ama özellikle şirket satın aldılar (mali yatırımların %55'i). 1991 yılında hisse senedi ve tahvil en çok rağbet gören araçlardı (%45). 1991, 1992, 1995, 1996 ve 1997 yıllarında Amerika'nın bütçe açığının kapatılması için satışa sunulan hazine bonolarına talep artmıştı. 1997 ile 2001 yılları arasında hisse senedi ve özel tahvil satışları patladı, satış oranları %28'den %58'e ulaştı. Etkin ve ufak

7) Bureau of Economic Analysis, *U.S. International Transactions Account Data.*

tefek borsa kazançları getiren liberal sermayenin doruğuna çıktığına inanabiliriz. Ama örneğin 2000 ile 2001 yıllarında olduğu gibi, "özel menkul değer alımlarını" değişken getirili hisseler ve sabit getirili tahviller olarak ayırdığımızda, yüksek riskli yüksek kazanç, hisse senedi alımları hakkındaki yaygın inancın, durumun özünü yansıtmadığını görürüz.

Tablo 7. ABD'de yabancı yatırım: Hisse Senedi alımı ve doğrudan yatırım

	Toplam milyon dolar	Hazine Bonosu %	Hisse Senedi tahviller %	Doğrudan yatırım %	Borçlar %
1990	88861	– 3	2	55	46
1991	78020	24	45	30	1
1992	116786	32	26	17	26
1993	191387	13	42	27	19
1994	243006	14	23	19	43
1995	343504	29	28	17	26
1996	441952	35	29	20	16
1997	715472	20	28	15	37
1998	507790	10	43	35	12
1999	747786	– 3	46	40	16
2000	985470	– 5	49	29	27
2001	865584	2	58	18	22

Kaynak: http://www.bea.doc.gov/bea/international

Yabancı yatırımcının ilgisinin doruğa ulaştığı 2000 yılında Amerikan hisse senetlerinin satışından 192,7 milyar dolarlık para girişi sağlanmıştı, ama aynı tarihlerde tahvillere 292,9 milyar dolar yatırıldı. ABD'nin dünyanın dört bir yanından çektiği sıcak parayı, yöneldiği yatırım aracına göre yüzdeyle hesaplayacak olursak, hisse senetlerinin %19, tahvillerin ise %30'luk bir paya sahip olduğunu görürüz. Terörist saldırılarının neden olduğu korku ve ekonomik durgunluğun yaşandığı 2001 yılında Hisse senetlerinin toplamdaki payı, %15'e düşerken tahvil alımında patlama yaşandı ve toplamdaki payı %43'e yükseldi.

Bu incelemelerden sonra vardığımız en önemli sonuç, her şeyin sermaye odaklı olduğu yönündedir. Keynes'in açıkça ifade ettiği gibi, parasını

herhangi bir yatırım aracına yatırmak isteyen kişi iki konuda endişe etmektedir: Parayı kaybetmek ve olabildiğince fazla kazanamamak. Yatırımcı, yaptığı yatırımın hem güvenli hem de kârlı olmasını ister. Günümüz finans tarihi modern neoliberalizm öğretisinin aksine, ABD'nin yatırım ülkesi olarak seçilmesinin ardında güven arayışlarının ön planda tutulduğunu göstermektedir. Bizi liberal kapitalizmin destansı tarihinden uzaklaştıran, fakat ekonomik ve mali küreselleşmedeki siyasi ve emperyal anlayışa yaklaştıran şey budur; çünkü ABD'nin, uluslararası ekonomi sisteminin siyasi merkezi olduğu çok açıktır; bunun yanı sıra ABD, çok yakın bir zamana kadar yatırım yapmak için en güvenli yer olarak biliniyordu. Son dönemde oluşan güvensizliğin nedeni 11 Eylül saldırıları değil, ABD'de şirketlerin muhasebe hesaplamalarında yapılan hilelerin ortaya çıkmasıdır.

Bununla birlikte çözemediğimiz bir sorun var: Dünyada herkesin parasını ABD'de değerlendirmek istediğini kabul ediyoruz. Ama yatırım olarak değerlendirilmeyi bekleyen bu kadar çok paranın kaynağı nedir? Ekonomik küreselleşmenin her ulusun toplumsal yaşamında doğurduğu mali sonuçları irdeleyince oldukça basit bir mekanizmayla karşılaşıyoruz.

Zenginler için var olan Devlet

Kapitalizmin tek akılcı ekonomi düzeni olduğu kabul edilse bile (ki ben de böyle düşünenlerdenim) kendi haline bırakıldığında, zenginleri bile etkileyen temel bazı tıkanıklıkların yaşandığını görüyoruz. Gerçek anlamda tarafsız olmaya çalışalım. İşçi kitlelerinin kan kaybettiğini ve alım güçlerinin her geçen gün azaldığını bir an içim unutalım; küresel çapta talebin azalmasıyla kazançların düştüğünü görmezden gelelim. Olayları bir an için ayrıcalıklı olanların bakış açısından ele alalım; bazı şeyleri unutup, onların kaygılarıyla, başka bir deyişle onların kazançlarıyla ilgilenelim.

Kâr oranlarının artmasıyla üst sınıf zenginlerinin gelirleri balon gibi şişip büyüyor, ama bu artışın hiçbir fiziki değeri yok. Kazanç miktarı soyut, finansal bir birimdir, yani para birimleri toplamıdır; para, sahipleri tarafından tüketilebilecek bir madde değildir. Zenginler kazandıkları servetin bir kısmını hizmet alımı yoluyla tabana dağıtarak, personel giderle-

rini artırabilirler. Ancak yeni bir hizmet sektörünün gelişmesi söz konusu değildir; bu uygulama soyluların yönettiği eski toplumlara özgü kargaşanın yavaş yavaş egemen olmaya başladığı ABD'de çok yaygınlaşmıştır. O dönemde serveti elde bulunduran soyulların emrinde bir sürü hizmetli bulunuyordu; bunlar ya ev işlerinde çalıştırılıyor ya da savaşa gönderiliyordu. Günümüz zengin yöneticiler kendilerine avukat, muhasebeci ve özel koruma tutuyorlar. Biriken servetin tabana doğru dağılım mekanizmasını irdeleyen en iyi uzmanlar Smith gibi ilk İngiliz ekonomi uzmanlarıdır; onların yaşadığı dönemde zenginliğin tabana doğru yayılması çok sayıda hizmetli çalıştırılmasıyla gerçekleşiyordu. "Bir insan çok sayıda işçi çalıştırırsa zengin olur, ama fazla hizmetçi alırsa yoksullaşır".[8]

Ancak, günümüzde mali servet gereğinden fazla büyümüştür. Amerika'da zengin nüfusun en üst tabakasını oluşturan %20'lik, hatta %5'lik kesimin, milli gelirden payına düşen dilimin olağanüstü hızla büyüdüğünü daha önce belirtmiştik. *Bu gelişme, daha düşük düzeyde de olsa, ekonomisi küreselleşen dünyadaki tüm ülkeler için geçerlidir.* Gelirin artan kısmını nasıl değerlendirmeli, nerede saklamalı? Ya da zenginlerin korkularını değil de umutlarını ele alacak olursak, bu geliri durduğu yerde nasıl çoğaltmalı, nasıl büyütmeli?

Finansal yatırım bir zorunluluktur; hatta, güvenli bir yatırım kurumunun varlığı kapitalist sistem için hayati bir gereksinimdir. Daha önceleri devlet borçlanan taraftı ve böyle bir devletin rolü Marx tarafından çok iyi anlaşılmıştı: Kısa bir süre içinde kamusal rant burjuva sınıfı için finans güvenliğini sağlayan bir araca dönüştü. Bunun dışında bir de kâr kalan kazancın aktarıldığı Borsa vardır. Son birkaç yıllık süre içinde vahşileşen dünyamızda, kapitalist sistem içinde finans sektörünün lideri ve *yeni ekonomi sisteminin merkezi* olan ABD, biriken kazançlarının saklanmasını ve güven altına alınmasını isteyen yabancı yatırımcılar açısından diğer ülkelere kıyasla görece daha cazipti. Tüm kozlar Amerika'nın elindeydi: Uygun bir ideolojiye, dünyanın en büyük ordusuna ve en güçlü borsasına sahipti. Japonya'nın dışında diğer Batılı ülkelerde ABD'ye kıyasla ufak kalan borsa sermayesi 1990 yılına doğru gelişmeye başladı. Japonya, ABD'ye karşı ciddi bir rakip olamazdı, çünkü ekonomi sistemi yeterince

8) *The Wealth of Nations*, Penguin, 1979, s. 430. Smith'in algıladığı ekonomik anlamda *hizmetli* kavramı, o dönemde Amerika'da yeni gelişen hizmet sektörü gerçeğini anlatıyordur kuşkusuz. Türkçesi: *Milletlerin Zenginliği*, çev: H. Derin, Milli Eğitim, İstanbul, 1948.

saydam değildi; Japon ekonomisi, hâlâ ulusal niteliklidir ve devletin koruması altındadır.

Askeri ve mali lider olan ABD ilk başta en güvenli koşullara sahip bir ülkeydi. Artık göstergeleri bütün dünya borsalarını etkileyen (bir düşen, bir yükselen) Wall Street Borsası, işleyen düzeneğin en önemli sonucu olarak ortaya çıkmıştı: 1990 yılında ABD'de 3059 milyarlık, 1998 yılında ise 13451 milyarlık bir sermayeleştirme gerçekleşmişti. Fakat her ne kadar "yeni teknoloji" imgesi sürecin önemli efsanevi unsuru olsa da, bütün bunların ekonomik etkinlik ve somut verimlilik kavramıyla pek ilgisi yoktur.

Tablo 8. Borsa sermayesi
(milyar dolar)

	1990	1998	Artış
ABD	3059	13451	340 %
Japonya	2918	2496	– 15 %
İngiltere	849	2374	180 %
Almanya	355	1094	208 %
Fransa	314	992	216 %
Kanada	242	543	124 %
İtalya	149	570	283 %

Kaynak: *Statistical Abstract of the United States: 2000*, tablo: 1401.

Amerikan ekonomisinin gerçek büyüme rakamlarına ters oranda artan Borsa sermayesi, aslında bir tür zenginler enflasyonunun göstergesidir. Kâr arttıkça borsaya yönelen yatarımların değeri şişer; borsada satın alınacak hisse senetlerinin sayısı görece az olduğundan, nominal değerleri yükselir.

Buharlaşma

Eğer dünyada her ülkenin, özellikle Amerika'nın himayesi altında bulunan Avrupa ve Japonya'nın yönetici sınıfları küresel toplum içinde kendi yerlerini bulabilselerdi hiçbir sorun yaşanmazdı; ne gelişmiş ülke-

lerin işçi sınıflarının sömürülmesi ne de gelişmekte olan ülkelerin limon gibi sıkılması sorun olurdu. Amerikan egemenliğinin gün geçtikçe kırılganlaşması kısmen düzenleyici mekanizmanın, gerek Avrupalı gerekse Japon hissedarlar ya da gelişmekte olan ülkelerin yeni burjuva sınıfları olsun, merkeze uzak ülkelerin ayrıcalıklı sınıflarının çıkarları için bir tehdit oluşturmasından ileri geliyor. Sonuç olarak kârın uluslararası ortamda izini sürdürmeye devam etmeliyiz; böylelikle işin ahlaki boyutuna girmeden dışarıdan gelen paranın nasıl buharlaştığını görebiliriz.

Kapitalizm, kâr, zenginler, borsa vb. sözcüklerin kullanıldığı genel ve soyut modelin dışına çıkıp bu kavramları gerçek yaşama uygularsak, dış sermayenin önemli bir bölümünün aslında Amerikan borsa sistemini beslediğini söylemek zorundayız. Dış kaynaklı servetin dağılım mekanizmalarının tümünün Amerika'da nasıl işlediğini tek başıma çözüp bulabileceğimi iddia etmiyorum. Sermaye sahiplerinin bütün bir avukat ve muhasebeci ordusunu çalıştırmasından tutun da orta sınıf temsilcilerinin borç yükü altında ezilmesi ile Wall Street'de sıkça yaşanan tasfiye olaylarına kadar, birçok hileli mali işlem ve ideolojik aldatmaca, Amerika'da gelir paylaşım sistemini tam bir aldatmacaya dönüştürmüştür. Düşen mevduat faiz oranları, reel faizlerin sıfır değerine ulaşması, spekülasyona dayalı bir ekonomi sisteminde paraların karşılıksız dağıtıldığına işaret eder. Gelgelelim fiziki anlamda ABD'nin gerçek ekonomisinin fazla üretken olmadığını kabul edersek, ki halihazırda muazzam boyutlara ulaşmış ve giderek artan tüketim malları ithalatı bunu gösteriyor, borsada dolaşan para miktarının sanal olduğunu görmemiz, ABD'ye yönelen dış sermayenin ise hayâl aleminde dolaştığını anlamamız gerekir.

Yabancı ülkelerin ayrıcalıklı kesimlerinin yatırım amacıyla gönderdiği para ABD'ye ulaşır ulaşmaz dünyanın dört bir yanından getirilen tüketim ürünlerinin ödemelerinde kullanılıyor. Yani ABD'ye yatırım amacıyla gönderilen para, bir şekilde buharlaşıyor. Ekonomi biliminin varsayımlar üretmesi, gelişmeleri analiz etmesi, bazı şeyleri öngörmesi gerektiğini düşünürüz; borsa göstergelerindeki düşüş, Enron şirketinin batması, Andersen şirket yönetiminin çökmesi, bunun için gerekli ipuçları veriyordu. Amerika'da yaşanan her iflas, Avrupa ve Japon banka aktiflerinin buharlaşmaya devam ettiğini gösteriyor. Fransa'da Crédit Lyonnais olayında, Jean-Marie Messier'nin Amerikan yanlısı megalomanca tutumu yüzünden, ABD'de büyük meblağlarla yatırım yapmanın

felâketin habercisi olduğunu, acı bir deneyim yaşayarak öğrendik. Henüz Avrupalı, Japon ve diğer yatırımcıların ne zaman ve nasıl soyulacaklarını bilmiyoruz, ama bir gün soyulacakları kesin. Büyük bir olasılıkla borsada daha önce hiç görülmemiş bir biçimde panik yaşanacak, doların değeri hızla düşecek, bunun sonucunda ABD ekonomisi, "imparatorluk" tacından olacaktır. Enron-Andersen olaylarından sonra 2002 yılının Nisan ayı başında dolardaki düşüş sadece bir talihsizlik mi yoksa sonun başlangıcı mı, bunu henüz bilimiyoruz. Bütün bunlar, istenmeyen ve beklenmedik olaylardı. Ekonomi mekanizmasının çökmesi, tıpkı bir zamanlar gösterdiği ani yükselişi gibi bizleri şaşırtacaktır.

Yoksulların, orta sınıfın ve zenginlerin 1995-2000 yılları arasında gelirlerinin aynı tempoyla arttığını gören kimi ahlakçılar, genelde servete, özellikle de Avupa'dan gelen servetin bir kısmına bu yolla el konulduğunu düşünerek teselli bulabilirler. Böyle bir durumda Jesse James'in zamanına[9] dönüş yaşanacaktır; yani zenginlerden alınıp yoksullara, daha doğrusu Amerikan yoksullarına dağıtılacaktır. Böyle bir mekanizma, Roma tipi bir imparatorluk olan Amerikan İmparatorluğunun gerçek gücünü göstermeye yetmiyor mu?

Ancak Amerika, Roma'nın askeri gücüne sahip değildir. Amerika merkeze uzak ülkelerin yöneticileriyle anlaşmaya varmadan dünyaya egemen olamaz. Belli oranlarda vergilendirilmenin ve mali güvensizliğin ötesinde bu ülkeler için Amerikan İmparatorluğuna katılmak pek akıllıca bir seçim değildir.

ABD'ye gönüllü bağımlılığımızın tek koşulu, Amerikalıların bizleri kendileriyle eşit tutması, hatta bizi, egemen olan merkezi toplumun üyeleri olarak kabul etmesidir; bu her imparatorluk dinamiğinin vazgeçilmez kuralıdır. ABD, evrensel yaklaşımı konusunda sözle olduğu kadar ekonomideki uygulamalarıyla da hepimizi birer "Amerikalı" olduğuna inandırmalıdır. Ama birer Amerikalı olarak görülmemiz şöyle dursun giderek daha çok ikinci sınıf vatandaş muamelesine maruz kalıyoruz. Çünkü ne yazık ki, günümüz Amerikan ideolojisi evrensellik anlayışından uzaklaşıyor.

9) Batı Amerika'da ünlü bir kanun kaçağı; 1860-1870 yılları arasında erkek kardeşiyle birlikte bir çete kurup bankaları ve trenleri soyuyordu.

5
Evrensellikten Uzaklaşma

İmparatorlukların temel güçlerinden biri, hem dirişkenlik hem de istikrar ilkesi olan evrensellik anlayışıdır; kendinden olmayan, farklı insan ve toplumlara eşit bir biçimde yaklaşabilme kapasitesidir. Evrensel yaklaşım, kazanılan kişi ve toplumların, egemen çekirdek toplumla bütünleşmesi yoluyla, erk sisteminin sürekli genişlemesini sağlar. Böylece başlangıçtaki temel etnik grubun dar çerçevesi aşılır. Kendisini sistemle özdeşleştirenlerin sayısı sürekli artar; çünkü sistem, egemenlik altına alınanların, kendilerini egemen olarak görmelerine olanak tanır. Boyunduruk altına alınan toplumların bilincine yerleşen acımasız ilk işgalci imgesinin yerini cömert bir kahraman tipi alır.

Daha önce belirttiğimiz gibi Roma'nın başarısı, Atina'nın da imparatorluk olamamasının nedeni askeri yeteneklerinin farklı oluşu değildir; Roma vatandaşlık kanununu aşama aşama genişletip dışarıya açarken, Atina vatandaşlığı zamanla daraltarak hakları kısıtladı. Atina toplumu, kimliği kan bağıyla tanımlanan etnik bir grup olarak kaldı: İÖ 451 yılında Atinalı olabilmek için hem anne hem de babanın Atinalı olması zorunluydu. Etnik bilinç konusunda Atina'dan geri kalmayan Roma halkı sürekli genişledi ve sırayla Latium, İtalya ve sonunda Akdeniz havzasının

tamamını kendi sınırlarına kattı. İS 212 yılında Caracalla fermanıyla İmparatorluğun tüm özgür bireylerine vatandaşlık hakkı verildi. Sonuçta Roma İmparatorlarının birçoğu, sınırlarına sonradan katılmış taşra bölgelerinden geldi.

Kendinden farklı toplum ve insanlara olan eşit tutumları sayesinde askeri potansiyelini büyüten evrensel sistem örneklerini çoğaltabiliriz: Tarihte hiç görülmediği kadar kalabalık bir insan topluluğunun, tek devlet çatısı altında yaşadığı Çin; ya da başdöndürücü büyümesini askeri gücünün üstünlüğüne ve Roma ile Part devletlerinin dağılmasına olduğu kadar İslamın son derece eşitlikçi olmasına borçlu olan ilk Arap İmparatorluğu gibi. Zayıf ekonomilerinin kurbanı olan çağımız imparatorluklarından Sovyetler Birliğinin gücü, Rusların kendilerinden olmayanlara karşı eşit davranmasından ileri geliyordu. Sovyetler Birliği İmparatorluğunun herkese eşit davranma kapasitesi, komünist ideolojisinin üst yapısından çok Rus ulusuna özgü bir özellikmiş gibi görünüyor. Nüfusunun göreceli bir biçimde azalmasından önce Avrupa çapında gerçek bir imparatorluk olan Fransa, evrenselci bir anlayışla yönetiliyordu. Yakın dönemde başarısız imparatorluk kurma çabalarına örnek olarak Nazizmi gösterebiliriz; Nazizmin radikal kavim-merkezciliği, fethedilen toplulukların gücünü kendi gücüyle birleştirmesini ve böylece daha da güçlenmesini engelledi.

Karşılaştırmalı incelemeler; fetheden toplumların, fethettikleri topluluklara eşitlikçi davranma yeteneklerinin dış etkenlerden kaynaklanmadığını, ilk baştaki antropolojik yapılarında bulunduğunu gösteriyor. Eşitlikçi yaklaşımın gelişmesi, içinden gelinen kültüre bağlıdır. Aile yapıları eşitlikçi olan ve aile içinde erkek kardeşlere eşit davranan toplumlar –örneğin Romalılar, Çinliler, Araplar, Ruslar ve Paris Havzasında yaşayan Fransızlar– genel olarak kendilerinden olmayan insanları ve toplumları kendileriyle eşit sayarlar. Kendinden olmayanları özümleme yetisi, kültürdeki bu eşitlikçi özden kaynaklanmaktadır. Erkek kardeşlerin eşit görülmediği aile yapısına sahip toplumlar –Atinalılar ve daha belirgin bir biçimde Almanlar– kendilerinden farklı olanlara eşit davranmıyorlar. Askeri temaslar fetheden grubun "etnik" bilincini daha da güçlendirir. Bu tip toplumların gerçekleştirdiği askeri temas sonucunda homojen insan dünyası anlayışından çok, farklılığın vurgulandığı insanlık anlayışı gelişir.

Ayrımcılık-evrensellik ekseni üzerinde Anglosaksonların yerini bulmak güçtür. Yüzyıllar sonra bile Galliler ve İskoçlarla bütünleşemeyen İngilizler, açıkça ayrımcıdırlar. Ezici teknolojik üstünlüğü sayesinde kurulan denizaşırı Britanya İmparatorluğunun ömrü pek uzun olmadı. İmparatorluk kurma peşinde olan İngilizler, o dönemde fethettikleri topluluklarla bütünleşmeye asla yanaşmadı. İngilizler yerel gelenekleri sorgulamayan dolaylı iktidar, *indirect rule* uzmanlarıydı. Eski İngiliz sömürgelerinin bağımsızlaşması görece sancısız olmuştur; bu pragmatik bir dehanın başarısıdır, çünkü İngilizler için Hintlileri, Afrikalıları ya da Malezyalıları standart formatlı birer Britanyalı yapmak hiç söz konusu olmamıştır. Vietnamlıları ve Cezayirlileri sıradan birer Fransıza dönüştürmek birçok Fransızın düşü olduğundan, imparatorluğun küçülme süreci Fransızlar açısından daha sancılı geçmiştir. Fransızlar bilinçlerine işlemiş evrensellik düşüncesinin de etkisiyle, imparatorluklarını savunmak adına direnç göstermeye itilmiştir; bu direnç onlara bir dizi askeri ve siyasi yıkıma mal olmuştur.

Bununla birlikte İngilizlerin ayrımcılığını gözümüzde fazla büyütmeyelim. Küçük bir ülkeyken kurdukları Britanya İmparatorluğu, kısa ömürlü de olsa olağanüstü geniş bir alana yayıldı; Britanya İmparatorluğunun ulaştığı büyüklüğü görünce, İngilizlerin sömürgeleştirdikleri topluluklara görece eşit ve makul davrandıklarını anlıyoruz. İngiliz sosyal antropolojisinin başyapıtları kabul edilen Evans-Pritchard'ın Sudan'daki Nuer'ler ve Meyer Fortes'in Ghana'daki Tallensi'lerle ilgili çalışmaları sömürgeci dönemde gerçekleştirilmiştir; söz konusu çalışmalar, yazarların duyarlılığıyla olduğu kadar bilimselliğiyle de hayranlık uyandırır. Bu araştırmalarda, İngilizlerin geleneksel etnik farklılıkları gözlemleme yeteneği, evrensel insanlık değerlerine ve özelliklerine olan duyarlı bakış açısıyla birleşmiştir. Anglosakson bireyselciliği her zaman antropolojik kalıplardan çıkmış insandan çok doğrudan bireye, genel olarak insanoğluna yönelip odaklanma olanağı verir.

Amerikalıların içinde bulunduğu durum, Anglosaksonların birbirine rakip evrensellik ve ayrımcılık ilkeleri konusunda takındığı ikircikli tutumunu tüm çıplaklığıyla göz önüne seriyor. İlk bakışta ABD'nin radikal bir evrensellik anlayışının ulus ve devlet olarak vücut bulmasıyla ortaya çıktığı düşünülebilir. Sonuç olarak Amerikan toplumu, bütün Avupa ülkelerinden gelen göçmenlerin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Başlangıçtaki

çekirdek İngiliz topluluğu, farklı etnik kökenli insanları içinde eritip bütünleşme yeteneğinin olduğunu göstermiştir. Yirmili yılların ikinci yarısında kesilen göç, altmışlı yıllarda yeniden canlanmıştır. Ama göç dalgası bu kez, Asya ile Orta ve Güney Amerika'dan gelmiştir. Göçmenleri toplumun içine çekip bütünleşme becerisi, başka bir deyişle *merkezi genişletme* yetisi Amerika'nın başarılı olmasını sağlamıştır; bu, ABD'nin imparatorluk ömründe kaydettiği nadir başarılarından biridir. Nüfusun büyüklüğü –2001'de 285 milyon olan nifusun 2025 yılında 346 milyon olacağı tahmin ediliyor– bu yeteneği kanıtlamaya yeterlidir.

Ne var ki ABD'den başka türlü, yani radikal ayrımcılık terimleriyle de söz etmek olasıdır. ABD tarihinde her zaman her şeye karşın farklı kalan, Ben konumundakilerle benzeşmeyen, yok edilmeye mahkûm edilen ya da çoğunlukla ayrımcılığa uğrayan bir Öteki olmuştur. Amerikalılar Kızılderilileri ve siyahları farklı insan olarak görmüşlerdir; siyahları, ayrıca Hispanik adı altındakileri farklı olarak görmeye devam etmektedirler. Amerikan ideolojisi, belli konularda evrenselliği belli konularda da ayrımcılığı savunan, böylece içinde zıtlıkları buluşturan bir bütünlük oluşturmuştur. Birbirine karşıt olan bu kavramlar, aslında birbirini tamamlayacak biçimde işliyor. İlk bakışta Öteki'nin tanımı konusunda bir kararsızlık göze çarpıyor; Öteki'nin, önsel olarak bazen "benzer" bazen de "farklı birisi" gibi algılandığı söylenebilir. Amerikalılar, bazı yabancıları kendilerinin benzeri ve eşiti, bazılarını da kendilerinden farklı ve aşağı görüyorlar. Benzerlik ve farklılık, eşitlik ve eşitsizlik, *aynı anda* birer karşıt kutup olarak ayrışıyor. İngilizler, Kızılderilileri ve siyahları dışladıklarından İrlandalı, Alman, Yahudi ve İtalyan göçmenleri kendileriyle eşit görmüşlerdir. Buna karşılık bu göçmenlerin eşit olarak görülmesi de Kızılderilileri ve siyahları ast olarak belirlemeyi sağlamıştır.

Anglosaksonların Öteki'nin konumu ile ilgili kararsızlığı modernliğin bir olgusu değildir. İngilizlerin bu ikircikli tavrı, ilkel zamanlardan kalma antropolojik özellikleri olsa gerek. İngilizlerin yabancıya karşı bu belirsiz tutumları, eski imparatorluklarla tam olarak bütünleşememelerine, Eski Dünyanın uzağında ve kenarında kalmış, tarihsel olarak eşitlik ve eşitsizlik ilkelerinin tam oturmadığı kültürel bir bölgeye ait olmalarına bağlanabilir. Antropolojik ilkellik sadece aile yapısı için geçerlidir; antropolojik ilkellikleri, İngilizlerin ve Amerikalıların, çağımız tarihinde ekonomik çağdaşlığın öncüleri olmalarını engellememiştir.

Dolayısıyla İngiliz külltüründe eşitlik ve eşitsizlik kavramlarının belli tanımları yoktur; oysa bu kavramlar, Avrasya kültüründe son derece açıktır.[1] Antropolojik yapı ile ideolojik görüş arasında neden sonuç ilişkisi kuran antropolojik modele dönecek olursak, İngiliz geleneksel aile yapısında İngiliz zihniyetine özgü ideoloji belirsizliğine tıpa tıp uyan bir belirsizliğin saptandığını belirtmeliyiz: Erkek kardeşler *farklı* tutulur ancak aralarında ne eşitlik ne de eşitsizlik söz konusudur. Miras paylaşım sistemlerinin eşitlikçi olmadığı Alman ve Japonlardan; mirasın eşit dağıtıldığı Fransız, Rus, Arap ve Çinlilerden farklı olarak İngiliz anne babalar, mallarını istedikleri gibi, uygun gördükleri bir biçimde çocukları arasında paylaştırırlar. Ebeveynlerin mal paylaştırma özgürlüğü, İngiliz soylu aileler hariç, genelde diğer kardeşleri mağdur ederek bütün varlığı tek bir çocuğa bırakmak gibi eşitsiz uygulamalar için kullanılmıyor.

Ayrımcılık ve evrensellik arasında bocalayan Anglosaksonlar Öteki'ne, yani Yabancı'ya son derece ilginç ve özgün bir biçimde, tutarsızca yaklaşıyorlar.

Evrensel bir anlayışa sahip olan toplumlar, yabancı toplulukları kendilerinden ayrı tutmazlar ve onların kendileri gibi olduklarına inanırlar; bu yüzden, gelen yabancılar bu ideolojik önseli bir bakışta doğrulamadıklarında huzursuzluk duyabilirler. Evrensel görüşlü toplumlarda gücül bir yabancı düşmanlığının olduğu açıktır: Örneğin Fransızlar Arap kadınların başlarını örtmelerine sinirlenirler; klasik çağda Çinli ve Romalı erkekler ise, eşlerine baskı uygulamayan taşralıları hor görürlerdi; bu arada, siyah tenlilere pek alışık olmayan Rusların zenci sevmezliğini ve buna benzer daha birçok örnek olduğunu unutmayalım. Fakat karşıt antropolojik sistemler, hiçbir zaman evrensel görüşlü toplumlar tarafından kuram temelinde ele alınıp yargılanmaz. Açıkça ayrımcı olan toplumlar, en azından yayılma dönemlerinde –Nazizm öncesinde Almanlar, militarist dönemlerinde Japonlar– dünya üzerinde yaşayan insanları üstün ve aşağı olarak farklı gruplara ayırırlar.

1) Bu görüşümü, yayımlanacak olan *L'Origine des systèmes familiaux* (Aile sistemlerinin kökenleri) başlıklı çalışmamda ayrıntılıca ele alma fırsatım olacak; bu çalışmamda Anglosakson aile yapısının, antropolojik anlamda arkaik olduğunu göstereceğim. Bu antropolojik arkaiklik, gözlendiği bölgelerin kültürel ve ekonomik gelişme potansiyeli konusunda hiçbir ipucu vermez. Antropolojik anlamda çok gelişmiş aile yapılarının –Arap ve Çin– ülkenin gelişmesini frenleyebileceğini gösterme olanağım olacaktır. Kısaca aile yapılarının gelişmesinin toplumların eğitim ve ekonomi alanlarında ilerleme kaydetmesini engellediğini göstereceğim.

Anglosaksonlara gelince, onların dünya görüşü değişkendir. İngilizlerin kafasında antropolojik bir sınır çizilmiştir; bu sınır, evrensel görüşlü toplumlarda yoktur; bu özellikleriyle İngilizler, ayrımcı toplumları andırıyor, ama zihinlerindeki bu sınırlar değişebiliyor, genişleyebiliyor ya da daralabiliyor. Sonuç olarak İngilizler için bir Ben ve bir de Öteki vardır; ama Ötekiler arasında kendilerine daha yakın gördükleri topluluklar vardır; geriye kalanlar ise farklı olanlardır. Ancak tastamam insan ile öteki'ni ayıran bir sınır hep olmuştur: "*There is some place where you must draw the line*".[2] İngilizlerin kafalarındaki sınırlar; sadece kendilerini kapsayabilir ya da tüm Britanyalıları içine alacak biçimde genişleyebilir; günümüzde ise bu sınırların içine bütün Avrupalıların girdiği kesindir.

Çekirdek grubun verdiği Bağımsızlık Savaşından itibaren 1965 yılına kadar devamlı genişleyen, 1965 yılından bu yana küçülme eğilimine giren ABD'nin tarihi, bu sınırın değişkenliği üzerine yazılan bir deneme gibi okunabilir.

Başlangıçta sadece İngiliz olan Amerikalılar, İrlandalıların, İtalyanların ve Yahudilerin eşit statüsü hakkında gösterdikleri uzunca bir tereddütten sonra tüm Avrupalıları aralarına alıp onlarla bütünleşmeyi başardılar. "Beyaz ırk" kavramının ortaya atılmasıyla kısmi genişleme süreci son biçimini aldı ve Kızılderililer, zenciler ve Asyalılar benzer ile farklı'yı birbirinden ayıran zihinsel sınırın ötesine yerleştirildi. 1950 ile 1965 yılları arasında yeni bir genişleme süreci başladı: Asya kökenliler ve yerli Kızılderililer, tüm vatandaşlık haklarına sahip birer Amerikalı olarak yeniden tanımlandılar; bu gelişmenin gerçek boyutları, Amerikalıların evlendiği kişilerin listesine eklenen Asya ve Kızılderili kökenli eşlerin sayısıyla ölçülebilir. Kızılderili ve Asya kökenli kadınlar, egemen grubun erkekleri için birer tabu olmaktan çıktı, dolayısıyla artık onlarla evlenebiliyorlar. 1950 ile 1965 yılları arasında siyahlar sorununun ortaya çıkmasıyla evrensellik ile ayrımcılık arasındaki gerginlik daha da alevlendi: Bilinçli bir siyaset yurttaşlık hakkı için verilen savaşım yoluyla onları kendi saflarına çekmeye çalıştı. Belli bazı düşüncelerin kazındığı bilinçaltında ise durum pek değişmiyor ve siyah kadınlarla evliliğin dışlanışı çok cüzi miktarda azalabiliyor.

Yayılma eğilimini iyimserlikle, zamanla aklı selimin üstün geleceğini ve insanların ötekiyle olan benzerliklerini keşfedeceklerini varsayarak

2) Bir yerde sınır koymalısınız. (ç.n.)

açıklayabiliriz. Böyle bir yorum, ayrı bir eşitlikçi dinamiğin, eşitlik ilkesinin eşitsizlik ilkesine üstün geldiğini gösteriyor. Fakat 1950-1965 yılları arasında imparatorluk ruhuna en uygun olan evrenselliğin egemenliği, ne yazık ki kısa sürmüştür; bunun nedenini anlamak istiyorsak, ikincil bir etkenin daha söz konusu olduğunu görmemiz gerekir: Sovyet İmparatorluğu ile rekabet. Soğuk Savaş dönemi, Amerikan evrenselliğinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir.

Rusya'nın baskı yoluyla dünyaya kabul ettirmeye çalıştığı komünist ideolojisi aslında Fransız Devriminden sonra geliştirilen en iyi evrensellik ideolojisiydi. Fransız devriminin ideolojisi, herkese özgürlük ilkesini getirmişti. Bir o kadar eşitlikçi olan Rus devrimi bütün insanlığın bir arada yaşayacağı ortak çatı formülünü geliştirip önermişti. Hataları ne olursa olsun komünizmin, egemenlik altına alınan değişik topluluklara eşit yaklaşmadığı iddia edilemez. Sovyetler Birliği İmparatorluğunun işleyiş biçimini yakından inceleyecek olursak çekirdek Rus etnik grubunun, devlet tarafından, sonradan katılan toplumlara kıyasla daha fazla sömürüldüğünü görürüz; öte yandan Doğu Avrupa'da halk demokrasileri olabildiğince "özgürdü".

Ruslar kesinlikle evrenselcidir. Rus tipi evrenselliğin çekiciliği vardır. Komünist Enternasyonal kurulduğunda bu açıkça görüldü. Tıpkı Fransız devrimcileri gibi Bolşevikler de tüm insanları ve tüm toplumları kendileriyle eşit görmeye eğilimli görünüyorlardı. Rusların eşitlikçiliğe olan bu doğal yatkınlığı, sevimli olmakla kalmıyor, siyasi genişlemeyi de özendiriyordu.

Soğuk Savaş sırasında Amerika bu potansiyel tehdidi, dışarıda olduğu kadar içeride de dikkate almak zorundaydı. ABD'nin evrensellik anlayışı dış siyaset alanında homojen, liberal ekonomiye sahip ülkeleri bünyesine katarak ve tüm Batı dünyasında sömürgeciliğin kaldırılmasını destekleyerek kendisini gösterdi. Ülke içinde ise komünist tipi evrensel dünya görüşünün getirdiği rekabet, siyahlara karşı yapılan ayrımcılıkla savaşımı gereklı kıldı. İki model arasında seçim yapmak durumunda olan dünya ülkeleri, bazı vatandaşlarını daha aşağı gören Amerika'dan yana olamazlardı. Japonlarla Yahudilerin Amerikan toplumuyla kaynaşması başarılı oldu. Siyahlara gelince; siyasi sistemle kaynaşmaları sonucunda ekonomik bağımsızlıklarını kazandılar ve toplumun geneline dağıldılar. Bir orta zenci sınıfı gelişti ancak onun da gettoları oluştu; çoğunlukta olan yoksul zenci gettolarına yenileri eklendi.

Rakip komünist ideolojisinin çökmesine tanık olduğumuz bu dönemde Amerikan tipi evrensellik anlayışının gerilemekte olduğunu görüyoruz. Sanki ABD rekabet içinde olduğu imparatorluğun baskısıyla evrensellik konusunda gidebileceği en uç noktaya ulaşmış gibidir. Bu baskının yok olmasıyla birlikte Amerikan düşünce sistemi doğal dengesini buldu ve böylece "evrensellik anlayışının" kapsadığı alan daralmaya başladı.

İçte evrensellikten uzaklaşma: Siyahlar ile Hispaniklerin durumu

Amerikan toplumundaki ırk çeşitliliğini yansıtan istatistikler, Amerikan evrenselliğini "içeriden" gözlemlemeye olanak tanıyor ve nasıl gerilediğini görmemizi sağlıyor; nüfus araştırmalarının sonucunda siyahların toplumla bütünleşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlandığını görüyoruz; bunun yanı sıra apayrı, üçüncü bir grubun oluştuğunu anlıyoruz. Bu gruptakiler, aslında, yerli kökenli Latin Amerikalı olan, çoğunluğunu Meksikalıların oluşturduğu "Hispanik"lerdir. İlk bakışta Amerikan istatistiklerinde ikinci binyılın sonunda zenci erkeklerin diğer ırklardan kadınlarla yaptıkları evliliklerin sayısında artış olduğu gözleniyor: 55 yaşın üstünde olanlar için bu oran %2,3, 15-24 yaş grubunda ise %11'dir. Fakat kadınlarda böyle bir artış söz konusu değildir; bu, egemenlik altında bulunan grubun kadınlarının, egemen grubun erkekleriyle evlenemeyeceğine dair temel ırkçı tabunun hâlâ yıkılmadığını gösteriyor. Beyazlarla siyahlar arasında yapılan karma evlilikleri yüksek öğrenim görmüş kişiler arasında biraz daha fazladır. Buna karşın Asya kökenlilerin yaptığı karma evliliklerde önemli ölçüde artış gözleniyor; aynı yaş grubunda artış oranları %8,7 ila %30,1 arasında değişiyor. Genç Amerikalı Yahudilere gelince, onlarda karma evliliklerin oranında %50 gibi büyük bir artış kaydedilmiştir; Amerikalı Yahudiler bir yandan diğer etnik gruplarla karışırken, diğer yandan İsrail'e daha fazla destek veriyorlar.

Bununla birlikte yakın dönemde tutulan istatistiklerden 1980 ile 1995 yılları arasında zencilerle evlenenlerin sayısında gözlenen artışın sonraki dönemde durduğu anlaşılıyor. ABD'nin yıllık istatistikleri 1980-1995 yılları arasında karma evliliklerin sayısında belli belirsiz artışı ve izleyen yıllarda baş gösteren ırkçılığı gözlemlememizi sağlıyor. Karma evlilik oranı kadınlarda

1980 yılında %1,3, 1990 yılında ise %1,6 idi. 1995 yılında bu oran, %3,1'e çıktı; 1998 yılında ise %3'lerde seyretti. Ama belli belirsiz de olsa bu artışın bundan böyle olanaksız olduğunu sezen Amerikan istatistikçileri için bu kadarı fazlaydı: *"Enough is too much already"*. Nitekim, 1999 yılına gelindiğinde Amerikan istatistikçiler, bilerek beyaz ve siyah *Hispanikleri* istatistiklerden çıkardılar. Bunun sonucunda zenci kadınlarla karma evliliklerin oranı, %2,3'e düştü.[3] Yanlış alarm: İspanyol evrensel anlayışına sahip bir azınlık, kuşkusuz Portorikolular, hızla artan sayıda karma evlilik gerçekleştiriyordu. Günümüzde siyah kadınların %98'i siyah bir erkekle evlidir. Neredeyse mutlak olan iç evliliklere siyah kadınların birçoğunun bekar anne olduğu ve dolayısıyla beyaz bir erkekle evli olmadığı gerçeği eklenirse ırk sorunu tüm çıplaklığıyla çıkıyor karşımıza. Toplumsal çürümeden söz etmek daha doğru olur, çünkü diğer nüfus verileri bir gerileme olduğunu gösteriyor.

ABD'de bir yaşına gelmemiş siyah çocuklarda ölüm oranı, beyazlardan daha fazladır: 1997 yılında beyazlarda binde 6 olan bu oran siyahlarda binde 14,2'ye kadar çıkıyor. Aslında Amerikalıların bu alandaki başarısı oldukça vasattır, çünkü çocuk ölüm oranları, Japonya'dan ve tüm Batı Avrupa ülkelerinden daha yüksektir. Ama hiç değilse düşüştedir. 1999 yılında Amerika'da çocuk ölüm oranı binde 5,8'e düştü. Buna karşın siyahlarda çocuk ölüm oranı *ilginç biçimde* 1997 ile 1999 yılları arasında 14,2'den 14,6'ya[4] çıktı. Okuyucularımız nüfus göstergelerini yorumlamaya alışkın olmayabilirler ve bu artışın fazla olmadığını soğukkanlılıkla düşünebilirler; çocuk ölümlerinin toplumun geneli için büyük bir anlam ifade etmediğini zannedebilirler. Aslında çocuk ölüm oranı, çok önemli bir göstergedir, çünkü toplumun ya da bir kesimin en savunmasız bireylerinin durumunu gösterir. Rusya'da 1970 ile 1974 yılları arasında çocuk ölümlerindeki hafif artışı görünce, daha 1976 yılında Sovyetler Birliğinin yozlaşmaya başladığını anladım ve böylece sistemin bir gün çökeceğini önceden gördüm[5]. Siyahlar arasında çocuk ölümlerindeki hafif artış, yarım yüzyıllık çabaların sonuç vermediğini, siyahları toplumla kaynaştırma çabalarının ise başarısız olduğunu gösteriyor.

Bununla birlikte üçüncü binyılın başında Amerikan zihniyeti, çift ırklı değil üç ırklıdır; çünkü istatistiklerde ve toplumsal yaşamda aslında

3) *StatisticalAbstract of the United States: 2000*, s. 51, tablo: 54.
4) *National Vital Statistics Reports*, cilt: 49, no: 8, Eylül 2001.
5) E. Todd, *La chute finale*, a.g.y.

Kızılderili kökenli Meksikalı olan Hispaniklerden üçüncü özel bir grup olarak söz edilir[6]. Şimdiki Amerikan toplumunda bağımsızlığını ilan ettiğinde sahip olduğu üçlü ırk yapısına yeniden bir dönüş yaşanıyor. O dönemde XIX. yüzyılın başlarında Tocqueville bu yapıyı şöyle özetlemişti: Kızılderililer, siyahlar ve beyazlar.

Meksika toplumunun kaderi, sosyologlar için bir bilmece olmaya devam ediyor. Çocuklarının İngilizceye mükemmel derecede hâkim olması gibi bazı göstergeler, İspanyol dili üzerine yapılan hararetli tartışmalardan çıkan sonucun aksine, asimilasyon sürecinin sürdüğünü ortaya koyuyor. Fakat bir artış döneminden sonra *en genç kuşaklarda karma evliliklerin sayısında bir düşüşün* meydana geldiğini söyleyebiliriz: 55 yaşın üstündekilerde bu oran, %12,6'dır, 35-54 yaşlarında olanlarda, %19, ama 25-34 yaş grubunda bu oran %17,2, ve 15-24 yaş grubunda %15,5'tir[7]. Karma evliliklerin sayısında kaydedilen bu düşüş, ilgili toplulukların davranışlarından kaynaklanmayabilir; sınıra en yakın bulunan Teksas ve Kaliforniya eyaletlerinde mekanik bir biçimde Meksikalı bir çoğunluğun oluştuğu anlamına gelebilir. Kaldı ki bu durum, tamamen toprakla ilgili olsa da, beyazlarla Hispanik-yerlilerin birbirinden ayrı gruplar oluşturduğunu gösteriyor. 1999 yılında farklı grupların değişen doğum oranları, aralarındaki zihniyet farkını gözler önüne seriyor: Hispanik olmayan beyazlarda (dile ve ırka dayalı anlamsız bir terim) doğum oranı 1,82 iken Hispanik olmayan siyahlarda bu oran 2,06'ya, Hispaniklerde ise 2,9'a çıkıyor[8]. 2001 yılında Meksika'da doğum oranı 2,8 idi.

Eşit hakları yüceltmekten vazgeçip "çok kültürlülük" olarak adlandırılan köken, kültür ve ırk "çeşitliliğinin" yüceltildiği bir toplumda entegrasyonun başarısızlığı gerçekten şaşırtıcı gelebilir mi? Amerikan toplumunda eşitlik değerinin yozlaştırılması, sadece ırklar arası ilişkiler alanına özgü bir olay değildir. 1980-1995 yıllarında ekonomide yaşanan gelişmeler, daha önce de belirttiğimiz gibi eşitsizliğe doğru atılan zorunlu bir adım gibi değerlendirilebilir; eşitsizlik az gelirli bazı kesimlerde –ne tesadüf, bunlar yine çoğunlukla zencilerdir– gerilemeye ve çökmeye neden oldu.

6) Aslında Amerikan istatistiklerinde beş ayrı grup belirlenmiştir; bunlar beyazlar, siyahlar ve Hispanikler, Asya kökenlier ve Kızılderililerdir. Günümüzde az sayıda olan ve tıpkı Asya kökenliler gibi karma evlilikler yoluyla toplumla bütünleşen Kızılderililer, "tortu" ya da ideolojik kandırmaca olarak görülmelidir.

7) *American Demographics*, Kasım, 1999.

8) http ://www.census.gov/population/projections/nations/summary

Bununla birlikte bir defa daha abartılı anlatımdan kaçınmalı, bunun yerine, Japonlar ve Yahudilerle kaynaşabilmek için siyahlara ve Meksikalılara ayrımcılık uygulamaya gereksinim duyan Anglosakson zihniyetinin söz konusu olduğunu anlamalı ve bunu ortaya koyacak bir bakış açısı geliştirmeliyiz. Bu durumda toplumla evrenselci bütünleşmeden çok, ayrımcı özümlenmeden söz edebiliriz.

Amerika'nın yaptığı stratejik seçim konusuyla yakından ilgilenen herkes için ülke içinde evrensellik anlayışının gerilediği bir dönemde Yahudilerin Amerikan toplumuyla kaynaşıp bütünleşmesi özel bir önem taşıyor. Çünkü bu kaynaşma süreci, dış siyaset anlayışında evrenselliğin gerilemesiyle çakışıyor; dış siyasetinde Amerika'nın evrensellikten uzaklaştığı, dünya ile olan ilişkilerinden açıkça anlaşılıyor; ayrıca, Ortadoğu sorununa yaklaşımında kendisini iyice belli ediyor. İsrail dışarıda olduğu kadar içeride de Amerikalıların kafalarında kendisine özel bir yer edinmiştir. Dış siyasetinde Araplara karşı takındığı dışlayıcı tutum, Amerikan devletinin kendi siyah ve Meksikalı vatandaşlarına karşı gösterdiği dışlayıcı yaklaşımı çağrıştırıyor.

ABD'de İsrail'e ideolojik kaygıyla bağlanan sadece Amerika'daki Yahudi topluluğu değildir. Bu bağlılığı Amerika'da evrenselliğin genel olarak gerilediğini varsayarak anlayabiliriz. Fakat gün ışığına çıkmaya pek istekli olmayan tarihi incelemeliyiz: Amerika ile İsrail arasında sağlam ilişkilerin kurulması yeni bir olaydır. Yani önemli olan bu ilişkilerin "açıklanması" değil, ABD'yi biçimlendiren derin eğilimleridir. İsrail'den yana yaptığı seçim, ayrımcılığın giderek genişlediğini ve Amerikan evrenselciliğinin gerilediğini açıkça gösteren bir kanıttır; bu ayrımcılık, dışarıda Arapların dışlanmasıyla olduğu kadar içeride de Meksikalıların kaynaşma sorunları ve siyahların sürekli ayrımcılığa uğramasıyla kendini gösteriyor.

Dışta evrensellikten uzaklaşma: İsrail'den yana alınan tavır

Stratejik analiz uzmanları için Amerika'nın İsrail'e olan bağlılığı tam anlamıyla bir bilmecedir. Yakın dönemde yazılan klasik yapıtlar da bu konuya açıklık getirmeye yetmiyor. Kissinger, İsrail-Filistin sorununu ayrıntılı bir biçimde ele alıyor, fakat konuyu vadedilen toprakları kazan-

maya çalışan irasyonel topluluklarla yüz göz olmak zorunda kalmış bir "gerçekçinin" denetlenemeyen hiddetiyle inceliyor. Huntington İsrail'i, stratejik bir blok olarak görmek istediği Batı dünyasının dışında tutuyor[9]. Brzezinski ise İsrail konusuna değinmiyor. Fukuyama da öyle. ABD'nin Arap ve genelde Müslüman dünyasıyla kurduğu ilişkilerinde İsrail'in etkisi anımsandığında çok ilginç bir durum ortaya çıkıyor.

İsrail ile Amerika arasında yakınlığın gerekli ve yararlı olduğunu kanıtlamak kolay değildir. Demokrasiler arasında işbirliğinin gerekliliği varsayımı pek inandırıcı değildir. Filistinlilerin ellerinde kalan toprakların alınmasıyla uğradıkları haksızlık, demokrasinin temel taşını oluşturan eşitlik ilkesinin yadsınması anlamına gelir. Diğer demokratik uluslar, özellikle Avrupalılar, ABD'den farklı olarak İsrail'e aynı yakınlığı göstermiyorlar.

Dolayısıyla Tsahal'ın askeri yararı, Amerikayla İsaril'in yakınlaşmasına daha ciddi bir gerekçe olabilir. Ağır ve hantal, üstelik de kayıp vermeyi göze alamayan Amerikan kara birliklerinin zaafından dolayı karada yapılacak operasyonlar için, giderek daha fazla müttefik ülke birliklerine, hatta paralı askere gereksinim duyuluyor. Petrol rantının denetimi konusunu saplantı haline getiren Amerikalı yöneticiler, Ortadoğunun en iyi ordusunun yerel desteğinden yoksun kalmayı göze alamıyor olabilir. İsrail, küçük yüzölçümüyle, biçimiyle ve aşırı silahlanmasıyla gün geçtikçe daha çok karaya çekilmiş savaş gemisini andırmaya başladı. Askeri ya da sivil Amerikan strateji uzmanlarının nazarında, herhangi bir Arap devletinin ordusunu birkaç günde ya da haftada etkisiz hale getirebilme yeteneğine sahip askeri bir gücün verdiği güven, Arap ya da Müslüman dünyasının takdirinden ya da sevgisinden daha önemlidir. Eğer hesapları buysa, neden "gerçekçi" strateji uzmanları bu konuda hiç konuşmazlar? Ayrıca İsrail ordusunun, Suudi Arabistan, Kuveyt ya da Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki petrol kuyularını kontrol edebileceği düşünülebilir mi? İsrail'in kendisi geçmişte Güney Lübnan'ı, günümüzde de Filistin'i büyük kayıplar vererek zar zor elinde tutabiliyor.

Amerika'da Yahudi topluluğunun rolü ve seçimleri etkileme yetisinin vurgulandığı yorumlarda küçük bir gerçeklik payı vardır. Bu, "Yahudi lobisi" kuramıdır. Buna bir de Arap lobisinin bulunmadığı gerçeğini ek-

9) American Jewish Committee tarafından yayımlanan, tutucu çevrelerin dergisi *Commentary*'de kitapla ilgili çıkan bir yorumda yararcı bir yaklaşım sergilemiş ve İsrail'in Batı dünyasından dışlanmasına değinilmemiştir (Mart 1997).

lemek gerek. Teraziyi dengeleyebilecek kadar ağırlıklı bir Arap lobisi olmadığından yeniden seçilme derdinde olan her siyasetçi, İsrail'e verdiği desteğin, siyasi bedelinin olmadığını düşünebilir. Kazanmaları gereken bir o kadar Arap oyu yoksa, Yahudilerden neden oy istemesinler ki? Yine de Yahudi topluluğunun önemini gözümüzde büyütmeyelim. 6,5 milyonluk Yahudi topluluğu, ABD topluluğunun sadece %2,2'sini oluşturuyor. Ayrıca Amerikan geleneklerinde Yahudi karşıtlığı yok değildir. Yahudi olmayan Amerikalıların %97,8'in arasından birçoğunun İsrail yanlısı politikacıları cezalandırabileceği olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Ama Yahudi karşıtları bugün artık İsrail karşıtı değillerdir. Konunun can alıcı noktasına geliyoruz.

Amerikalı Yahudiler tarafından Yahudi karşıtı olarak görülen gruplar, yani Hıristiyan köktendinciler, sağcı cumhuriyetçilerdir.[10] Buna karşın cumhuriyetçi seçmenlerle dindar sağcı kesimin İsrail'e olan desteği azamidir. Bush'u destekleyen cumhuriyetçilerle dindar sağcılar, İsrail devletine karşı yakınlık duymaya başladı; Amerikalı sağcıların İsrail ile yakından ilgilenmelerinin nedeni, Arap ve Müslüman dünyasına duyudukları nefrettir. Amerikalı Yahudilerin dörtte üçünün merkez sola yöneldiğini, Demokrat partiye oy verdiğini ve köktendinci Hıristiyanlardan korktuğunu eklersek çarpıcı bir çelişkiyle karşı karşıya kalırız: Amerikalı Yahudilerle, İsrail'i en çok destekleyen Amerikalı seçmenler arasında olan ilişki, çatışmalıdır.

ABD'nin, neden Ariel Sharon'un yönettiği İsrail'e ısrarla arka çıktığını anlayabilmek için desteğin iki türlü olduğunu dikkate almalıyız; bu iki desteğin çelişkili birlikteliği ve hedefleri Amerika'nın İsrail politikasının hem sürekliliğini hem de tutarsızlığını ortaya koyuyor.

Bir yandan Amerikalı Yahudilerin geleneksel desteği sürüyor. Demokrat parti iktidardayken İsrail devletine verdiği destek onu savunmaya kadar varıyor ve aynı zamanda olanakları ölçüsünde Filistinlilerin de hakkını savunuyor. Clinton'ın Camp David'de tarafları barış antlaşmasını imzalamaya ikna etme çabaları, işte böyle bir güdülenimin sonucudur.

Sağcı cumhuriyetçilerden gelen destek daha yeni ve özgündür. Onların bu desteği, günümüz Amerika'sının eşitsizlikten yana yaptığı seçimi-

10) The American Jewish Committee, *2001 Annual Survey of American Jewish Opinion*, http://www.ajc.org

nin, Ortadoğu'ya olan yansımasıdır. Çünkü devletler seçimlerini pekâlâ eşitsizlikten ve adaletsizlikten yana da yapabilirler.

Evrenselci ideolojiler, toplumların eşit olduğu düşüncesini yaymaya çalışır. Bu "hakça" tutum, toplumlar arasında birliğin sağlanması için eşitlik ilkesinin gerekli olduğunu düşündürüyor. Bununla birlikte karşımızdakiyle özdeşleşebilmek için eşitlik ilkesine gereksinimimiz yoktur. Peloponnesos savaşı sırasında demokrasi şampiyonu olan Atina, fırsat buldukça Grek bölgesinde bulunan demokrasi rejimlerini destekliyordu. Ama oligarşi şampiyonu Sparta, denetimi altına aldığı her kent-ülkede oligarşik rejim kuruyordu.[11] XVIII. yüzyılın sonunda Avrupa'nın çeşitli monarşileri fazla zorlanmadan Fransız devriminin getirdiği eşitlik ilkesine karşı koalisyon kurmayı başardılar. Eşitlik ilkesine karşı çıkmakla kalmayıp toplumları üst ve aşağı gruplara ayıran, birbirine tıpa tıp benzeyen ama birbirinden uzak iki farklı coğrafyada bulunan iki rejim, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ile Japonya'dır. Pearl Harbor olayından sonra Hitler, Japonya ile dayanışma adına ABD'ye savaş ilan etti. Kişiler arası ilişkilerde olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de birileri kötü ya da haksızsa, seçimlerini kötülükten ya da haksızlıktan yana yapabilirler. Ötekiyle özdeşleşebilmenin temel koşulu başkalarındaki iyiliği bulmak değil, ötekinde kendini bulmaktır.

Hatta daha da ileri giderek şöyle bir iddia ortaya atabiliriz: İşlerin kötü gittiği duygusuna kapılan kişiler, yaptıklarını haklı çıkaracak kimseleri bulma arayışlarına girer. Zannedersem, Amerika'nın İsrail'e olan bağlılığını bu sözlerle açıklamak olasıdır. Çünkü İsrail'de işler kötüye gidiyor; işlerin kötüye gittiği bu dönemde Amerika İsrail'in Filistinlilere karşı gün geçtikçe daha da sertleşen tutumunu onaylıyor. Amerika'da, insanların eşit olmadığı inancı giderek daha fazla yaygınlaşıyor; Amerika, İnsanlığın bir bütün olduğu inancından yavaş yavaş vazgeçiyor. Yaptığımız tüm bu saptamalar İsrail devleti için de geçerlidir; İsrail devletinin Arap politikası, ekonomik uçurumlara ve dinsel bölünmelere yol açmıştır. İsraillilerin Arapları birer insan olarak algılayıp görmediği ve bu tutumundan vazgeçmeye niyetli olmadığı, yazılı ve görsel basını izleyenlerin iyi bildiği bir şeydir. Ama kimse içeriden bölünmüş İsrail toplumunun, tıpkı

11) Aristoteles, *Politique*, cilt V, 7, (14), Les Belles Lettres Yayınları, 1989. Türkçesi: *Politika*, çev: M. Tunçay, İstanbul, 1975.

Amerikalılar gibi eşitsizlik hastalığının pençesinde kıvrandığını göremiyor.[12] Gelişmiş ve "demokratik" ülkeler arasında gelir dağılımının en bozuk olduğu ülke İsrail'dir. Farklı gruplar –laikler, Eşkenazlar, Sefaradlar ve aşırı dinciler– birbirinden ayrılıyor; öyle ki doğum oranları gruptan gruba değişiyor. Laik kesimde kadın başına 2 çocuk düşerken aşırı dincilerde bu sayı 7'ye çıkıyor.

İsrail ile Amerika arasında ilişkilerin kurulduğu ilk zamanlarda her iki ülke de liberal demokrasi ülkesiydi. Yahudi diasporasının büyük bir kısmı Amerika'da bulunuyor, Amerika'daki Yahudi topluluğu Amerika ile İsrail arasında bir bağ oluşturuyordu; ayrıca Kalvenizm ile Yahudilik arasında kutsal kitaba dayanan yakınlığı da unutmamak gerek. Fazla derinliğine yorumlamadan Kutsal kitabı okuyan her Protestan, kendisini İsrailoğullarıyla özdeşleştirir. XVII. yüzyılda vaadedilen topraklara göç eden püriten Amerikalılar puta tapan topluluklardan nefret ediyordu; kutsal kitaptan kaynaklanan ayrımcılık bu defa Kızılderililere ve siyahlara yöneldi.

ABD'nin İsrail yanlısı politikasının dinsel akrabalıkla, kutsal kitap sevgisiyle, seçkin İsrailoğullarıyla yapılan özdeşleşmeyle pek bir ilgisi olmasa gerek. İnancım o ki, eğer bugün cumhuriyetçi ya da katolik Fransa Cezayir'de savaşmaya devam etseydi, günümüzde İsrail'in yaptığı gibi Araplara karşı baskı uygulamaya, onları hapse atmaya ve katletmeye devam ediyor olsaydı, şimdiki ayrımcı, eşitlik karşıtı, kötü niyetli Amerika evrensellik yanlısı felsefesinden vazgeçen, sömürgeci Fransa'yla daha fazla özdeşleşirdi. Hukuk anlayışından uzaklaşanlar için hiçbir şey, kötülük yapanları seyretmek kadar rahatlatıcı olmuyor. Bu günlerde İsrail'de adaletin bir türlü sağlanamaması, Batılı egemen güçleri pek rahatsız etmişe benzemiyor.[13]

Dünya stratejisini incelerken yapılması gereken en önemli şey, Amerikalıların sergilediği bu davranışların altında yatan nedenleri iyi anlamaktır: Arapların da diğerleri gibi birer insan olduğunu anlama yetisinden yoksunluğu, Amerikan toplumunda evrenselcilikten vazgeçme dinamiğinin bir parçasıdır.

12) Bkz. Ilan Greilsammer'in yazmış olduğu ve *Le Debat* dergisinde yayımlanan olağanüstü makale, sayı 118, Ocak-Şubat 2002, s. 117-131.

13) Bu satırları yazarken –bu sadece bir rastlantı mıdır?– Jean-Marie Le Pen'in Haaretz gazetesine verdiği demeciyle ilgili *Libération* gazetesinde çıkan bir yoruma rastlıyorum. Fransız aşırı sağcı partinin lideri, Tsahal'ın terörizme ve Araplara karşı verdiği savaşını anlayışla karşıladığını, bu savaşını 40 yıl önce Fransız ordusunun Cezayir'de yürüttüğü savaşa benzettiğini bildiriyor (*Libération*, 22 Nisan 2002).

Amerikalı Yahudilerin endişeleri

Bu düşünce modeli Amerikalı Yahudi toplumunun huzursuzluğunu daha iyi anlamamızı sağlıyor; Amerikalı Yahudiler, Amerikan toplumuyla başarılı bir biçimde bütünleşmelerinden dolayı sadece mutlu olabilirler; ayrıca Amerika'nın İsrail'e karşı özverili tutumuna hayran olmaları beklenir. Aslında tam aksine, bu ayrıcalıklı topluluk, nevrotik olmasa da endişe verici bir soykırım kültü geliştirdi.[14] Amerikalı Yahudiler, kaçıp kurtulmayı başardıkları bu soykırımı sürekli anıp duruyorlar. Amerikalı Yahudi topluluğu, dünyada sürekli artan Yahudi düşmanlığını her vesileyle gündeme getiriyor ve diasporadaki tüm Yahudi topluluklar, özellikle de Fransız Yahudileri için korktuklarını dile getiriyorlar; halbuki Fransa'da bazı kentlerin banliyölerinde 2002 yılının ilkbaharında sinagoglara karşı yapılan saldırılara karşın Fransız Yahudileri, diğer ırkdaşlarının bu korkularını paylaşmıyorlar. Amerikalı Yahudiler onların topluluk ruhundan uzaklaştıklarını düşünseler ve onları Fransızların ezeli Yahudi düşmanlığının gelecekteki kurbanları olarak görseler de Eşkenaz kökenli Fransız Yahudileri daha sakin görünüyor ve geleceğe daha umutlu bakıyorlar; oysa Amerikalı Yahudilerinden farklı olarak Fransız Yahudileri soykırımı bizzat kendileri yaşamışlardır. "Her şeye muktedir bir Yahudi lobisinin" bulunduğu Amerika'da Yahudilerin sürekli korku içinde yaşamaları çelişkilidir[15]. Aslında, Amerika'da evrensellik ilkesinden vazgeçilmesi, Amerikalı Yahudilerin bitmeyen korkularının esas nedenidir.

Geliştirdiğim açıklama modelini özetleyelim. Anglosakson zihniyetin Ötekiyle olan ilişkisinin iki ana özelliği vardır: Anglosaksonların birbirileriyle bütünleşip kaynaşabilmesi için başka birilerini dışlamaları gerekir; kaynaşma ile dışlama arasındaki sınır sabit değildir. Genişleme dönemleri olduğu gibi küçülme dönemleri de vardır.

Amerikalı Yahudilerin kabulü, siyahların ve belki de Meksikalıların dışlanması pahasına olmuştur. Bütün bunlar, evrensellik anlayışından uzaklaşıldığı ve ayrımcılığın arttığı, Amerikan terminolojisiyle ırk aidiyeti duygusunun yeniden canlandığı bir döneme rastlıyor. Amerika'nın

14) Bkz. Peter Novick, *L'Holocauste dans la vie américaine*, Gallimard, 2001

15) Fransa'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ertesinde yayımlanan muhafazakâr *Weekly Standard* gazetesi, Fransız bayrağı üzerinde yer alan deyişi "Eşitlik, Özgürlük ve Yahudisevmezlik" biçiminde değiştirerek ilginç bir kapak yapmıştır (6 Mayıs 2002).

gelişim motoru artık eşitlik değeri değil eşitsizlik değeridir. Böylesine çelişkili bir toplumsal bütünleşme sürecini gönül rahatlığıyla ve kendini güvende duyumsayarak yaşamanın yolu var mıdır? Böyle bir kaynaşmanın, kırılgan ve tehdit altında olduğu, olası birçok tehlikeyi içerdiği duygusuna kapılmamak elde mi? Amerikalı Yahudilerin içini kemiren korkuları dış dünya ile olan ilişkilerine yansıyor, çünkü onlar evrenselci bir yayılmacılıktan yarar sağlamaktan çok Amerikan toplumunun gerici ve ayrımcı dinamiğinin oyuncuları olduklarını belli belirsiz duyumsuyorlar.

Bu düşünce sadece kuramsal bir çalışmanın sonucunda oluşmuş bir düşünce değildir. Bu konuyu ilk kez 80'li yılların başında, Avusturya kökenli bir Yahudi Amerikalı olan büyükbabamla aramızda geçen bir konuşma sırasında anlamıştım. Disneyland'da yaptığımız gezilerden birinde, dans eden Mickey'ler arasında, gideremediği bazı kaygılarını dile getirmişti: Amerikan toplumunda gözlenen ırkçı tutkular, büyükbabama ilk gençlik yıllarının geçtiği Viyana'daki itici ortamı çağrıştırıyordu. Ailemin Fransız Yahudisi olan diğer tarafında bu tür kaygılara hiç tanık olmamıştım.

İmparatorluklarda ayrımcılık olamaz

Amerikalıların "kötülük imparatorluğu", "şer ekseni" ya da buna benzer her tür şeytanca eylem hakkındaki söylemi insanı güldürür ya da zamana ve kişinin mizacına göre, çileden çıkarır. Oysa Amerika'nın bu söylemi ciddiye alınmalı ve deşifre edilmelidir. *Nesnel* olarak bu söylem Amerikalılardaki kötülük saplantısını su yüzüne çıkarıyor; bu söylem dışarıyı hedef alıyor gibi görünüyor ancak ABD'nin kendi içinden kayanaklanıyor. Kötülük tehdidi Amerikan toplumsal yaşamının her alanında gözlemlenebilir: Eşitlik ilkesinden vaz geçilmesi, sorumsuz bir zenginler sınıfının yönetimi ele alışı, tüketicilerin ve bütün ülkenin krediyle yaşıyor oluşu, sayısı artan idamlar, ırkçı saplantıların hortlaması gibi. Ayrıca büyük bir olasılıkla gizli istihbarat servislerindeki denetlenmesi zor, akıl hastası üyeler tarafından düzenlenen çetrefil saldırılar da var. Şu günlerde Tanrının Amerika'yı kutsamadığı anlaşılıyor. Her yerde kötülük görülüyor, çünkü işler kötü gidiyor. Bu geriye gidiş yüzünden şu anda neleri kaybettiğimizi anlayabiliriz: 1950-1965 döneminde Amerika, de-

mokrasinin, ifade özgürlüğü ve sosyal hakların genişletildiği ve vatandaş hakları için savaşım verildiği bir iyilik imparatorluğu idi.

Amerika'nın tekyanlılığı, ki bu terim ayrımcılığın uluslararası siyaset arenasındaki ifadesidir, bu denemenin sunduğu çerçeve içerisinde temel olarak ahlaki açıdan ele alınmamalıdır. Bunun nedenleri ve gerçek sonuçları irdelenmelidir. Gördüğümüz gibi başlıca neden, ABD'de evrensellik ve eşitlikçilik ilkelerinden vazgeçilmesidir. ABD açısından en önemli sonuç ise bir imparatorluğu imparatorluk yapan en önemli ideoloji kaynağının kurumasıdır. Eşitlikçi bir insanlık ve homojen topluluk anlayışından yoksun kalan Amerika, çok çeşitli ve geniş bir dünyayı yönetemez hale gelmiştir. Amerika artık adalet anlayışından yoksundur. Savaş sonrası dönemde, 1950-1965 yılları arasında, evrenselci anlayış Amerikan tarihinde doruğa ulaşmıştır. O zamanlar tıpkı Roma İmparatorluğunda olduğu gibi egemen evrenselci anlayış, mütevazı ve aynı zamanda cömert nitelikliydi.

Romalılar, Eski Yunanlıların felsefe, matematik, edebiyat ve sanat alanlarında üstün olduğunu kabul etmişti; Romalı soylular Helenleşmişlerdi; askeri üstünlük sağlayanlar, birçok bakımdan boyunduruk altına aldıkları ülkenin üstün kültürünü benimsemişlerdi. Roma zaten birkaç defa din değiştirdikten sonra Doğu dinlerinden birini seçip kabul etti. Gerçek anlamda imparatorluk olduğu dönemde ABD, dış dünyaya karşı ilgili ve saygılıydı. Amerikalılar, ilk başta dünyada yaşayan çeşitli toplumları sevecenlikle gözlemliyor, bunları siyasetbilimde, antropolojide, edebiyatta ve sinemada inceliyorlardı. Gerçek evrensellik, her toplumun en iyi özelliklerini özümsemeyi gerektirir. Gücü üstün olan, kültürlerin bir arada yaşamasını sağlar. ABD'nin ekonomik ve askeri üstünlüğünü entelektüel ve kültürel hoşgörüyle tamamladığı dönem artık geçmişte kaldı. 2000'li yıllarda zayıflayan ve verimsizleşen Amerika, günümüzde artık hoşgörülü değildir. Amerika, olağandışı bir insanlık idealini temsil etme, her türlü ekonomik başarının anahtarını elinde bulundurma ve en çok seyredilen sinema yapıtlarını üretme iddiasındadır. Amerika'nın son zamanlarda ortaya attığı toplumsal ve kültürel egemenlik kurma iddiası ve "ben" merkezli yayılma süreci, Amerika'nın gerçek ekonomik ve siyasi gücünün azaldığını ve evrenselci anlayıştan vazgeçtiğini gösteren gelişmelerden biridir. Dünyaya egemen olamayan ABD, kendi özerk varlığını ve topluluklarının çeşitliliğini inkâr ediyor.

6
Güçlülerle mi Uğraşmalı Yoksa Güçsüzlere mi Saldırmalı?

Amerikan toplumu ve ekonomisinde gözlenen eşitsizlik eğilimi ve özellikle de güçsüzlüğün sonucunda ABD' nin dış dünya ile olan ilişkileri tersyüz oldu. 1945 yılında özerk bir hiper güç olan Amerika, yarım yüzyıl sonra dünya ekonomisinde mal ve sermaye yutan, ama tüketimini üretimle karşılayamayan bir kara deliğe dönüştü. ABD kendisini besleyen dünyayı denetimi altına alabilmek için, en yüksek kademeli Keynes tipi tüketici rolünden farklı bir rol üstlenmeli. Bu da kolay bir iş değil. ABD'nin egemen bir güç olarak kendisini yeniden tanımlaması sadece askeri ve siyasi anlamda olabilir: ABD kendini bütün dünyada herkesin devleti olarak benimsettirmeli ve yasal şiddet konusunda dünya tekelini ele geçirmelidir. Bununla birlikte Joseph Nye'ın deyimiyle ister *hard power* (sert güç), isterse *soft power* (yumuşak güç) söz konusu olsun, ABD, böyle bir dönüşümü gerçekleştirebilmek için gerekli kaynaklara sahip değildir.

Daha önce belirttiğimiz gibi serbest pazar, bütün ülke ekonomilerinde büyüme hızının yavaşlamasına neden oluyor ve günümüzde dünyada refahın artmasını engelliyor. Amerika kısa vadede barok olarak niteleyebileceğimiz bir mekanizmayla nefes alabilir; talebin daraldığı serbest pazar ortamında ABD'ye "vazgeçilmez tüketici" rolü yükleniyor; oysa sistemin

diğer bir sonucu, eşitsizliğin artmasıdır; artan eşitsizlik, kârlardaki artışı beraberinde getiriyor; böylece elde edilen kâr, ABD'ye iç tüketimin finansmanı için gerekli sıcak parayı sağlıyor.

Amerika'nın üstlendiği düzenleyici merkez konumu sağlam değil, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, uyguladığı imparatorluk tipi vergi toplama sistemi otoriter değil; ABD'de uygulanan imparatorluk tipi vergi tahsili mekanizması, "liberal"dir ve gönüllülük esasına dayanır; bazı bakımlardan karmaşık olan bu mekanizma, tam oturmamıştır; Amerikan vergi sistemi, imparatorluğun merkezinden uzak ülkelerde, özellikle Avrupa ve Japonya'da yönetici kadrolarının iyi niyetlerine bağlı, garip diyebileceğimiz bir sistemdir. Wall Street'e ve Amerikan bankalarına sayısız dolandırıcılık olaylarından dolayı sitem edebiliriz, ama onları müşterilerinin paralarını çarçur etmeye zorladıklarını iddia ederek suçlayamayız.

Amerikan kapitalizmi başıbozukluk şampiyonudur ve giderek yasallığını yitirmektedir; öyle ki *Foreign Affairs* dergisinin Ocak-Şubat 2002 sayısında küreselleşmeye karşı çıkan kişilerin stratejik bir tehdit oluşturduğunu savunan yazılara yer verilmiştir.

Amerikan ordusunun baskı uygulayacak kadar güçlü olmaması, ekonomi sorununu daha da karmaşık hale getiriyor. Hava kuvvetlerinin etkinliği tartışılamaz, ama ABD'nin ürünlerini ithal ettiği ülkeleri ve gereksinim duyduğu mali kaynakların bulunduğu coğrafyayı doğrudan kontrol altında tutabilmesi için tek başına yetersizdir. Hava kuvvetleri, kuramsal olarak bombalama tehdidiyle mutlak iktidar kurmaya yeterlidir; ayrıca, hatta her şeyden önce, Amerikan hava kuvvetleri, hâlâ Rusya'nın keyfine bağlıdır; Rusya, hava saldırılarına karşı koyacak, gerekli teknolojiye sahiptir; ayrıca Amerikan hava kuvvetlerini kısmen ya da tamamen etkisiz hale getirebilecek kapasitede olan tek güçtür. Amerika dış ülkelere bağımlı olduğu şu aşamada, Rus Hava Kuvvetleri var olduğu sürece, uzun vadede ekonomik güvenliğini sağlayacak mutlak iktidarı elde edemeyecektir.

Dışarıya bağımlı bir ekonomi ve askeri yetersizlik. Bu tablonun tamamlanması için kilit öneme sahip üçüncü bir unsur eklememiz gerek: Amerika'nın evrensel görüşlerinden vazgeçmesi; bundan dolayı Amerikan devleti, eşitlikçi, adil ve sorumlu bir insanlık anlayışı geliştiremiyor. İster egemenlik kurma niyetinde olsun, ister bir uluslu ya da çokuluslu daha geniş bir coğrafyada imparatorluk düzeni kurmaya çalışsın, evrenselci anlayış her devlet için elzemdir.

Sunduğumuz bu gerekçeler, Amerika'nın dış dünya ile olan ilişkilerindeki durumunun çelişkili niteliğini gözler önüne seriyor: Aslında Amerikan imparatorluğu gerekli askeri ve ideolojik araçlardan yoksun olduğu halde kalıcı bir biçimde ekonomik dengeleri oturtmak zorundadır. Amerikan dış siyasetini iyi anlayabilmek için bu temel çelişkinin nasıl ortaya çıktığını araştırmalı, bu yarı emperyal yarı liberal çarpık tavrı benimsemeye götüren süreci dikkatle gözlemlemeliyiz. Amerikan siyaseti sık sık karar değiştirdiğinden ikilem içine düşmüştür. Ayrıca uzun vadeli bir projenin geliştirildiğini gösteren hiçbir emare yoktur.

İmparatorluk seçeneği son dönemde ortaya çıkmıştır; güçlü bir iradeden kaynaklanmıyor, ama Amerikan yöneticilerine kolay bir çözüm gibi görünüyor. Bu durum bazı koşulların sonunda ortaya çıktı: Amerikalılar Sovyet sisteminin çökmesiyle ülkelerinin her şeye muktedir olduğu yanılgısına düştüler; Amerika iki hamlede küresel ve istikrarlı bir egemenlik kurma hayâline kapıldı. Kararın verildiği yıl 1990 değil 1995 yılıydı.

Komünizmin çökmesiyle birlikte Rusya'nın dağılması

Sovyet sisteminin dağılacağını Amerika'da ne yöneticiler ne de strateji uzmanları öngörebildi; Komünist düşman ile rekabet, II. Dünya Savaşı sonrasında liberal ülkelere, her ne kadar olumsuz olsa da bir çeşit tutarlılık kazandırmıştı. Amerikalılar 90'lı yılların başında ekonomilerinin iyiye gitmediğini düşünmeye başladılar. Michael Porter 1990 tarihli *The Competitive Advantage of Nations* (Ulusların rekabetçi avantajları) adlı çalışmasında Japon, Alman, İsveç ve Kore tipi kapitalizm modellerini ele alıp anlattı; yazara göre bu modeller, Anglosakson tipi kapitalizm modelinden daha etkindi, çünkü üretim konusunda Anglosakson modeli liberalizm kurallarını sadece işine geldiği ölçüde kabul eder[1].

En büyük düşmanları, komünizmin çökmesinden sonra ilk başta ABD ile Avrupalı ve Asyalı kapitalist güçler arasında rekabetin ön plana çıkacağı düşünülüyordu. 1993 yılında Lester Thurow *Head to head* adlı yapıtında, gelecekte ABD ile Avrupa ve Japonya arasında kopacak ekonomi

1) Michael Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, Macmillan, 1990.

savaşlarına dikkat çekiyordu.[2] O zamanlar, Amerikalı ve diğer ülke yöneticileri, komünizmin çökeceğini öngöremedi, süper güç olarak Rusya'nın dağılacağını düşünemedi. Komünist ekonominin etkinliğini gözünde büyüten gelişmiş ülke yöneticileri, komünizmden çıkış döneminde yaşanacak zorlukları önemsemediler.

90'lı yılların başında herkes, ideolojik kutuplardan birinin yok olacağını, ancak Rusya'nın belli ölçüde stratejik ağırlığını korumaya devam edeceğini az çok tahmin edebiliyordu. Nihayet, herkesin aynı kurallara uyacağı, eşitlikçi ve dengeli bir dünya hayâli kurulabilirdi. Böyle bir ortamda ABD, ülkeler arasındaki dengeleri yeniden oturtma çabasına girmiş gibi davrandı. Amerikalıların silahsızlanma çabaları görülmeye değerdi[3]. O zamanlar henüz hiçbir şey, imparatorluk olasılığını düşündürmüyordu. Fakat 1990-1995 yılları arasında eski Sovyetler Birliği coğrafyasında siyasi dağılma süreci baş gösterdi ve çeşitli cumhuriyetlerin ekonomileri gerçekten dramatik bir biçimde çöktü.

1990-1995 yılları arasında Rusya'da üretim %50 oranında düştü. Yatırımlar durma noktasına geldi, piyasada dolaşan para miktarı azaldı ve bazı bölgelerde mal değişimine dayanan takas ekonomisi gelişmeye başladı. Etnik olarak yarı Rus olan Ukrayna, Belarus ve Kazakistan'ın bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra sistemin "Slav" çekirdeğinden 75 milyonluk bir nüfus kopmuş oldu. Nüfusu bakımından Rusya, ABD'nin aşağı yukarı dengi sayılırken birden küçüldü. 1981 yılında Sovyetler Birliği'nin nüfusu 268 milyon, ABD'nin nüfusu ise 230 milyondu. 2001 yılına gelindiğinde ise Rus nüfusu sadece 144 milyon, ABD nüfusu ise 285 milyon oldu.

Daha da kötüsü, ulusal ve etnik bağımsızlık istekleri sedece eski Sovyet cumhuriyetlerini etkilemekle kalmadı, Rusya Federasyonu içinde Kafkasya'dan Tataristan'a kadar uzanan bölgede bulunan özerk bölgelerde de etkili oldu. Merkezi idare, Sibirya'nın uzak bölgelerinin denetimini kaybetmiş gibidir. Bu nedenle, tamamen Rus olan bölgelerin arasında bağların koptuğu, Rus devletinin bir çeşit feodal parçalara ayrıldığı söyleniyor.[4] Bütün bunlar, tam bir dağılma olasılığının bulunduğunu gösteri-

2) Lester Thurow, *Head to Head. The Coming Economic Battle among Japan, Europe and America*, William Morrow, Nicholas Brealey, 1993.

3) Bkz. bu kitap, s. 86-87.

4) Bu cümlenin ne anlama geldiği Jacques Sapir'in *Le chaos russe* (La Découverte, 1996) adlı yapıtında açıklanmıştır.

yor. 1996 yılına doğru, Amerikalıların eski stratejik düşmanı yok oldu. İşte böyle bir anda ABD'nin karşısına imparatorluk kurma şansı çıktı; çünkü dengelerin altüst olacağı ve dünyanın tamamen ABD'nin askeri egemenliği altına gireceği varsayımları tamamen gerçekdışı değildi. Amerika'nın Rusya Federasyonu sınırları üzerinde, Rusya'nın yumuşak karnı olan iki bölgede, Kafkasya ve Orta Asya'da yapacağı basit bir kışkırtma, birkaç provokasyonla oyun kazanılabilirdi. Brzezinski'nin *The Grand Chessboard* adlı yapıtı 1997 yılında yayımlandı; Brzezinski'nin çalışması, Avrasya'da asimetrik Amerikan egemenliğinin kurulması gerektiği üzerine yazılmış en tutarlı strateji çalışmasıdır.

ABD Rusya'nın çökmesiyle dünyanın tek askeri süper gücü oldu. Buna paralel olarak mali küreselleşme hız kazandı; 1990 ile 1997 yılları arasında Amerika ile dış dünya arasında sermaye hareketlerinde artılı hesap bakiyesi 60 milyardan 271 milyar dolara çıktı. ABD, artık üretimin karşılamadığı fazla tüketime kendini verebilirdi.

Bununla birlikte, Amerikan imparatorluğunu kurma kararı veren Amerikan yöneticilerinin bilinçli ve ileri görüşlü olduklarını, kritik anda belli bir strateji belirlediklerini ve sonradan onu kararlılıkla uyguladıklarını düşünmek yanlış olur. Amerikalı yöneticiler imparatorluk kurma kararı verirken olayları doğal akışına bırakmışlar, işin kolayına kaçmışlardır. Amerikalı yöneticiler; zaafiyetleri dolayısıyla çok eleştirilen Avrupa'daki uydu ülke mevkidaşlarından aslında daha iradesiz, olumlu proje üretme konusunda ise daha âcizdirler. Ayrıca, Avrupa birliğinin kurulmasıyla ilgili görüşmeleri yürütmek ve bazı düzenlemeler yapmak gerek; şu anda Amerikalı yöneticiler bunu yapabilecek yetenekte değil.

ABD için uluslaşma, uzun vadede daha güvenli bir seçenektir. Ülkenin kara yüzölçümüne ve mali sisteminin merkeziyetçiliğine bakılırsa, uluslaşma projesinin uygulanması için en uygun yer Amerika'dır. Fakat bu projenin gerçekleşmesi için yöneticilerin büyük çapta düzenleme ve ayarlama işlerine girişmeleri gerekiyor: Enerji politikası, sanayiyi koruma politikası oluşturulmalıdır; bu iki temel unsurun yanı sıra, dış siyaset alanında diğer ulusların ve bölgelerin herkesin yararına olacak bir biçimde özerklik sistemine geçişlerinin özendirilmesi ve bu amaçla çok taraflı bir politika izlenmesi gerekir. Gelişmiş ekonomileri "bölgesel" bazda yeniden canlandırmak, gelişmekte olan ülkelere etkin bir biçimde yardım edebilir; ekonomideki korumacılık ilkesine dönülmesi koşuluyla, geliş-

mekte olan ülkelerin borçları silinebilir. Böyle bir dünya projesiyle ABD, kalıcı bir biçimde dünyanın tartışmasız lideri olur. Ancak bütün bunları düşünüp gerçekleştirmek zahmetli bir iştir.

Rusya'nın tamamen çöktüğüne, ABD'nin tek süper güç haline geldiğine, dış sermayenin ABD'ye aktığına inanmak, ama bu sırada bir türlü kapanmayan ticari açığın akıntısıyla sürüklenmek çok daha kolay, çok daha gönül okşayıcıdır. Liberal boşvermişlik ideolojisinin haklı çıkardığı imparatorluk kurma kararı, her şeyden önce Amerikalı yöneticilerin zihinlerine işlemiş "bırakınız yapsınlar" felsefesinin ruhsal dışavurumudur.

İddialı bir amaca, ancak cılız bir güdülenime sahip bu stratejinin riski büyüktü: 1997 yılında hiç kimse, Rusya'nın tamamen yok olduğunu söyleyemiyordu. Bu denli belirsiz bir varsayımı bir gerçek olarak algılayacak bir dış siyaset Amerika'yı muazzam bir riskin önüne atardı: Bir gün gerçek anlamda askeri üstünlüğünü kaybederek ekonomik bağımlılığa düşme, kısaca yarı imparatorluktan sahte imparatorluğa geçme riskiydi bu.

İmparatorluk seçeneğine uygun diplomatik ve askeri strateji, eğer üzerinde iyice düşünülüp güçlü bir iradeyle desteklenseydi daha yöntemli ve düzenli yürütülebilirdi. Ama öyle olmadı. Bu uğurda verilen çabaların sürekli olmadığını kanıtlamak o kadar zor bir iş değildir. Bunu görmek için ortaya atılan imparatorluk projelerinden en akıllıca ve en açık yürekli olanını, yani Brzezinski'nin geliştirmiş olduğu modeli irdelemek, sonra da Amerikalı yöneticilerin buna ne kadar uyduklarına bakmak yeter. Amerika'nın yakın tarihini incelediğimizde, yöneticilerin her zaman işin kolayına kaçtıklarını, günü kurtarmaya yönelik kararlar aldıklarını, zaman alacak ve çaba gerektirecek hiçbir işe yanaşmadıklarını görüyoruz.

Büyük diplomatik satranç tahtasından...

Brzezinski'nin tasarısı açık ve nettir; ona göre Ukrayna'nın Batı ile birleşmesini teşvik etmek, Özbekistan'ı Orta Asya'daki Rus etkisine son verecek şekilde kullanmak ve böylece Rusya'nın işini bitirmek Amerika'nın yararınadır. Yazar, Rusya'nın abluka altına alınması sonucunda merkezin çözüleceği görüşünü de dile getirmez. Oysa strateji uzmanları temkinli ve diplomatik olmalıdır. Daha da kötüsü, Brzezinski, Amerikan ekonomisinin etkisiz kalmasına hiç değinmemiş, ABD'nin dünyada var

olan her türlü zenginliğin üzerinde siyasi denetim kurma gerekliliğinden söz etmemiştir. Bununla birlikte Brzezinski sahip olduğu jeopolitik kültürün etkisiyle, dolaylı bir biçimde ABD'nin stratejik güdülenimini anlatmış, öncelikle dünya nüfusunun büyük bir kısmının Avrasya'da yaşadığını, üretimin büyük bölümünün burada yapıldığını vurguladıktan sonra, Amerika'nın Avrasya'dan uzak olduğu saptamasında bulunmuştur. Brzezinski'nin sözlerini deşifre etmeye çalışırsak, Amerika'da üst sınıfların olduğu kadar alt tabakaların da yaşamını belli bir seviyede tutturabilmek için gereken mal ve paranın Avrasya'dan geldiğini anlarız.

Bu çekincelerimiz bir yana, Brzezinski'nin tasarısı tutarlıdır. Amerikan imparatorluğunu tehdit eden tek güç Rusya'dır; bundan dolayı Rusya'yı olabildiğince bölmek ve yalnızlığa itmek gerek. Amerikalıların sorunlara Bismarck yöntemleriyle yaklaştıkları söylenebilir; buna göre Rusya, Fransa'nın 1870-1890 yıllarında oynadığı rolü üstlenecektir. 1870-71 yıllarında Bismarck, Fransa'yı ezerek Almanya'yı birleştirmeyi başardı. Bunu izleyen 20 yıl boyunca Bismarck, Fransa'yı yalnızlığa itmek amacıyla diğer *bütün* Avrupa güçleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı; Alsace-Lorraine bölgesini kaybetmenin acısını çıkarmaya çalıştığı izlenimi veren Fransa, Almanya'nın tek düşmanıydı. Brzezinski, aynı biçimde ABD'ye Rusya'nın dışında *bütün* diğer uluslarla ortak bir uzlaşma zemininde buluşmayı öneriyor. ABD'nin Avrasya'yı etkisi altına alabilmesi için her şeyden önce himayesi altında bulunan Avrupa ile Japonya'nın rızasını almak gerektiğini iyi anlayan Brzezinski, Japonya'ya Asya ülkesi konumundan öte, uluslararası güç rolü verilmesini öneriyor ve Avrupa Birliği projesine daha anlayışlı bakılmasını salık veriyor. Bir tek İngiltere'ye mütevazı bir rol verilmiş, "aktör değildir" tanısı konulmuştur. Fransa-Almanya ikilisi, önemli stratejik oyuncu olarak saygıyla ele alınmıştır. Hatta Brzezinski Fransa'ya karşı daha anlayışlı olunmasını önermiştir; Brzezinski'nin bu düşüncesi, üstün siyasi zekâ örneğidir. Başlangıçta Brzezinski'nin düşüncesi son derece nettir: Avrupa ile Japonya, Amerika'nın liderliğiyle yetindiği sürece Amerikan İmparatorluğu sağlamdır. Dünya teknolojik ve ekonomik üretiminin en önemli kısmı, Amerikan İmparatorluğunun yakın çevresinde bulunmalıdır. Brzezinski çalışmasının devamında, ABD'ye bu stratejik çekirdeğin dışına çıkmasını, Çin ve İran ile uzlaşmasını öneriyor; Çin ile ABD arasında rekabet, uzun vadede gerçekleşebilecek bir olasılıktır. İran'ın gelişme hızı, çatışmaya yol açacak türden değildir. Avrupa ile Japonya

arasında sıkışan, Çin ve İran'dan kopan Rusya, Avrasya'yı etkileme gücünü gerçekten kaybedecektir. Özetle: Tek süper güç olarak Amerika, egemenliği için tehdit oluşturan tek askeri güç olan Rusya'yı etkisiz hale getirmeli ve bu amaçla tüm ikincil güçlerle anlaşmalıdır.

Peki bu programı Amerikan diplomasisi ne ölçüde uyguladı? Aslında Rusya'ya karşı yürütülen bu programın, NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi, Ukrayna'ya açılma, Kafkasya ile Orta Asya'da Amerikan etki alanını genişletme uğruna her şeyi bahane edip fırsatlardan yararlanma gibi bazı kısımları uygulandı. El Kaide'ye karşı açılan savaşı fırsat bilen Amerika, Afganistan'a 12 bin, Özbekistan'a 1500 ve Gürcistan'a birkaç yüz askerini konuşlandırdı. Ama burada Amerikan hükümeti koşullardan yararlanmakla yetindi: Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bundan böyle Amerika'nın gücü, Rusya'yı kalıcı bir biçimde istikrarsızlaştırmaya yetmez.

Amerikalı diplomatlar, Bismarck ekolünden çok Wilhelm ekolünden feci bir biçimde etkilenmişlerdir. II. Wilhelm Demir Şansölyeden kurtulur kurtulmaz, Avrupa'nın en büyük iki güçlü devletine karşı savaş açtı. İngiltere ve Rusya. Anahtarlarını Fransa'ya teslim ettiği ittifak sistemi doğrudan I. Dünya Savaşıyla sonuçlandı. Savaştan sonra Alman egemenliği sona erdi. Günümüzde Amerika tek yanlı davranışlarla Avrupalı müttefiklerini önemsemediğini gösteriyor, hatta onları aşağılıyor; ayrıca NATO'yu kendi kaderine bırakıyor; oysa NATO, Amerika için gücünü göstermenin en önemli aracıdır. Amerika Japonya'yı hor görüyor; kendi refahı için gerekli, dünyanın en etkin ekonomisi olan Japon ekonomisini geri kalmış gibi gösteriyor. Çin'i hiç durmadan tahrik ediyor, İran'ı da kötülük eksenine dahil ediyor. *Amerika sanki bu yanlışları özellikle yapıyor ve bu durumdan bıkan çeşitli ülkeleri Avrasya koalisyonu kurup kendisine karşı birleşmeleri için özendiriyor.* Brzezinski'nin çizdiği çerçevenin dışına çıkmadan önce, Amerika'nın İsrail'e kayıtsız şartsız destek vererek Müslüman dünyayla girdiği çatışmayı genişletmeye çalıştığını, bunu saplantılı bir hale getirdiğini ekleyelim.

Bununla birlikte Amerikan yöneticilerin beceriksizliği basit bir rastlantı değildir. Tıpkı imparatorluk kurma kararı gibi, bu durum da oluruna bırakılmış, kısa vadeli düşünülmüştür. Amerika'nın, ekonomik, askeri ve ideolojik kaynakları sınırlı olduğu için, *küçük ülkeleri hırpalamaktan başka çaresi yoktur.* Amerikan diplomasisinin bilinçsiz uygulamalarının

gizli bir mantığı var. Gerçek şu ki, Amerika'nın gücü sadece askeri açıdan zayıf ülkelere yetiyor. Amerika ikincil öneme sahip tüm ülkeleri karşısına alarak hiç değilse güç gösterisinde bulunmuş oluyor. Amerikan devleti, ekonomisi dünyaya bağımlı olduğu için, şu veya bu biçimde uluslararası arenada gücünü göstermek zorunda. Amerika, yeterince güçlü olmadığı için, zayıf ülkelerle girdiği çatışmaları daha fazla büyütmeye çalışıyor. Evrensellik anlayışından uzaklaşırken, bazı temel gerçekleri unutuyor; dünyayı yönetmeye devam etmek istiyorsa, belli başlı iki müttefiki olan ve dünya sanayisini elinde tutan Avrupa ile Japonya'ya kendi eşiti olarak davranmalıdır.

... *küçük askeri oyunlara*

ABD'nin Kuzey Kore, Küba ve Irak gibi geçmişte sorun yaratmış ülkelerle ilişkilerinde ısrarla gerilim yaratmaya çalışması akılcılıkla pek bağdaşmıyor. Özellikle demokratik bir normalleşme sürecine girmiş İran'a karşı takındığı düşmanca tutumu ve Çin'i sık sık tahrik etme çabaları, Amerikan yönetiminin sağduyusunu yitirdiğini gösteriyor. Gerçek bir imparatorluk, statüsü geçici olduğu apaçık belli ülkelerle ilişkilerini mütevazı ve sabırlı bir biçimde sürdürerek *Pax americana* politikası kurma arayışlarına girerdi. Kuzey Kore, Küba ve Irak rejimleri dışarıdan müdahaleye gerek kalmadan düşecektir. İran'da bazı olumlu gelişmelerin yaşandığına hepimiz tanığız. Oysa Amerika'nın saldırgan çıkışlarla Irak rejimini daha fazla katılaştırdığını, İran'da Amerikan karşıtlarının ekmeğine yağ sürdüğünü, ayrıca diğer bazı ülkelerin anlamsız ve saçma komünizm isteklerini saplantıya dönüştürdüğünü açıkça görüyoruz. Amerika sergilediği düşmanca tutumuyla, kapitalizme geçiş sürecini otoriter komünist erkin kontrolünde gerçekleştiren Çin devleti yönetiminin elini daha da güçlendiriyor, işini kolaylaştırıyor ve böylece milliyetçi duyguları uyandırdığı için yönetimin yasallığını pekiştiriyor. Hindistan ile Pakistan arasında patlak veren çatışma, Amerika'nın yangına körükle gitme alışkanlığını sürdürmesine yarayacak yeni bir fırsattır. Amerika, Pakistan'daki iç karışıklıkların çıkmasında ve İslamın yer yer radikalleşmesinde büyük ölçüde sorumlu olduğu halde, vazgeçilmez arabulucu rolünü üstlenmekten de geri durmuyor.

Bütün bunlar dünyanın zararına olduğu gibi müttefiklerin sinirlerini de iyice geriyor; ama tüm bu gelişmelerin bir anlamı var. Amerika, askeri riski sıfır olan bu çatışmalar sayesinde dünyanın her yerinde varlığını kanıtlıyor. Amerika bu yolla, onun koruyuculuğuna ihtiyaç duyulacak istikrarsız ve tehlikeli bir dünya görüntüsü yaratıyor.

Baba Bush tarafından sürdürülen I. Irak Savaşı, Amerika'nın izlediği yeni siyaset modelini oluşturuyor. Artık hiç kimse stratejiden söz etmiyor, çünkü kısa vedeli akılcı düşünce akımları, büyük bir olasılıkla orta vadede ABD'nin dünyadaki konumunu radikal bir biçimde zayıflatacaktır.

Irak nasıl bir ülkedir? Irak, zarar verme kapasitesi yakın coğrafya ile sınırlı olan, diktatörlükle yönetilen bir petrol ülkesidir. Kuveyt işgalinin hangi koşullarda gerçekleştiği tam olarak net değildir; ayrıca ABD'nin, Kuveyt'in işgalinin kendileri açısından kabul edilebilir olduğunu ima ederek Saddam Hüseyin'i bilerek yanlış adım atmaya itip itmediği kesin değildir. Aslında bu o kadar da önemli değildir. Önemli olan, Kuveyt'i Irak işgalinden kurtarma bahanesiyle başlatılan savaşın, olası yeni bir seçeneği ortaya koymasıdır. Buna göre amaç, *rogue state*, yani "haydut devlet" olarak adlandırılan ve askeri bakımdan gülünç bir güce sahip devletlerle olabildiğince fazla çatışmaya girmektir; *rogue state* deyimi, bir yandan bu ülkelerin hem kötülüğünü hem de küçüklüğünü gösterirken, öte yandan Amerika'nın gücünü anlatıyor. Çatışmaya girilen düşman zayıf olanların arasından seçilmelidir: Hâlâ komünist rejimle yönetilmesine karşın gerçek askeri kapasitesini daha önce kanıtlamış Vietnam'ın, Amerikalıların gözünde gerçek anlamda askeri bir güç gibi görüldüğünden –haklı olarak– hedef seçilmediğini belirtmekte yarar var. Irak tehdidinin şişirilip abartılması –dünyanın dördüncü ordusu olduğu söylenirdi!– sözümona tehlike alarmlarının ilki olacaktır.

11 Eylül saldırılarının sonucunda girişilen Afganistan savaşı, sözünü ettiğimiz seçeneğin doğruluğunu kanıtladı. Bir defa daha Amerikan yöneticileri, öngöremedikleri bir bataklığın içine saplandılar, ama bu merkezin tekniklerini güçlendiriyordu; bu tekniği *mikromilitarist tiyatro oyunu* olarak adlandırabiliriz. Bu oyunun özü, güçsüz ülkeleri yıkıp yerle bir ederek dünyanın Amerika'ya gereksinimi olduğunu herkese göstermektir. Afganistan olayında Amerika'nın güç gösterisi pek ikna edici olamadı. Aslında Amerika, etkili bir hava savunma sistemine ve hatta nükleer caydırıcılığa sahip olmayan her ülkenin başına gökten terör yağacağını

göstermeye çalıştı. Ancak, Amerikan ordusunun karada savaşma yeteneğinden yoksun olması, aynı zamanda süpergücün temel savaşma yeteneğinden yoksun olduğunu ortaya çıkardı ve böylece Amerikan ordusunun karada yürütülen operasyonlarda yerel askeri komutanların yanı sıra Rusların da iyi niyetine muhtaç olduğu anlaşıldı; bilindiği gibi bir tek savaş cephesine yakın olan Rusya, Kuzey İttifakına gerekli silahı ivedi bir biçimde sağlayabilecek durumdadır. Sonuçta ne Molla Ömer ne de Bin Ladin yakalanabildi. Yerel komutanlar, birkaç bahtsız zavallıyı Amerikalı efendilerine teslim etti. Bu zararsız çığırtkanlar, Küba'da bulunan Guantanamo üssündeki tutukevine kapatıldı; Oysa Küba lideri Kastro'nun, köktendinci liderlerle sakal bırakma merakından başka ortak yönü yoktur. Böylece "Küba sorunu" ile El Kaide arasında sanal bir bağ kurulmuş oluyor. Amerika'nın amacı medya yoluyla bir kötülük ekseni oluşturmaktır.

İslam üzerine odaklanma

Amerikan güçlerinin dünyadaki dağılımı, Amerikan İmparatorluğunun gerçek yapısını ortaya çıkarıyor; yükselişte değil de, aksine inişte olduğunu anımsarsak, imparatorluk yerine imparatorluğun kalıntıları demek daha doğru olur. Amerika dışında bulunan askeri güçlerin en büyük bölümü Almanya, Japonya ve Kore'de konuşlanmıştır. Amerika'nın 1990 yılından bu yana Macaristan, Bosna, Afganistan ve Özbekistan'da üs kurması, komünizm ile savaş döneminden kalma bu üs dağılımını istatistiksel olarak pek fazla etkilememiştir. O dönemdeki *açık* düşmanlarından geriye sadece Küba ve Kuzey Kore kalmıştır. Bu iki gülünç ülke ABD tarafından sürekli olarak kınanıp eleştirilmiştir, ama yöneltilen suçlamalar askeri müdahaleyle sonuçlanmamıştır.

Bundan böyle Amerika'nın askeri faaliyetleri "teröre karşı savaş" adı altında Müslüman dünyasına yönelmiştir, bu ise Amerika'nın "mikromilitarist tiyatro oyununa" ilişkin stratejisinin en son resmi biçimidir. Amerikan devletinin belli bir bölgeyle bağdaştırılan Müslüman diniyle bu kadar uğraşmasını üç nedenle açıklayabiliriz: İdeolojik, ekonomik ve askeri nedenler. Bunlar aslında Amerika'nın imparatorluk kaynakları açısından zayıfladığı üç alandır:

— Evrensellik ideolojisinden vazgeçilmesi, Müslüman dünyasında kadının statüsü konusunda hoşgörü eksikliğine yol açtı;

— Amerika'da ekonomi etkisini kaybedince Arap petrolü bir saplantıya dönüştü;

— ABD'nin askeri yetersizliği, bu alanda son derece zayıf olan Arap dünyasını hedef tahtası olarak seçmesine neden oldu.

Anglosakson feminizmi ve Arap dünyasının küçümsenişi

Dünyadaki çeşitlilik karşısında ABD'nin gittikçe artan tahammülsüzlüğü, Arap dünyasını düşman olarak görmesinin nedenidir. Sözünü ettiğimiz karşıtlık, bilinçdışı, ilkel ve antropolojik niteliktedir. Anglosakson ve Müslüman dünyaları arasında var olan karşıtlık, Huntington'un Müslüman dünyasını Batı dünyasının dışında göstermek adına kullandığı dinsel karşıtlığın ötesinde bir karşıtlıktır. Gelenekler üzerinde çalışan bir antropolog için Anglosakson ve Müslüman sistemleri arasında kesin bir zıtlık vardır.

Amerikan ailesi çekirdek ailedir, ayrıca bireyselcidir; bu ailenin içinde kadın yüksek bir konuma sahiptir. Arap ailesi ise, ataerkil olup kadının olabildiğince fazla bağımlı olduğu geniş bir ailedir. Anglosakson dünyasında birinci kuşak yeğenler arasında evlilik bir tabudur; oysa Arap dünyasında bu evlilik tercih edilir. Amerika'da yıllardan beri giderek daha fazla dogmalaştırılan ve saldırganlaşan feminizmin dünyadaki cari çeşitliliğe tahammülsüzlüğü giderek artıyor; bu akım genel olarak aile yapısı Arap aile yapısını andıran, yani Arap-Müslüman diyebileceğimiz dünyayla çatışmaya programlanıyor. Bu dünya tanımının içine Pakistan, İran ve Türkiye'nin bir kısmı giriyor; ama Endonezya ve Malezya gibi ülkeler ile, kadın statüsünün yüksek olduğu, Hint okyanusunun Afrika kıyılarında yaşayan, İslamı benimsemiş topluluklar bu tanıma uymuyor.

Amerika ile Arap-Müslüman dünyası arasında meydana gelen sürtüşme, hoş olmayan antropolojik bir olaydır; bu sürtüşme, tanımları gereği kanıtlanamayan değerlerin çatışmasından ileri geliyor. Böyle bir boyutun uluslararası ilişkilerde yapısal bir etken olması endişe verici. Bu kültür çatışması, 11 Eylül olaylarından sonra gülünç bir hal aldı ve yeniden küresel sokak komedisini andıran bir tiyatroya dönüştü. Bir yanda, bir önceki başkanın Beyaz Saray stajyeriyle yatmadığını kanıtlamak için Ko-

misyon önüne çıkarıldığı, *iğdiş edici* kadınlar ülkesi Amerika; diğer yanda ise sayısız kaynı ve baldızı olan çokeşli bin Ladin; kendini kaybetmek üzere olan bir dünyada yaşıyoruz. Müslüman dünyanın ahlak anlayışını geliştirmesi için Amerika'nın önerilerine gereksinimi yoktur.

Müslüman ülkelerin birçoğunda gözlenen doğum oranındaki düşüş, kadının durumunda iyileşme kaydedildiği anlamına gelir. Öncelikle, kadının durumunun iyileşmesi kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesini gerektirir; ikincisi, kadın başına düşen çocuk sayısının 2,1'e düştüğü İran gibi bir ülkede erkek çocuğu dünyaya getirene kadar doğum yapmaktan vazgeçen ailelerin sayısı çok fazladır; buradan ailelerin ataerkil geleneklerini sürdürmedikleri anlaşılıyor.[5] Birinci kuşak kuzenler arası yapılan evliliklerle ilgili birçok araştırmanın yapıldığı nadir ülkelerden olan Mısır'da akraba evliliği oranının 1992 yılında %25'ten 2000 yılında %22'ye gerilediğini görüyoruz.[6]

Afganistan savaşı sırasında Avrupa'da daha az, Anglosakson dünyasında ise yaygın bir biçimde Afgan kadınının statüsü üzerine yürütülen ve toplumsal ahlak anlayışında değişiklik yapılmasını şart koşan bir kültür savaşı söylemi gelişti. Amerikan B-52'leri İslamdaki feminizm düşmanlığını bombalıyormuş gibi gösterildi. Batı'nın böyle bir şart koşması gülünçtür. Toplumsal ahlak anlayışı evrim geçirir, ama bu uzun ve zaman alan bir süreçtir; modern ama körü körüne yürütülen bir savaş, bu süreci olsa olsa frenler, çünkü bu savaşta gerçekten feminist olan Batı Uygarlığı askerlerin tartışmasız acımasızlığıyla birleşiyor ve ters tepki yaratıyor; böylece, aşırı eril olan Afgan savaşçılarına anlamsız bir biçimde saygınlık kazandırıyor.

Anglosakson dünyası ile Arap-Müslüman dünyası arasında patlak veren çatışma derin bir çatışmadır; öte yandan Bayan Bush ile Bayan Blair'in Afgan kadınlarıyla ilgili yaptıkları feminist çıkışlarından çok daha vahim olaylar yaşanmıştır. Anglosakson sosyal ve kültürel antropolojisinde bazı yozlaşma işaretleri gözleniyor. Evans-Pritchard ve Meyer Fortes'ta gördüğümüz farklı sistemlerde yaşayan bireyleri anlama çaba-

5) Eğer her çiftin bir erkek çocuk dünyaya getirir getirmez başka bir çocuk düşünmediğini ve bir erkek çocuk doğurana kadar çocuk dünyaya getirmeye devam ettiğini düşünürsek, kuramsal olarak kadın başına 2 çocuğun düştüğü ailelerde mutlaka ataerkil aile yapısının sürdürüldüğünü düşünebiliriz; fakat iki erkek çocuk sahibi olma olasılığını ortadan kaldıran bu varsayım, hiç de gerçekçi değildir; böylece geleneksel Arap ailesinin erkek kardeşler arasında dayanışma ve çocuklarını evlendirmesi gibi diğer özellikleri de kayboluyor.

6) *Egypte Demogrphic and Health Survey*, 1992 ve 2000.

sının yerini, birkaç cahil Süfrajetin[7] Yeni Gine'deki erkek egemenliğini eleştiren ya da çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Tanzanya ve Mozambik'e özgü anaerkil sistemleri öven girişimleri aldı. Bilim bile olayları "iyi" ya da "kötü" olarak değerlendirmeye ve puan vermeye başladıysa, hükümetlerden ve ordulardan sağduyulu olmalarını nasıl bekleriz?

Daha önce de belirttiğimiz gibi "evrensellik" hoşgörü anlamına gelmez. Örneğin Fransızlar, Arap kökenli göçmenlere karşı pekâlâ düşmanlık besliyor olabilirler, çünkü Arap kadınının statüsü, Fransızların toplumsal ahlak anlayışıyla çelişiyor. Ama onların tepkisi içgüdüseldir, ayrıca bu tepki hiçbir ideolojik biçimden, Arapların antropolojik sistemiyle ilgili hiçbir yargıdan kaynaklanmaz. Evrenselcilik farklı olanı göremez ve herhangi bir sistemi açıkça yargılamaz. Aksine, "terörizme karşı" yürütülen savaş, Afgan (ya da Arap) aile yapısı üzerine önsel olarak eşitlikle pek bağdaşmayan kesin yargılarda bulunmak için bir vesile olmuştur.

Yaptığımız bu saptamalar bir olaylar derlemesi değildir. Bu saptamalar, Anglosakson dünyasında evrensellik anlayışından vazgeçilmesinin bir sonucudur. Amerika, evrensellikten uzaklaştığı için uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeleri doğru bir biçimde değerlendiremiyor ve Müslüman dünyası karşısında uygun bir yaklaşım geliştiremiyor, yani stratejik ve etkin bir yol bulamıyor.

Ekonomik bağımlılık ve petrol saplantısı

Arap dünyasına odaklanan Amerika'nın petrol politikası, doğal olarak dış dünya ile arasında gelişen yeni ekonomik ilişkilerin sonucudur. Petrol arama, üretme, işletme ve kullanmanın tarihsel lideri olan ABD, son 30 yıl içinde büyük bir petrol ithalatçısı oldu. Petrol üretiminin fazla olmadığı ya da önemsiz olduğu Avrupa ve Japonya ile kıyaslandığında ABD, bu bakımdan normalleşmiş gibi göründü.

1973 yılında ABD günde 9,2 milyon varil üretiyor, 3,2 varil ithal ediyordu. 1999 yılında ise 5,9 varil üretilmekte, 8,6 varil ithal edilmekteydi.[8] Şimdiki işletim temposuyla Amerika'nın petrol rezervleri 2010

7) XIX. yüzyılın başında İngiltere'de seçme ve seçilme hakkı isteyen kadınlar için söylenir. (ç.n.)

8) *Statistical Abstract of the United States: 2000*, s. 591.

yılında tükenecektir. Amerika'nın petrol saplantısını ve petrol sektöründen gelenlerin Bush yönetiminde sayıca fazla temsil edilmesini anlayışla karşılayabiliriz. Neden olmasın? Ancak ABD'nin söz konusu enerjinin üzerinde bu denli ısrarla durmasının, rasyonel bir politika gereği, ya da etkin bir emperyalizm stratejisinin sonucu olduğu düşünülemez; bunun da birçok nedeni vardır.

Her şeyden önce Amerika'nın *genel olarak ne kadar ithalat bağımlısı olduğu* göz önüne alındığında, petrolün payının büyük olmadığı, aksine sembolik miktarda olduğu anlaşılıyor. Petrole doymuş fakat tüketim ürünü yokluğunun çekildiği bir Amerika'da da, petrol sıkıntısının yaşandığı bir Amerika'da da tüketim aynı ölçüde düşecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi petrol ithalatı, Amerikan dış ticaret açığının sadece küçük bir kısmını oluşturuyor: 2000 yılında 450 milyar dolar ithalatın 80 milyar doları petrolle ilgilidir. Aslında Amerika her türlü ablukanın tehdidindedir ve petrol konusunun bu kadar gündemde tutulmasının nedeni sadece ekonomik çıkarlar değildir.

Petrol ürünleri elde edememe korkusu, Ortadoğu bölgesine odaklanmayı gerektirmez. Amerika'nın enerji ithal ettiği ülkeler, dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunuyor. Dünyanın belli başlı petrol üreticisi olmasına rağmen Arap dünyası hiçbir biçimde ABD'yi sıkıntıya sokmamaktadır. Amerika'nın petrol ürünleri ithalatınının yarısı Yeni Dünya olarak adlandırılan Meksika, Kanada ve Venezüela gibi ülkelerden yapılmaktadır. Saydığımız ülkelerden satın alınan petrolle ABD içinde çıkartılan petrol, ülke tüketiminin %70'ini karşılıyor, dolayısıyla ABD'nin petrol tüketiminin %70'i, Monroe doktrininin yakınlaştırdığı Batı ülkelerinden gelen petrolle karşılanıyor.

Gerçekten petrol konusunda Ortadoğu'ya bağımlı olan Avrupa ile Japonya'dan farklı olarak ABD'nin enerji güvenliği oldukça yüksektir. Körfez ülkeleri, Amerika'nın petrol tüketimiriin sadece %18'ini karşılıyor. Suudi Arabistan'da Amerikanın gerek hava, gerekse kara birliklerinin varlığını, İran'a karşı giriştiği savaşı ve Irak'a sık sık saldırması gibi konuları, kuşkusuz Amerika'nın petrol stratejisi çerçevesinde ele almak gerek. Bununla beraber denetimini üstlendiği enerji kaynakları, ABD'nin enerji kaynakları değildir; bunlar bütün dünyaya, daha doğrusu, zengin ülkeler üçlüsünün sanayi ve üretim fazlalığını elinde bulunduran iki karşıt kutba, Avrupa ile Japonya'ya aittir. Bu alanda Amerika'nın faaliyetleri

Tablo 9. Amerika'nın 2001 yılı petrol ithalatını gösteren tablo.
(milyon varil)

Toplam	3475		
Cezayir	3	Kongo (Kinşasa)	5
Suudi Arabistan	585	Endonezya	15
Mısır	2,5	Malezya	5
Birleşik Arap Emirlikleri	5	Nijerya	309
Irak	285		
İran	0	Hollanda Antilleri	6
Kuveyt	88	Kanada	485
Umman	6	Ekvator	43
Katar	0	Meksika	498
		Peru	2,5
Angola	122	Triniti ve Tobago	19
Brunei	2	Venezuela	520
Çin	5		
Kongo (Brazzaville)	16	Diğer ülkeler	453

Kaynak: http://www.census.gov/foreign-trade

emperyalist gibi gelebilir. Gerçekten de Amerika'nın güven verici olduğu söylenemez.

Şu aşamada İran, Irak, ve bundan böyle de Suudi Arabistan'da nüfus artışı bu ülkeleri petrol satmaya zorluyor. Avrupalıların ve Japonların, bu ülke toplumlarının özgür hareketlerinden korkmaları için hiçbir nedenleri yoktur. ABD, müttefiklerinin petrol güvenliğini sağladığını iddia ediyor. Gerçek şu ki, ABD Avrupa ile Japonya'nın gereksinimi olduğu enerji kaynaklarını denetleme bahanesiyle bu ülkelere baskı uygulama olanağını elinde bulundurmak istiyor.

Burada sözünü ettiğimiz şey, kesin yargıya varmak için birkaç rakama bakmayı ve haritaya şöyle bir göz atmayı yeterli sayan, Rumsfeld'in bir çeşit prototipi sayılabilecek yaşlı bir strateji uzmanının düşünceleridir. İşin aslı şu ki, Amerika İran ile Irak'ın denetimini kaybetti. Suudi Arabistan ise Amerikan denetiminden çıkmak üzeredir; bu ülkede I. Irak savaşı sonrasında daimi üs kurulması, sadece bölgenin tamamının denetimini kaybetmemek için verilen son bir çaba gibi değerlendirilebilir. Bu akım, Amerikan stratejisinin temel eğilimidir. Hiçbir deniz ve hava filosu,

yerli toplumların desteği olmadan *böyle bir mesafeden* askeri üstünlük sağlayamaz. Amerika'nın Suudi Arabistan ve Türkiye'de bulunan üsleri, teknik açıdan Amerikan uçak gemilerinden daha önemlidir.

Dolayısıyla Amerika'nın Müslüman bölgesinde petrole odaklanması, imparatorluğunu genişletme isteğinden çok bu bölgeden kovulma korkusuna bağlanabilir. Amerika'nın Arap petrolünü saplantı haline getirmesi, gücünden çok, kaygılarını ortaya koyuyor: Enerji açığının simgesel boyutta olmasına karşın dış ülkelere ekonomik bağımlılığının artması kaygısı; bunun sonucunda da zengin ülke üçlüsünün üretken iki ayağı Avrupa ile Japonya'nın ABD himayesinden çıkması kaygısı.

Kısa vadeli çözüm: Güçsüzlere saldırmak

Görünürdeki bahanelerin –Arap kadınlarının statüsü karşısındaki infial, petrolün önemi– ötesinde, mikromilitarist tiyatro oyunu stratejisinin boy hedefi olarak Müslüman dünyasının seçilmesinin nedeni, Arap dünyasının içinde bulunduğu zaafiyettir. Amerika'nın tiyatrovari militarist stratejisi, aslında ABD'nin stratejik olarak her şeye muktedir olduğunu göstermeyi amaçlıyor. Arap dünyası, yapısı gereği kurbanlık koyun seçilmiştir. Huntington, Müslüman dünyasında, diğer ülkeleri etrafında toplayabilecek egemen bir devletin, yani kendi deyimiyle bir "*corestate*"in (çekirdek devlet) bulunmadığına dikkat çekiyor; bunu belirtirken üzülüyor mü yoksa seviniyor mu, pek kestiremiyoruz. Gerçekten de Arap-Müslüman dünyasında toplumsal açıdan, sınai ve askeri olarak güçlü sayılabilecek herhangi bir devlet yoktur. Ne Mısır, ne Suudi Arabistan, ne Pakistan, ne Irak ne de İran, gerçek anlamda direnç gösterebilir, çünkü yeterli insan gücüne ve maddi kaynaklara sahip değiller. Öte yandan İsrail, birçok vesileyle günümüz Arap ülkelerinin askeri bakımdan yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Arap ülkelerinin gelişmişlik düzeyiyle devlet düzeninin, günümüzde geliştirilen askeri donanımlara cevap verecek durumda olmadığı açıkça görülüyor.

Dolayısıyla Arap ülkeleri, ABD'nin güç gösterisi için en uygun yerdir. ABD bu bölgede, bilgisayar oyunu oynarmışçasına kolayca düşmanını "yenebilir". Vietnam'da uğradıkları bozgun, Amerikalı askeri yöneticilerin içinde fazlasıyla yer etmiştir. Amerikalı askeri yetkililer, birliklerinin

karada savaşmaya yeterince hazır olmadığını iyi bilirler; kara birliklerini karada savaşmaya göndermekten açıkça çekinen bir generalin dil sürçmesiyle Afganistan yerine Vietnam demesinin de gösterdiği gibi, Amerikalı askeri yetkililer ABD'nin girişebileceği tek savaş türünün hava saldırılarına karşı koyamayacak kadar güçsüz bir düşmanla savaş olabileceğini ısrarla söylerler. Amerikan ordusu güçsüz bir düşmanı hedef alıp asimetrik güç dağılımını seçerek, ayrımcılığa dayanan eski askeri geleneklerine, yani Kızılderililerle savaş taktiklerine dönmüş oluyor.

ABD'nin Arap karşıtlığı kolay ve basit bir çözümdür. ABD'nin işin kolayına kaçması birçok nesnel parametrenin, ayrıca imparatroluk faaliyetlerini sürdürüyor görünme gereksiniminin sonucudur. Bu durum, Amerikan imparatorluğunun uzun vadede şansını artırmak amacıyla, merkezde bilinçli bir biçimde alınan bir kararın sonucu değildir. Tam aksine, Amerikan yöneticileri olabildiğince işin kolayına kaçıyor. Her defasında en kolay yapılabilecek, en ekonomik, en az asker gerektirecek faaliyet türü seçiliyor. Amerikalılar, Araplara karşı kötü davranıyor, çünkü onlar askeri bakımdan güçsüzler, çünkü petrolleri var ve petrol miti, en önemli şeyi, yani ABD'nin *her türlü* tüketim malı alımı konusunda dışa olan bağımlılığının küresel boyutlara ulaştığı gerçeğini unutturuyor. Araplar horlanıyor, çünkü ABD'nin siyaset alanında etkin bir Arap lobisi bulunmuyor, çünkü Amerikalılar artık eşitlikçi ve evrenselci düşünme yetilerini kaybettiler.

Bütün bu olan biteni anlamak istiyorsak Amerika'nın rasyonel bir biçimde düşünülmüş, sistemli bir biçimde uygulanan global bir plan çerçevesinde hareket ettiği düşüncesinden hemen vazgeçmeliyiz. Amerika'nın dış siyaseti, akan nehir misali bir yerlere doğru sürüklenip gidiyor. Her zaman en sarp çıkıştan sonra iniş başlar; dereler, ırmaklar birleşir ve sonunda nehirler denize ya da okyanusa dökülür. Yani suyun tamamı birleşip bir yerlere akıyor. Fakat bu süreç, Amerika'da her türlü düşünce ve denetimden yoksundur. Amerika kendi yolunu işte böyle çiziyor; fakat fazla çeşitli, geniş ve güçlü olan dünyayı yönetmek için yeterince güçlü değil. Kolay göründüğü için atılan her adımla, aslında harekete geçilmesi, yine akarsu eğretilemesini kullanırsak, akıntıya karşı koyup kürek çekilmesi gereken alanlarda durum daha da içinden çıkılmaz bir hal aldı; oysa sanayi yeniden yapılanmalı, müttefiklerin çıkarları düşünülerek onların sadakatinin gerçek değeri bilinmeli; gerçek stratejik rakip olan Rusya

sadece tedirgin edilmekle yetinilmemeli, onun karşısında güçlü olmalı ve cesur davranmalı; ayrıca İsrail'i adil ve barışçı bir çözüm bulmaya zorlamalıdır.

Körfez bölgesine konuşlanıp varlığıyla göz dağı vermeye çalışması, Irak'a saldırması, Kore'ye tehditler savurması, Çin'i durmadan tahrik edip durması, Amerika'nın benimsemiş olduğu mikromilitarist tiyatro oyunu stratejisinin birer parçasıdır. Amerika'nın oynadığı bu oyunlar, medya organlarını bir süreliğine oyalıyor, müttefik devletlerin yöneticilerini büyülüyor. Fakat Amerika'nın oynadığı bu oyun, gerçek bir strateji düşüncesinden çok uzaktır; oysa Amerika üç üretim merkezinden ikisi olan Avrupa ve Japonya üzerinde denetimini sürdürmeli ve Çin ile İran'ı iyi niyetli bir yaklaşımla etkisizleştirmelidir. Ayrıca tek gerçek askeri rakibi olan Rusya'nın hakkından gelmelidir. Bu kitabın son iki bölümünde Rusya'da dengelerin oturması, Avrupa ile Japonya'nın özerkliğini kazanma eğilimine girmesiyle orta vadede Amerikan liderliğinin nasıl son bulacağını anlatacağım. Ayrıca Amerika'nın mikromilitarist tiyatro oyunu stratejisinin olası bir sonucu olarak Avrupa, Rusya ve Japonya'nın birbirine nasıl yakınlaşacağını anlatacağım, yani egemenliğini sürdürmek istiyorsa Amerika'nın engellemesi gereken gelişmelere değineceğim. Brzezinski'nin gördüğü kabus gerçekleşmek üzeredir: Avrasya, kendi dengelerini ABD'yi dışlayarak oturtmaya çalışıyor.

7
Rusya'nın Dönüşü

Her ne kadar bazen aşağılasa, zaman zaman, can çekişen birine acır gibi şefkat gösterse, zaman zaman ikisini birden yapsa, eski stratejik düşmanını küçümseyip görmezden gelse de ABD'nin, Rusya'nın işini bitirmek ya da daha mütevazı bir biçimde, onu yalnızlığa sürüklemek için bulunduğu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmak üzeredir. 2002 yılının Mayıs ayı sonunda George W. Bush bir Avrupa gezisi sırasında gittiği her ülkede Rusya ile yapılacak işbirliğinden söz etti, halbuki aynı anda Amerikan askerleri Kafkasya ve Gürcistan'a konuşlanıyordu. Çoğu zaman Washington hükümeti, Moskova'nın onayını almadan NATO'nun genişleyebileceğini ya da Amerikan uzay kalkanı projesinin hayata geçirilebileceğini dünyaya büyük bir zevkle göstermeye çalışıyor. Rusya'nın var olmadığını iddia etmek gerçekleri reddetmek demektir, çünkü Rusya'nın faal yardımı olmasaydı Amerikan ordusu Afganistan'da adım atamazdı. Ne var ki Amerika'nın tiyatrovari mikromilitarist stratejisi bunu gerektiriyor; taktik konusunda Rusya'ya daha fazla gereksinim duyduğu bu dönemde ısrarla imparatorluksmuş gibi davranıyor.

Rus sorunu karşısında Amerikan stratejisinin iki amacı vardır; bunlardan ilkinin bundan böyle gerçekleştirilmesi olanaksızdır; diğerinin gerçekleşmesi ise giderek zorlaşıyor.

Amerikan stratejisinin birinci amacı: Kafkasya'da ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesi yoluyla ve Orta Asya'da askeri varlığını sürdürerek Rusya'nın toprak bütünlüğünü bozmak. Amerika'nın bu güç gösterisi karşısında Rusya Federasyonu'nun taşra bölgelerinde gelişen merkezkaç eğilimlerin sürebileceği düşünülüyordu. Bu düşüncede olanlar, Rusların ulusal bilincini ciddi bir biçimde küçümsüyorlar.

Amerikan stratejisinin ikinci amacı: ABD ile Rusya arasında belli bir seviyede gerilim yaratıp bunu zaman zaman tırmandırarak, yani Soğuk Savaştan kalma düşmanlıkları olabildiğince canlı tutarak Rusya'nın Avrupa ile yakınlaşmasını ve Avrasya'nın Batı ucunda birleşmesini engellemek. Fakat Amerika'nın Ortadoğu'da yürüttüğü siyasetin doğurduğu düzensizlik ve belirsizlik ortamı, tam aksine Rusya'nın uluslararası sahneye dönüşünü hızlandırdı. Vladimir Putin bu durumdan hemen yararlanmasını bildi. Vladimir Putin, Alman Bundestag'ında 25 Eylül 2001 tarihinde yaptığı konuşmasında Batıya Soğuk Savaşı gerçek anlamda sona erdirmeyi önerdi. Fakat bu öneri hangi Batıya yapıldı? Görünüşte Rusya, ABD'nin stratejik düş ülkesi Afganistan'da yürüttüğü medyatik askeri harekatı kısa vadede destekliyordu. Asıl amacı, yeryüzünde en büyük sanayi merkezi olan Avrupa ile yakınlaşmaktı. İthalat-ihracat rakamlarına bakarsak Rusya, ABD ve Avrupa arasında oynanan ince oyunların gerçek kozlarını değerlendirebiliriz.

2001 yılında Rusya ile ABD arasında 10 milyar euroluk mal değişimi yapılmıştır. Rusya ile Avrupa Birliği arasında ise 75 milyar, yani 7,5 kat daha fazla ticaret yapılmıştır. Rusya ABD'den vazgeçebilir, ama Avrupa'yı göz ardı edemez. Rusya, üstü kapalı bir biçimde Avrupa'ya askeri ve enerji kaynaklarının güvenliği alanlarında ABD karşısında bir karşı güç oluşturmayı öneriyor. Sıkı bir pazarlık.

Brzezinski'nin akıllıca düşüncelerle dolu kitabındaki bir bölümün başlığında yer alan satranç tahtası eğretilemesinde, Freud'un kullandığı anlamda ıskalamak kaygısına benzeyen, gözden kaçan bazı şeylerin olduğunu düşünüyorum: Ruslarla satranç oyununa girişmemek gerek; satranç, onların ulusal sporudur. Rusların beyni, satranç oyununda idmanlıdır. Düşmanlarının kendilerinden atmalarını beklediği yanlış adımı atmayacak kadar deneyimlidirler. Nitekim Ruslar, beklenenin aksine Gürcistan ve Özbekistan'da gerçek anlamda stratejik değeri olmayan aptalca tahriklere kapılmadılar. Ruslar karşılık vermedi ve düşmanın kışkırttığı küçük

yerel çatışmalara girmekten kaçınarak satrancın en basit kuralını uyguladılar. Özellikle de güçsüz olduğu bir dönemde. Belki gelecekte bir gün, diplomasi kitaplarında "Putin savunması"ndan söz edilecektir. "Putin savunması" kavramının özü; "devletin gücünün azaldığı dönemlerde ittifaklar nasıl kurulur" türünden bir şey olsa gerek.

Bununla beraber Rus hükümetlerinin yaptığı hesapların ve aldığı bilinçli kararların önemini fazla büyütmemek gerek. Dünyada kurulan dengeler, ne II. Bush'un ve ekibinin faaliyetleriyle ne de Putin'in siyasi zekâsıyla tümden değişebilir. Rus toplumunun dinamikleri ya da daha doğrusu dinamiksizliği esas önemli olan etkendir. Oysa komünizm sonrası dönemden kaynaklanan 10 yıllık bir kargaşa döneminden sonra devlet düzeni yeniden kuruluyor ve Rusya doğası gereği dünyadaki güç dengelerinin istikrarlı ve güvenilir bir parçası oluyor. Bununla birlikte olumlu gelişmeleri gözümüzde büyütmeyelim.

Rusya'da krizin nüfusbilimsel ölçütleri

Rus toplumunun tamamı okuryazardır; orta ve yüksek öğretimi yeterince gelişmiştir. Fakat Rusya'da yoksulluğun giderilmesine ve şiddetin önlenmesine bir türlü çare bulunamıyor. Rus toplumu 90'lı yılların sonuna doğru hem cinayet oranının hem de intihar oranının yüksek olduğu, dünyada nadir toplumlardan biriydi; 100 000 kişi üzerinden 23 gibi yüksek cinayet oranı 100 000 kişiden 35 intihar oranı gibi yüksek rakamlar dünya ortalamalarının üstündedir.

Rusya'da kişisel şiddet, bölgelere göre elimizdeki rakamlara bakıldığında, Kolombiya'dan hemen sonra geliyor. Kolombiya'daki anarşi, kısmen Farc'ların sözde devrimci söylemiyle ifadesini bulsa da, tam bir çılgınlık olarak nitelenebilir. Yüksek intihar ve cinayet oranları, Rusya'da insanların yaşam umutlarının zayıf olduğunu gösteriyor. Sovyet rejiminin son döneminde bile kısa olan ortalama insan ömrü 1989'da 64 iken 1994 yılında 57'ye düştü. 1998 yılında hafif bir artış gösteren ortalama insan ömrü 61'den 1999 yılında 60'a düştü.

Çocuk ölümleri rakamları kömünizm sonrası yıllarda oluşan dramatik konjonktürü izlememizi sağlıyor. 1990 yılında binde 17,6 olan çocuk ölümleri oranı, 1993 yılında binde 20,3'e ulaştı. 1998 yılında binde 16,5'e

düşen bu oranda 1999 yılında 16,9'luk hafif bir artış gözlendi. Rusya'daki bölge farklılığı dikkate alınacak olursa son zamanlarda çocuk ölümlerinde kaydedilen artışın Rusya'nın aktif merkezi için de geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Bu son iki rakam gelişmiş dünya ile kıyaslandığında hâlâ çok yüksek olmakla birlikte, Rus tarihinde kaydedilen en düşük rakamlardır.

En fazla kaygı veren rakam, düşen doğum oranıdır; azalan doğum sayısının olası sonuçları bellidir. Konjonktürel göstergeye bakılırsa, 2001 yılında Rusya'da kadın başına düşen çocuk sayısı 1,2'ydi. Bu oran, Belarus'ta aynıydı; Ukrayna'da ise bu oran 1,1'dir. Gösterdiğimiz doğum oranları, düşünülenin aksine sadece Rusya'ya özgü kültürel bir özellik değildir; Rusya'nın düşük doğum oranı, Orta ve Güney Avrupa ülkeleriyle hemen hemen aynıdır. İspanya'da doğum oranının 1,2, İtalya, Almanya ve Yunanistan'da ise 1,3 olduğunu anımsatalım.

Tablo 10. Rusya'da çocuk ölüm oranları ve erkeklerin tahmini ömrü

	Çocuk Ölümleri	Erkeklerin Tahmini ömrü		Çocuk Ölümleri	Erkeklerin Tahmini ömrü
1965	27,0	64,6	1983	19,8	62,3
1966	25,6	64,3	1984	21,1	62,0
1967	25,6	64,2	1985	20,8	62,3
1968	25,5	63,9	1986	19,1	63,8
1969	24,4	63,5	1987	19,4	65,0
1970	22,9	63,2	1988	19,1	64,8
1971	21,0	63,2	1989	18,1	64,2
1972	21,6	63,2	1990	17,6	63,8
1973	22,2	63,2	1991	18,1	63,5
1974	22,6	63,2	1992	18,4	62,0
1975	23,6	62,8	1993	20,3	58,9
1976	24,8	62,3	1994	18,6	57,3
1977	21,4	62,0	1995	18,2	58,2
1978	23,5	61,8	1996	17,5	59,7
1979	22,6	61,7	1997	17,2	60,9
1980	22,0	61,5	1998	16,5	61,3
1981	21,5	61,5	1999	16,9	59,9
1982	20,2	62,0			

Kaynak: Ulusal Nüfus Araştırmaları Enstitüsü'nden Alain Monnier ve Catherine de Guibert-Lantoine tarafından hazırlanan *Statistiques démographiques des pays industriels* veri tabanı.

Yüksek ölüm oranıyla düşük doğum oranının etkisiyle, orta vadeli tahminlerin gösterdiği gibi nüfus önemli ölçüde azalacaktır; 2001 yılında 144 milyon olan Rusya'daki nüfus, 2025 yılında 135 milyona gerileyecektir; Ukrayna'da nüfus ise 49 milyondan 45 milyona düşecektir. Bu tahminler elbette son derece olumsuz olan sosyo-ekonomik koşullar sürerse gerçekleşecektir. Gelgelelim sosyo-ekonomik koşullarda iyileşme gözleniyor, hatta durum tersine dönüyor.

Ekonomide canlanma ve devletin yeniden doğuşu

1999 yılından sonra Rus ekonomisi canlanmaya başladı. Daha önce azalan gayri safi milli hasıla (1998 yılında – 4,9) 1999 yılında %5,4'e, 2000 yılında %8,3'e, 2001 yılında da %5,5'e ulaştı. GSMH artışını, sadece petrol ve doğalgaz ihracatına bağlamak yanlıştır; ancak petrol ve doğalgaz kaynakları, Rus ekonomisini en zor anlarında bile ayakta tutmaya yeter. 1999-2000 yıllarında sanayinin gelişmesi, %11-12 olarak değerlendiriliyor. Özellikle makina, kimya, petrokimya ve kâğıt üretimi alanlarında büyük ilerlemeler kaydediliyor. Bunların yanı sıra hafif sanayide de canlanma belirtileri gözlemleniyor. Rus ekonomisi çalkantılı dönemi atlatmış gibi görünüyor. Bundan böyle artık Rusya, batmakta olan bir ülke olarak değerlendirilmemelidir. Mal değişimine dayalı bir ekonomiye doğru giden süreç tersine dönüyor ve para karşılığında ticarete geçiliyor. Kaybolmaya yüz tutan devlet, yeniden toplumsal yaşamın özerk bir oyuncusu olarak ortaya çıkıyor; bu gelişmeyi en basit ve temel bir biçimde, ulusal servetin bir kısmını vergi olarak toplama kapasitesinin canlandırılmasıyla ölçebiliriz. Devletin kaynakları GSMH'ye koşut olarak 1998 yılında %8,9'dan 1999 yılında %12, 6'ya, 2000 yılında %16'ya çıktı. 2000 yılında GSMH'nin %2,3'ü kadar bütçe fazlası kaydedildi.[1]

Rusya'da, toplumun iç dengelerinin oturabilmesi için yaşamsal öneme sahip devletin yeniden güçlenmesi uluslararası sahnede iki ayrı gelişmeye neden oldu. Rusya, yeniden güvenilir bir mali partner olabilir, çünkü dış borcunu hiç zorlanmadan ödeyebiliyor. Ayırca ABD'nin bilinçsiz ve saldırgan tutumu karşısında Rusya, askeri kapasitesini asgari ölçüde yeniden

1) OECD, *Economic Surveys 2001-2002, Russian Federation*, cilt: 2002/5.

kurup faaliyete geçirdi: 1998 yılında savunma harcamalarına GSMH'den ayrılan pay sadece %1,7 iken, 1999 yılında bu oran %2,4, 2000 yılında ise %2,7'ye çıktı. Rusya'nın bütün sorunlarını, hatta sadece en önemlilerini çözdüğü sonucuna varmak yanlış olur; ama Putin döneminin Rusya'nın toplumsal istikrara kavuştuğu, ekonomik sorunlara çözüm bulunmaya başlandığı bir dönem olduğu açıktır.

1990-97 yıllarında Amerikalı danışmanların yardımıyla, acımasızca ve acemice yapılan ekonomiyi liberalleştirme deneyleri, ülkeyi felâkete sürükledi. Bu konuda Gilpin'in koyduğu tanının doğru olduğunu kabul edebiliriz; Gilpin'e göre Rusya'da geçiş sürecinde yaşanan toplumsal ve ekonomik anarşinin ana nedeni devletin çökmesidir.[2] Çin'de, devlet otoritesi, sarsılmasına meydan verilmeden korundu ve böylece ekonominin liberalleşme süreci Rusya'da yaşanan felakete sürüklenmeden atlatılabildi.

Rusya'da demokrasi sorunu

Ekonominin devingenliği sorunu, Rusya'nın geleceğini ilgilendiren tek sorun değildir. Diğer bir temel belirsizlik, kimsenin demokrat ve liberal olacağından kesin olarak emin olamadığı siyasi sistemde gelişmelerin seyridir. Yazılı ve görsel Batı basını her gün Vladimir Putin'in ülkesinde medyanın gerçek anlamda normalleştiğini iddia ediyor. Her ne kadar Batı medya organlarında, bilgi edinme özgürlüğünün kısıtlanmasından çok, 1990-2000 yıllarında hüküm süren anarşi ortamında doğan güçlerin seslerinin kısıldığı öne sürülse de devlet erki, art arda yeni televizyon kanalları açıyor ve yeni gazeteler çıkarıyor. Hem, kısa bir süre öncesine kadar Fransa'da televizyon tekeli, devletin elindeydi; devletin televizyon tekeli tartışmalara yol açıyor, kırılması bekleniyordu. Fakat sağduyulu hiç kimse De Gaulle Fransa'sının erktekelciliğe doğru yönelen bir ülke olduğunu iddia edemez.

Rusya'nın genel seçimleri kazanıp iş başına gelmiş, güçlü bir cumhurbaşkanı ve o kadar güçlü olmasa yine de seçimle belirlenen bir Parlamento'su vardır. Ayrıca, siyasi partilerin büyük şirketlerce finanse edildiği Amerika'dan çok, siyasi partilerin devletçe finanse edildiği Fransa örne-

2) *Global Political Economy*, Princeton University Press, 2001, s. 333-339.

ğinde olduğu gibi, Rusya'da birçok siyasi parti vardır. Rus siyasi partileri, üç gruba ayrılır: Komünist partisi, yönetim merkezi ve liberal sağ. Japon tipi demokrasi örneğine benzer bir biçimde Rus tipi demokrasi modeli, iktidardaki partilerin değiştiği Anglosakson ya da Fransız tipi klasik demokrasi modeline uymuyor. Eğer sözünü ettiğimiz Rus demokrasi modeli istikrara kavuşursa, toplumun antropolojik yapısına bağlı, kendine özgü, oturmuş bir demokrasi modeli geliştirildiğini söyleyebiliriz.

Kuşkusuz Rus demokrasisi 1999-2000 yılları arasında yaşanan anarşi döneminden sonra gereksinim duyulan, merkez erkin yönetiminde yeniden yapılanma sürecinden geçiyor. Putin, Çeçenistan'da, Rusya Federasyonu sınırlarında, yöntemleri haklı olarak eleştirilen kirli bir savaş yürütüyor. Ancak, şunu da unutmamak gerek: Sınırları içinde sayısız etnik azınlığın yaşadığı Rus devletinin, Çeçenistan'ı yola getirmesine karşı çıkılıp engellenirse, Rus Federasyonu'nun dağılması kaçınılmaz olur. CIA'nin son bir yıl içerisinde Kafkasya'da yürüttüğü yoğun faaliyetleri, Amerikalı askeri danışmanların Gürcistan'a yerleşmesi Çeçen sorununa uluslararası bir boyut getirdi. Çeçenistan savaşının tarafları aslında Rusya ile Amerika'dır; bu yüzden oralarda yaşamlarını yitirenlerin vicdani sorumluluğu iki süpergüç arasında adaletli bir biçimde paylaşılmalıdır.

Rusya'yı yargılamak istiyorsak olaylara daha geniş bir bakış açısından yaklaşmalı, günlük yorumların tarihsel güdüklüğünden kurtulmalıyız. Rusya'nın 10 yıllık sancılı ekonomik ve toplumsal bir süreçten sonra nereden nereye geldiğini iyi görmemiz gerek.

Rusya, insanlık tarihinde gerçekleştirilmiş en katı erktekelci rejimi kendi eliyle yıkmıştır. Doğu Avrupa'daki uydu devletlerinin, Baltık devletlerinin, Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerini şiddete başvurmadan kabullenmiştir. Hatta devletin Rus asıllı çekirdek grubunun parçalanmasına, yani Belarus ile Ukrayna'nın Rusya Federasyonu'ndan ayrılmasına da sesini çıkarmamıştır. Yeni oluşan cumhuriyetlerde kalabalık Rus azınlıkların kalmasını bu cumhuriyetlerin bağımsızlığına engel oluşturmayacağı görüşünü benimsemiştir. Ölçülü olalım. Rusya'nın başka seçeneğinin kalmadığını ve kalabalık Rus azınlık gruplarının dışarıda kalmasını gelecekte yeniden canlanacak olan gücünün bir güvencesi olacağını düşünebiliriz. Eğer bu söylediklerimiz doğruysa kısa vadede gereksiz yere şiddet ortamı yaratmaktansa uzak bir geleceğe

yatırım yapan Rus yöneticilerine sadece hayran olabiliriz. 10 yıl öncesine kadar süpergüç olan Rusya, Miloseviç'in yönetimindeki Sırbistan'ın vermeyi reddettiği tüm ödünleri verdi. Stratejik düşünen, sorumlu davranan büyük bir ulus olduğunu gösterdi. Böylece ilerde Rusya'yı, geçmişteki Stalinizm dehşetine karşın, tarihe yaptığı olumlu katkılarıyla; Gogol, Tolstoy, Dostoyevski, Çehov, Turgenyev vb. gibi dünya çapında yazarların yetiştiği dünyanın en evrensel edebiyatıyla anacağız.

Rus evrenselliği

Rusya'nın günümüz dünyasına yapacağı olumlu katkıları iyi değerlendirmek için öncelikle onun geçmişte neden bu kadar etkili olduğunu anlamalıyız. Rusya'nın geliştirdiği ve bir çeşit kölelik öğretisi ve uygulaması olan komünizm ideolojisi, Rus İmparatorluğunun dışında yaşayan ve komünizm özlemini bir dünya gücüne dönüştüren işçi, köylü ve eğitimcileri cezbetmişti. Komünizmin bu kadar tutulması, dünyanın birçok yerinde rastlanan, özellikle Avrasya'nın orta kısımlarına özgü eşitlikçi ve aynı zamanda otoriter aile yapısıyla açıklanabilir; bu tür ailelerde yetişenler, komünist ideolojisini doğal olarak yararlı bir öğreti gibi görmeye eğilimlidirler. Fakat Rusya, bir süreliğine bütün bunları dünya çapında düzenlemeyi, bir ideoloji imparatorluğunun kalbi olmayı başarabildi. Neden?

Ruslar, evrenselci bir mizaca sahiptirler. Eşitlik ilkesi, miraslarını çocukları arasında eşitçe paylaştıran, köylü Rus ailesinin ruhunda vardır. Deli Petro zamanında Rus asilzedeler, tüm mirasın en büyük erkek çocuğa geçtiği miras paylaşım sistemini kabul etmedi. Büyük Fransız Devrimi döneminde yeni yeni okuma yazmayı öğrenmiş Fransız köylüleri gibi XX. yüzyılda okuma yazmayı yeni yeni öğrenen Rus köylüleri, ilkede bütün insanların aynı olduğunu kendiliklerinden kabul etmişlerdi. Komünist ideoloji, ne yazık ki dünyaya sunulan evrensel bir doktrin olarak yerini aldı. Bu evrenselci yaklaşım, Rus İmparatorluğunun Sovyetler Birliğine dönüşmesini sağladı. Bolşevik ideolojisi, İmparatorluğun çeşitli azınlıklarına ait Baltık kökenlileri, Yahudileri, Gürcüleri ve Ermenileri yönetim kadrolarında yer almaya teşvik etti. Tıpkı Fransa örneğinde olduğu gibi Rusya da tüm insanları cezbedip etrafına toplayabildi.

Komünizm çöktü. Eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşayan toplulukların antropolojik özellikleri yavaş da olsa değişiyor. Rusya'da kurulacak olan yeni demokratik düzenin, eğer tutunabilirse, kendine özgü bazı özellikleri olacaktır; gelecekte uluslararası sahnede benimseyeceği tutumu önceden görüp anlamak istiyorsak Rusya'da demokrasinin ne yönde gelişeceğini düşünmemiz gerekiyor. Liberalleşen Rus ekonomisi hiçbir zaman Anglosakson tarzı bireyselci bir kapitalizm olmayacaktır. Rus ekonomisi, birbirine yakın, yatay bir biçimde art arda gelen, birbirinin türevi bazı modeller geliştirerek kendisine özgü bazı toplumcu özelliklerini koruyacak ve yaşatmayı sürdürecektir. Bu modelleri tanımlamak için henüz çok erkendir. Rus siyasi sistemi, büyük olasılıkla iki partinin sırayla iktidara geldiği Amerika ya da İngiltere'ye özgü çok partili sisteme göre işlemeyecektir. Rus devletinin gelecekte alacağı biçim üzerinde spekülasyon üretmek isteyen herkesin, Anatole Leroy-Beaulieu'nün 1897-1898 yılları arasında yazdığı *L'Empire des tsars et les Russes* (Çarların imparatorluğu ve Rusya) adlı yapıtı[3] okuması gerekir; bu kitapta komünizmin zaferinden 20 ile 40 yıl *önce* gelişen, toplumcu duyarlılığa sahip tutum ve kurumlara kapsamlıca yer verilmiştir.

Rusya, uluslararası siyasete evrensel bir bakış açısıyla yaklaşmaya devam edecek ve İsrail-Filistin sorununa "eşitlikçi" bir tavırla ABD'yi sinirlendiren Fransa'nın gösterdiği refleks ve içgüdüsel tepkilere benzer refleks ve tepkiler verecektir. Amerikalılardan farklı olarak Ruslar, kafalarında bir grup insanı diğer bir gruptan, örneğin Kızılderililerden, zencilerden ya da Araplardan üstün görmez. Nitekim Ruslar XVII. yüzyıldan ve Sibirya'nın fethinden bu yana kendi Kızılderililerini, yani Başkirleri, Ostikleri, Marisleri, Samoyedleri, Buriatları, Tunguzları, Yakutları, Yukagirleri ve Çukçaları yaşadıkları yerlerinden etmemişlerdir; hâlâ varlıklarını sürdüren bu topluluklar, Rusya Federasyonu'nun karmaşık yapısını ortaya koyuyor.

Şu günlerde evrenselci mizaca sahip Rusların uluslararası siyaset arenasında yokluğu iyiden iyiye hissediliyor. Uluslararası ilişkilere eşitlikçi bir yaklaşım getiren Sovyetler Birliği'nin dağılması Amerika, İsrail ve diğer başka ülkelerde hortlayan ayrımcı eğilimlerin tırmanışını kısmen açık-

3) Kitabın en son baskısı. İlk basım 1881-1882'de yapılmıştır. Kitabın en yeni baskısı, Robert Laffont Yayınevinin "Bouquins" dizisinden çıkmıştır, 1990.

lıyor. Rusya'nın yokluğunda Fransa'nın evrensellik şarkısı duyulmuyor. Rusya'nın uluslararası sahneye dönüşü, BM için sadece bir şans olabilir. Eğer anarşi ya da erktekelcilik batağına saplanmazsa, halkların eşit olduğuna inanan, egemen olmayan ama güçlü bir Rusya, önemli bir denge unsuru olabilir. Rusya'nın böyle bir tutum benimsemesi daha kolay olur, çünkü ekonomisi, ABD'den farklı olarak, dengesiz bir mal, sermaye ve petrol değiş tokuşuna dayanmıyor.

Stratejik özerklik

Nüfus ve sağlık alanlarında var olan sorunlara henüz çözüm getirilememiştir; bu yüzden Rusya, yeni oluşan uluslararası siyaset sahnesinde kalıcı bir güç olarak yerini alamamıştır. Biz yine de sonuna kadar gidip tezimizi geliştirelim ve dengeli bir biçimde kalkınan Rus ekonomisinin getireceği gerçek kazanımın ne olacağını araştıralım. Hemen belirtmekte yarar var: Rusya, yüksek eğitimli insan gücüne sahip, enerji konusunda kimseye muhtaç olmadığı için herhangi bir ülkeye bağımlı olmayan, farklı bir ekonomik güç olacaktır. Kuzey Denizi'nde petrol kaynakları bulunan İngiltere ile Rusya'nın bu açıdan kıyaslanması, yüzeysel bir düşüncedir. Sahip olduğu petrol rezervleri, özellikle gaz üretimi dolayısıyla Rusya, dünya enerji piyasasında önemli bir rol oynuyor. Uçsuz bucaksız Rus topraklarında muazzam miktarlarda başka doğal kaynakların da bulunduğunu unutmayalım. *Başkalarına bağımlı olan ABD'nin karşısında, kimseye muhtaç olmayan Rus devleti vardır.* Rusya'nın ticari dengesi fazlalık veriyor.

Bu durum insanların tercihleriyle ilgili değildir, ama toplumsal sistemlerin tanımlanmasını etkiler: Rusya'nın yüzölçümü, doğal metal zenginlikleri, zengin enerji kaynakları, Stalin'in tek ülkede kurulacak sosyalizm kavramını olanaklı kılmıştır. Küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık tartışmalarının sürdüğü bir dönemde en uygun varsayımlara dayanan bir kurama göre Rusya, dış ticaretini dengeleyebilen, kısaca ABD'nin egemen olduğu bir dünyada, De Gaulle'ün düşlediği gibi, herkesten farklı demokratik bir güç olarak uluslararası sahneye geri dönebilir.

Washington hükümetinin yöneticileri alınganlık gösteriyorlar, çünkü devletlerinin orta vadede gereksinim duyuduğu tüketim ürünü, sermaye ve petrol alımı konusunda ciddi kaygıları var; oysa gelecekte karşılarında

kafaları gayet rahat olan Rus yöneticilerini bulacaklardır; Rus yöneticileri, sorumlu oldukları devlet kurumlarına çeki düzen vermeleri ve Çeçenistan ile diğer sınırlarını kalıcı bir biçimde güvenlik altına alabilmeleri durumunda hiç kimseye gereksinim duymayacaklarını iyi biliyorlar. Öte yandan Rusya, her ülkeye nasip olmayan bir şansa sahiptir: Dışarıya petrol, özellikle de doğalgaz satıyor. Rusya'nın yapısal zaafiyeti nüfusundan kaynaklanıyor. Fakat, daha sonra görüleceği üzere, Rusya'nın bu zaafiyeti şansa dönüşebilir. Bütün bunlar oldukça ironik bir biçimde komünizm döneminden yeni çıkmış Rusya'yı güven veren bir ulus haline getirecektir, çünkü bu ülke enerji konusunda dış ülkelere bağımlı değildir. Oysa ABD, diğer ülkelerin sırtından geçindiği için bazı kaygılar taşımaktadır.

Slav devletlerinin yeniden tek çatı altında birleşmesi

Rusya'nın öncelikli sorunu dışarıdaki imajı değildir; Rusya'nın bir an önce yapması gereken şey, kaybettiği stratejik bölgeleri yeniden ele geçirmektir; bu stratejik bölgeleri iç ya da dış olarak niteleyemeyiz. Eski Sovyetler Birliğinin Çarlık döneminden kalma, kendisine özgü bir yapısı vardı. Çarlık devlet yapısının, Komünist devlet yapısından daha sağlam olduğunu göz ardı edemeyiz. Etrafına baktığımızda Rusya'yı çevreleyen iki ayrı kuşak görüyoruz. Belarus ile Ukrayna'yı içine alan Birinci kuşakta "Slav" ya da "geniş anlamda Rus" sayılan çekirdek ülkeler bulunuyor; ikinci kuşakta ise Kafkasya ve Orta Asya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkeler yer alıyor. Rus ekonomisinin canlanmasıyla beraber bu ülkeler rahat bir nefes alabilir ve yeniden Rus etkisi altına girebilirler; bununla birlikte bilinen anlamda bir egemenlikten söz edemeyiz.

Eğer düşlenen bu dinamikler bir gün gerçekleşirse bu, kapitalizmin geçirdiği depresyon sonucunda ekonomileri giderek zayıflayan Batı devletlerinin eskiden Rusya'nın etki alanında bulunan bazı bölgelerde oluşan boşluğu dolduramayacak olmaları nedeniyle olduğu kadar, merkez Rusya'da ekonominin yeniden canlanması nedeniyle gerçekleşecektir. Sadece üç Baltık, daha doğrusu İskandinav cumhuriyeti Avrupa'yla bütünleşebilmiştir. "Sovyetler Birliği" coğrafyasının yeniden oluşturulması olasılığı, Rus ekonomisinin kesin bir biçimde yeniden canlanma olasılığından daha yüksek değildir. Fakat Slav devletlerinin birleşerek tek bir merkeze

bağlanabilmesi için, hızlı bir ekonomik kalkınmanın şart olmadığı anlaşılmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bütün yeni uluslarda, komünizm döneminden çok önceki dönemlere uzanan, ortak antropolojik özellikler vardır.

Rus etki alanında bulunan *istisnasız* bütün ülkelerde, evlendikten sonra oğulların babalarıyla bağlarını koparmadığı, geleneksel toplumcu aile yapısı egemendi. Bu ortak toplumcu özellikler, Baltık uluslarında olduğu kadar Kafkasya ve Orta Asya topluluklarında da gözlenmektedir. Saptadığımız tek fark; Azeri, Özbek, Kırgız, Tacik ve Türkmenler gibi İslamı kabul etmiş toplumlarda, düşük oranda da olsa akraba evlilikleridir. Bununla beraber Kazaklar, tıpkı Ruslar gibi eşlerini aile dışından seçerler. Eski SSCB halklarının arasında saptanan bu antropolojik ortak özellikler, hiçbir biçimde farklı birer ulus oldukları gerçeğini ortadan kaldırmaz. Olivier Roy'nın belirttiği gibi, her ne kadar komünizmin dağılmasıyla Orta Asya'da ortaya çıkan toplulukların birçok özelliği Sovyet tipi "fabrikasyon" siyasetinden kaynaklanıyor olsa da, Müslüman toplulukların yanı sıra Letonlar, Estonyalılar, Litvanyalılar, Gürcüler ve Ermeniler vardır[4]. Ancak eski SSCB ulusları arasında ortak kültürel etkileşimlerin hâlâ sürdüğü, özellikle toplumcu duyarlılığın her birinde gözlendiği iyi bilinmelidir. Rus etkisi altında bulunan bölgede demokrasinin gelişimi, aşırı saldırgan bir bireyselciliğe karşı, direniş göstererek sürüyor. Eski SSCB ülkeleri arasında var olan bu antropolojik benzerlikler, yakın geçmişte, komünizm sonrası dönemde yaşanan ve gelecekte yaşanacak bazı toplumsal gelişmelere işaret ediyor.

Yakın geçmişte kaydedilen bir olgu: Liberal devrim Rusya'da egemen güçlerin yönettiği sistemin merkezinde başlamış, ama İmparatorluğun merkeze uzak yerlerine aynı hızla ulaşmamıştır; buralarda bireyselcilik Rusya'da olduğu kadar "olağan" karşılanmamaktadır.

Slav ve Slav olmayan çevre ülkeler, bağımsızlıklarına kavuşunca Rusya tarihinde ikinci bir devrim olan liberalleşmeye karşı kendilerini koruyabilmişler, ancak kurulan rejimler Rusya'da kurulandan daha otoriter olmuş ve kemikleşmiştir.

Öngörülebilecek bir olgu: Rusya'nın dışında kalan ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde demokrasi rejimi, zayıf ve günün koşullarına

4) Olivier Roy, *La nouvelle Asie centrale, ou la fabrication des nations*, Seuil, 1997.

pek uymayan Batı etkisi kadar ve hatta ondan da fazla Rus etkisi altında kalacaktır. Rusya, komünizmden çıkış yolu bulma gayreti içindedir. Rusya, liberal ama insanların toplumcu duyarlılığını içine sindirebilecek ekonomik ve siyasi bir rejim arayışındadır. Dar anlamda Rusya, eski SSCB ülkelerine yeniden bir model olabilir.

Eski SSCB ülkelerinin sahip olduğu ortak antropolojik özellikler bütün bölgede bazı kültür ögelerinin, örneğin intihar ve cinayet gibi şiddet olaylarının, benzer oluşunu açıklamaktadır. Şiddet sonucu ölüm oranlarının dikkat çekici boyutlara ulaştığı Rusya ile eşdeğer konumda bulunan bir tek Ukrayna, Belarus, Kazakistan ve üç Baltık cumhuriyeti –Estonya, Letonya ve Litvanya– vardır. Benzerlikler o kadar çok ki, her ne kadar özellikle Estonya ve Letonya'da olduğu gibi Rus azınlık grubu kalabalık olsa da, bunu sadece saydığımız ülkelerde yaşayan Rus azınlık gruplarıyla açıklayamayız. Eski SSCB ülkelerinde gerek devletin, gerekse siyasetin alt yapısında Sovyet döneminin izleri tamamen silinmiş değildir.

Bağımsızlıklarını kazanma sürecinde Baltık cumhuriyetlerinde, ilk iş olarak direniş tarihi yazılmaya başlandı; insani bilimlerin kurallarına pek uymayan bu direniş tarihi, gerçekçi değildi. Rus devletinin doğduğu Kuzey ve Orta Rusya ile Baltık cumhuriyetlerinin, aile yapıları ve modernleşme sürecinde duydukları özlemler dikkate alındığında, aynı kültürden geldikleri anlaşılmaktadır. 1917 yılında yapılan Parlamento seçimlerinin sonuçları ve Bolşevik Partinin aldığı oy oranı, komünizmin Letonya'da, Kuzey ve Orta Rusya'ya kıyasla daha güçlü olduğunu gösteriyor. Sovyetler Birliğinin kuruluşundan itibaren gizli Sovyet Polis Teşkilatında çalışan Letonya kökenli görevlilerin sayısı oldukça yüksektir. Bu yüzden, cinayet ve intihar oranları gibi zihniyet devrimini ortaya koyan ölçütleri inceleyince, Ruslarla Baltık kökenlilerin ortak kültürel yapıya sahip olduğunu saptamak şaşırtıcı değildir.

Azerbaycan'da düşük intihar oranı, Müslüman ülkelere özgü bir durumdur; çünkü İslam, içine kapalı toplum ve ilişkilerin sıcak olduğu aile yapısı, kendi kendini yok etme hastalığına karşı direnci artırıyor. Fakat diğer Orta Asya Müslüman ülkelerinde, nüfusun yarısını Rusların oluşturduğu Kazakistan'da intihar sayısı, bir Müslüman ülke için çok "fazladır". Böyle bir sapma, Sovyet dönemi etkisinin düşünülenden daha fazla olduğunu gösteriyor. Bunun yanı sıra Sovyet sonrası Orta Asya cumhuriyetlerinde nüfusun tamamının eğitimli olduğunu, İslamcı hareketin kayda

değer olmadığını eklemek gerek. Başarılı çalışmalarında Olivier Roy, bu bölgede Rusların kültürel etkisini olduğundan daha düşük gösteriyor. Olivier Roy'ya göre Rus kültürünün tek kalıcı izi, Rus dilinin kullanılmasıdır. Rus dili, Orta Asyalı devlet yöneticilerinin kullandığı *lingua franca*'dır; Olivier Roy'ya göre bu geçici bir durumdur[5]. Ben, Amerikalı jeostrateji uzmanlarının yerinde olsaydım, aksine, Sovyet dönemi etkisinin yeraltı dünyasına kayabileceği yanılgısına kapılmadan bu bölgeyi daha dikatlice incelemeye başlardım. Washington tarafından Özbekistan'a konuşlandırılan 1500 askerin pek fazla bir ağırlığı yoktur; ayrıca kendi dünyalarından çok uzaktalar. Amerikalı askerler bugün çekiç güç konumundayken, yarın öbür gün rehin alınabilirler.

Ukrayna sorunu

Rusya 1990 ve 1998 yılları arasında hızlı bir biçimde çöktü, öyle ki Rus devleti etnik olarak Rus olan toplumların köntrolünü bile kaybetti. Rusya çoğunluğun Rus olmadığı Baltık, Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde denetimi kaybetti. Bu, İmparatorluğun küçülmesi ya da sömürgecilikten bir çeşit kurtuluş gibi düşünülebilir.

Belarus, Ukrayna ve Kuzey Kazakistan'ın kopması sonucunda Rusya, topraklarının önemli bir kısmını yitirmiş oldu. Belarus, hiçbir zaman özerk bir devlet olmamıştır, Kuzey Kazakistan da öyle. Ancak her iki toplumun Rusya'dan kopması, Sovyet döneminde çizilen sınırları korumaya yönelik anarşi sürecinin garip bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ukrayna'nın durumu daha karmaşıktır; Ukrayna'da belli başlı üç alt toplum yaşıyor: Batı'da Uniatlar, iç kesimlerde Ortodokslar, Doğu'da ise Ruslar. Kesin bir ayrılık daha gerçekçi bir yaklaşım olabilirdi. Ancak Huntington, Brzezinski'nin aksine, Ukrayna'nın dönüp dolaşıp bir gün yine Rusya'nın uydusu olacağını iddia ederken galiba haklıydı. Bununla birlikte Huntington'un dine dayalı yaklaşımı çok basittir ve kabul edilemez. Ukrayna'nın Rusya ile olan karmaşık ve yoğun bağları geçmişe uzanır ve tarihseldir.

5) Olivier Roy, *La nouvelle Asie centrale*, a.g.y., ve *L'Asie centrale contemporaine*, Presses Universitaires de France, 2001.

Tablo 11. Dünyada intihar ve cinayet sayısı
(100 000 kişide)

	Cinayet	İntihar	Toplam
Rusya 1998	22,9	35,3	58,2
Belarus 1999	11,1	33,5	44,6
Ukrayna 1999	12,5	28,8	41,3
Estonya 1999	16,1	33,2	49,3
Letonya 1999	12,7	31,4	44,1
Litvanya 1999	8,0	42,0	50,0
Azerbaycan 1999	4,7	0,7	5,4
Kazakistan 1999	16,4	26,8	43,2
Kırgızistan 1999	7,0	11,5	18,5
Özbekistan 1999	6,8	3,3	10,1
Tacikistan 1995	6,1	3,4	9,5
Türkmenistan 1998	8,4	6,9	15,3
Almanya 1998	0,9	14,2	15,1
ABD 1998	6,6	11,3	17,9
Finlandiya 1998	2,4	23,8	26,2
Fransa 1997	0,9	19,0	19,9
Macaristan 1999	2,9	33,1	36,0
Japonya 1997	0,6	18,6	19,2
İngiltere 1998	0,7	7,4	8,1
İsveç 1996	1,2	14,2	15,4
Arjantin 1994	4,6	6,4	11,0
Kolombiya 1994	73,0	3,2	76,2
Meksika 1995	17,2	3,2	20,4
Venezüella 1994	15,7	5,1	20,8

Kaynak: *Annuaires démographiques des Nations unies.*

Yenilikçi hareketler Ukrayna'ya her zaman Rusya üzerinden gelmiştir. Burada değişmeyen tarihsel bir kural ile karşı karşıyayız. Bolşevik Devrimi Rusya'da, daha doğrusu tarihte yöneticilerin yaşadığı Moskova-Saint Petersburg ekseninde bulunan bölgede patlak vermiştir. İşte bu bölgede Rus devleti kurulmuştur; XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar gelişen yenilikçi hareketler burada ortaya çıkmış ve dışarıya yayılmıştır. 90'lı yıllarda liberalizmin ilk işaretleri burada görülmüştür. Komünizmin tahttan indirilmesi ve günümüzde hâlâ sürmekte olan yenilikçi dalgalar, Mosko-

va'da ortaya çıkmış ve Rusça vasıtasıyla diğer bölgelere yayılmıştır. Rusya'dan kopuk Ukrayna'da, İMF'nin aksini iddia eden ideolojik söylemine karşın, reformlar yavaş olur.

Tarihsel ve sosyolojik olarak Ukrayna, hiçbir zaman önemli bir çağdaşlaşma olayının çıkış noktası olamamıştır; Ukrayna, her zaman kötü yapılandırılmış, belirsiz bir yer olmuştur. Ukrayna, aslında merkezden gelen hareketlere maruz kalan bir çevre ülkedir; ayrıca Ukrayna, her dönemde tutucu özellikleriyle dikkat çekmiştir: 1917-1918 yıllarında Bolşevik ve Yahudi karşıtı olmuş, 1990 yılından bu yana ise Rusya'dan daha fazla Stalinizmi benimsemiştir. Coğrafi konum olarak Batı'da yer almasına ve Katolik dinine yakın olan Uniat azınlığın sayıca fazla olmasına aldanan Batılılar, Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan ederek aslında Moskova ve Petersburg kaynaklı demokrasi devriminden kendini soyutladığını, böylece Batı'nın takdirini kazanabildiğini anlamamışlardır. Yine de Ukrayna'nın taşralı tutuculuğunu abartmamalıyız. Ukrayna'nın otoriter başkanlık döneminde çektiği zorluklar, Kazakistan ya da Özbekistan'daki durumla karşılaştırılamaz.

Bununla birlikte Brzezinski'nin ortaya attığı senaryo büsbütün anlamsız değildir. Ukraynalıların kendilerini özgün, özel ve Ruslardan farklı olarak tanımlayacak kadar farklı bir kültürleri vardır. Ancak Ukrayna kendi dinamiklerinden yoksun olduğundan, başka bir gücün uydusu olmadan Rusya'dan kopamaz. Amerika, Rusya'nın karşısında bir karşı güç olabilecek kadar Ukrayna'ya yakın ve yeterince güçlü değildir. Avrupa, gerçek bir ekonomik güçtür; bu gücün kalbi Almanya'dır. Ama Avrupa, çekim merkezi olabilecek askeri ve siyasi bir güç değildir. Ancak Avrupa böyle bir güç olmak istiyorsa, Ukrayna'yı kendi uydusu yapmamalıdır, çünkü Ukrayna'nın Amerika'nın himayesinden kurtulabilmek için Rusya'ya gereksinimi vardır.

Amerikan ekonomisinin Avrasya'nın merkezinde varlık gösteremediğini burdan anlayabiliriz: Amerikalıların boş söylemi üretimsizliği telafi etmeye yetmiyor, özellikle Ukrayna gibi gelişmekte olan bir ülkede. Askeri ihracatı ve birkaç bilgisayar dışında Amerika'nın önerebileceği pek fazla bir şey yok; olmadığını da görüyoruz. Ukraynalıların gereksinim duyduğu hammadde, Amerika'da bulunmuyor, tüketim malları da üretilmiyor. Sermaye konusuna gelince, ABD; Avrupa ile Japonya'nın sağladığı finansal kaynakları kendisi kullanıyor ve gelişmekte olan ülkeleri bunlardan

yoksun bırakıyor. Amerika'nın yapabileceği tek şey; İMF ile Dünya Bankasının siyasi ve ideolojik denetimini ele geçirerek finansal gücün kendisinin olduğu izlenimi yaratmak. Rusya, elde ettiği ticari fazlalık sayesinde bundan böyle İMF ve Dünya Bankası olmadan yoluna devam edebilir.

Kuşkusuz Amerika; Avrupa, Japonya ve diğer ülkelerden pompaladığı parayla Ukrayna malı ürünleri hiçbir sakınca görmeden tüketebilir, kendinde böyle bir hak görebilir. Fakat ticari kayıtlar Ukrayna'nın, özellikle Rusya ile Avrupa'ya bağımlı olduğunu gösteriyor. ABD ise bu ilişkilerin dışında kalıyor. 2000 yılında Ukrayna, Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan 8 040 milyon, genellike Avrupa'dan olmak üzere diğer ülkelerden 5 916 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirdi[6]. ABD'den ithal edilen 190 milyon dolarlık mal ve hizmetin toplamdaki oranı, %1,4'tür[7]. Aynı yıl, Ukrayna, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine 4 498 milyon dolar, diğer ülkelere ise 10 075 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirdi, ki bu rakamın %6'lık bölümü, yani 872 milyonluk kesimi Amerika'ya yapılmıştır. Ukrayna, BDT ile olan ticaretini %56 oranında karşılıyor; diğer ülkelerle ise %170 oranında ticaret fazlası söz konusudur.

İşte bu noktada Amerikan İmparatorluğunun yokluğu daha net bir biçimde ortaya çıkıyor: ABD, Ukrayna'dan yaptığı ithalatı sadece %22 oranında karşılıyor. Fakat, sürecin dinamik özelliğini göz ardı etmeyelim: Ukrayna ile olan ticari ilişkilerinde ABD yalnızca 1994 yılından beri açık veriyor. Oysa 1992 ve 1993 yılında Amerika'nın hafif bir ticari fazlası vardı. Giderek artan tüketim, Amerikan ekonomisinin uluslararası sistemde temel özelliği oldu. ABD, artık eskiden, savaş sonrası dönemde olduğu gibi aşırı üretken değildir, bu yüzden Komünizm döneminden çıkan ülkelerin gereksinimlerine yanıt verebilecek yeni bir Marshall planı geliştiremedi. Amerika, dünyanın diğer bölgelerinde yaptığı gibi, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin de sırtından geçinmeye çalışıyor.

Ukrayna konusunda emin olduğumuz tek şey, konumunda değişiklik olmayacağıdır. Rusya'ya yakınlaşması olası bir gelişmedir, ancak denetimin yeniden Moskova'nın eline geçmesi olanaksızdır. Rusya, ekonomisi yeniden canlandığı takdirde, kendi büyüklüğünü aşan bir bölgede yeniden bir çekim merkezi olacaktır. Bağımsız Devletler Topluluğu, Rusya'nın

6) Fransızca kaynaklar: *Le Courrier des Pays de l'Est*, no: 1020, Kasım-Aralık 2001, s. 175.
7) U.S. Census Bureau, http://www.census.gov/foreign-trade/balance/c4623.html

liderliğinde, herbiri kendi yönetimine sahip yeni ve gerçek bir siyasi oluşum olabilir. Belarus, Rusya'ya ilhak edilebilse de Ukrayna gerçek anlamda özerk bir ülke olarak kalacak, ama ikinci bir Rusya olacaktır; küçük ve yeni bir Rusya. "Tüm Rus devletleri" kavramı, yerli ve yabancı yazarların kafasında canlanan bir kavram olsa gerek. Kafkasya'nın ötesinde Ermenistan, büyük bir olasılıkla, birkaç yıl daha ABD'nin özel müttefiki olarak kalacak Türkiye'den çekindiğinden Rusya'nın müttefiki konumunu koruyacaktır. Gürcistan baba ocağına döneceğe benziyor. Orta Asya cumhuriyetleri yeniden Rus etkisi altına girecektir; yarı Rus olan Kazakistan'ın da bu cumhuriyetler arasında özel bir yeri olacaktır. Bu bölgede Rusya'nın etkin bir ekonomik ve kültürel oyuncu olarak yeniden sahneye çıkmasıyla Özbekistan ile Kırgızistan'a konuşlanan Amerikalı askeri birlikleri tuhaf bir duruma düşeceklerdir, yani sözcüğün tam anlamıyla yabancı bir madde gibi ortada kalacaklardır. Sözünü ettiğimiz reorganizasyon sürecinin sonucunda Avrupa Birliğinin doğusunda yönetim merkezi Rusya olan ikinci çokuluslu bir birlik ortaya çıkacaktır. Her iki durumda da siyasi sistemin karmaşık yapısı büyük askeri çatışma ve saldırı olasılıklarını en aza indirecektir.

Güçsüzlük kozu

Dünyaya gerekli ideal Rusya imgesini yaratırken biraz abartıya kaçtım. Betimlediğim ülke sanal bir ülkedir. Şu an itibarıyla, daha önce gördüğümüz gibi Rusya'da bireysel şiddet oranı dünyada en yüksek olanların arasında yer almaktadır; Rus devleti, vergi toplama yeteneğini kaybetmemek ve Kafkas sınırlarının güvenliğini sağlamak için savaşım veriyor. Rusya, Gürcistan ve Özbekistan'da Amerika'nın tahriklerine maruz kalıyor. Sapkın bir ahlak anlayışıyla Batı medyası, devletin medyayı denetlemesini eleştiriyor; aşırı sağ gençlik gruplarını, kısaca acı içinde kıvranan ve ayağa kalkmaya çalışan bir ulusun yanlışlarını kınıyor; aşırı refahın ve gelişmişliğin verdiği rahatlıkla medyamızın büyük bir kısmı, kaygı verici bir Rusya resmi çiziyor.

Amerikalı strateji uzmanları ise uzun vadede güvenliğimizi sağlayabilmek için Ruslara İmparatorluk çağlarının sona erdiğini iyi anlatmamız gerektiğini söyleyip duruyorlar. Amerikalı strateji uzmanları bunu ya-

parken, kuşkusuz kendi devletlerinin imparatorluk geleceği ile ilgili duydukları kaygıları dışa vuruyorlar. Rusya'nın artık genişleyen bir güç olmadığını anlamak için yüksek düzeyde tartışma yürütmeye gerek yok. Kurduğu rejim ister demokratik, isterse otoriter olsun, Rus nüfusunda gerileme sürüyor. Yani Rus nufüsu azalıyor ve yaşlanıyor; bir tek bu olgu, Rus ulusunun tehdit oluşturmadığını, aksine, istikrar ve denge unsuru olduğunu anlamak için yeterlidir.

Amerikalılara göre Rusya'nın nüfusunda gözlenen bu gelişme, oldukça ilginç bir çelişki yaratmıştır. İlk başta Rus nüfusunun azalması ve ekonomisinin çökmesiyle tek süpergüç haline gelen ABD, aslında gerçekleşmesi olanaksız bir imparatorluk hayâli kurmaya başladı. Bunun üzerine Amerikalıların, Rus ayısının işini bitirme isteği daha da arttı. İkinci aşamada dünya, küçülen Rusya'dan korkmaya gerek olmadığını, ayrıca bu ülkenin birdenbire fazla güçlenen, sömüren ve dış ilişkilerinde yanlışları artan ABD karşısında bir denge unsuru olarak ortaya çıktığını yavaş yavaş anlamaya başladı. İşte bunun üzerine Vladimir Putin Berlin'de şunları söyledi: "Hiç kimsenin Avrupa'nın ABD ile olan ilişkilerine verdiği önemi sorgulamaya niyeti yoktur. Fakat benim düşünceme göre Avrupa, kendi gücünü Rusya'nın gücüyle, yani insan gücü, toprak ve doğal zenginlikleriyle, Rusya'nın ekonomik, kültürel ve *savunma* (italik benim) potansiyeliyle birleştirirse gerçek anlamda bağımsız bir dünya gücü olarak itibarını artırabilir."

Aslında Rusya'da demokratik bir toplumun kurulacağından ve bunun sürdürüleceğinden, kısaca Fukuyama'nın düşlediği gibi, liberal düzenin evrenselleşeceğinden pek emin değiliz. Siyaset bağlamında Rusya, kesinlikle güvenilir bir yer değildir. Fakat, diplomasi alanında güvenilir bir ülkedir. Bunun iki ana nedeni var: İlk neden, Rusya'nın verdiği güvendir. Verdiği güven ve ülke içinde sağlanan istikrar, Vladimir Putin'in elinde güçlü birer kozdur. Putin elinde bulundurduğu bu kozları kullanarak potansiyel bir müttefik olarak Avrupalıların arasına girmeyi başardı. Rusya'ya duyulan güvenin ikinci nedeni, Rusların evrenselci mizacıdır. Bundan dolayı Rusların, uluslararası ilişkilerde gösterdiği yaklaşım eşitlikçi ve adaletlidir. Rusya'nın evrensel mizacı, egemenlik hayâllerini sona erdiren güçsüzlüğü ile birleşince, dünya istikrarına sadece olumlu katkıda bulunabilir.

Bir denge unsuru olarak Rusya ile ilgili ortaya attığımız bu iyimser bakış açısı, klasik ya da Kissinger ekolünden gelen "gerçekçi" bir Ameri-

kalı için gereksizdir. Bu strateji uzmanı için karşı kutupta yer alan askeri gücün ahlaken iyi olması şart değildir.

Sonunda güçlü Atina'dan bıkan Grekler, Sparta'yı yardıma çağırmışlardı. Sparta, demokrasi ve özgürlükler konusunda örnek alınacak bir devlet değildi; ancak toprağını genişletme niyetinden vazgeçmişti. Bu, Atina İmparatorluğunun sonu oldu. Atina'nın işini bitiren Persler değil, Greklerdir. Önümüzdeki yıllarda Rusya'nın, Sparta'nın konumunda olacağını düşünmek gülünçtür; Sparta bütün ulusları tehdit eden çokuluslu bir imparatorluk olan Pers devleti'nin rolünü oynamış, özgürlüğün bekçiliğine davet edilen oligarşik bir kent-ülkeydi. Karşılaştırmayı burada bırakalım: Günümüz dünyası, başka bir Peloponnesos savaşına meydan vermeyecek kadar geniş ve karmaşıktır. Çünkü Amerika ekonomik, askeri ve ideolojik bakımlardan, Avrupa ile Japonya'nın istedikleri takdirde özgürlüklerini ilan etmelerine engel olamayacak kadar yetersizdir.

8
Avrupa'nın Özgürleşmesi

11 Eylül saldırıları ilk başta Avrupalıların Amerikalılarla güzel bir dayanışma örneği göstermeleri için iyi bir fırsattı. Avrupalı yöneticiler, bazı ülkelerden gelebilecek saldırılara karşı bir savunma ittifakı olan NATO'nun devreye girip anlamı pek açık olmayan "terörizme karşı savaş" başlatmasını ısrarla istediler. Bununla birlikte bir sonraki yıl boyunca Avrupa ile ABD arasında ilişkilerin giderek bozulduğuna tanık olduk; bilinmeyen nedenlerle ilişkiler, kısa zamanda bozuldu. Terörist saldırının şiddeti Avrupa'nın Amerika'yı desteklemesi için bir vesile oldu. Oysa Amerika'nın terörizme karşı açtığı, gerçek amacı belli olmayan, yöntemleri etkisiz, kaba savaş, Avrupa ile Amerika arasındaki anlaşmazlığı iyice su yüzüne çıkardı. "Şer ekseni"nin içinde gördüğü ülkeleri sürekli kınayıp durması, her koşulda İsrail'e arka çıkması, Filistinlileri hor görmesi, Avrupalıların ABD hakkında düşüncelerini yavaş yavaş değiştirdi. Şimdiye kadar barış unsuru olan Amerika kargaşa yaratan bir güç olmaya başladı. Uzun zamandan beri kendilerini güçlü bir babanın meşru evlatları gibi gören Avrupalılar, üst erki tehlikeli olabilecek sorumsuzlukla suçlamaya başladılar. Ve akla gelmeyen başa geldi; Fransızlarda, Almanlarda ve İngilizlerde yavaş yavaş ortak bir uluslararası duyarlılığın biçimlenmeye başladığını gördük.

Fransızların Amerikalılara karşı duyduğu kuşku yeni bir şey değildir. Almanlara gelince, onların kaydettiği gelişme şaşırtıcıdır. Batı'da himayeciliğini yaptığı, Avrupa kıtası üzerindeki Amerikan denetiminin en önemli aracı olan bu devletin yöneticilerinin boyun eğmesi Washington yöneticileri için normal bir şeydi. Washington yöneticilerinin bu aşırı güveni, dile getirilmeyen iki nedenden ileri geliyordu: 1943 ve 1945 yılları arasında Amerikan bombaları Almanya'yı yerle bir etti; Almanlar, yapıları gereği daha güçlü olana boyun eğen, itaatkâr bir ulustur; öte yandan Almanlar, kendilerini komünizme karşı koruduklarından ve ekonomik kalkınmalarına izin verdiklerinden, Amerikalılara minnettardırlar. Güç ve çıkar ilişkilerinin bilincinde olan Almanların sadakati ebedi gibi görünüyordu.

İngilizlerin kafasında yeni yeni oluşan tereddütler de daha az şaşırtıcı değildir. Büyük Britanya'nın ABD'nin yanında yer alması, Amerikalı strateji uzmanları için çok doğal ve bir bakıma tarihseldir; ayrıca ortak dil, mizaç ve kültürden kaynaklanır. Brzezinski'nin İngilizlerin desteğinden söz ederken gösterdiği patavatsızlık anlamlıdır. İngiltere'de gerek sağ gerekse solda yeni gelişen Amerikan karşıtlığı, çelişkili bir olaydır; çünkü İngiltere'nin ABD'ye destek vermesinden sonra, şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde ortaya çıkmaya başladı. Bununla birlikte İngiltere, Vietnam savaşına bulaşmadı. Fakat kısa bir zaman dilimi içinde birbirine bir yakınlaşıp bir uzaklaşan İngiltere ile Amerika'nın ilişkilerinde yaşanan çelişki, klasik bir örnektir; bu çelişki, farklı derecelerde bütün Avrupa uluslarını etkiliyor: Birbirleriyle çok fazla yakınlaşan taraflar, aralarında çekilmez bazı farklılıkların var olduğunu anlıyorlar.

Eski Kıtada Atlantik İttifakına üye herbir ülke medyasını ayrıntılıca incelediğimizde, toplumda korkuların ve öfkenin arttığını görürüz. Duygulardaki ani değişikliği, doğurduğu sonuçlarla açıklamak daha kolaydır. Avrupalılar askeri sevkiyat amacıyla kullanılacak bir Airbus uçağının üretilmesi konusunda anlaştılar ve bu da Amerikan sivil ve askeri yöneticilerinde büyük bir öfke yarattı. Ayrıca Avrupalılar, Amerikan GPS sisteminin tekelini ortadan kaldırmak için Galileo adlı uydudan gözlemleme projesini başlattılar. Bu vesileyle Avrupa'nın somut ekonomik ve teknolojik gücü ortaya çıktı, çünkü alınan karar gereğince, otuz kadar uydunun yörüngeye oturtulması gerekiyor. Almanlar, Britanyalılar ve Fransızlar bir araya geldiklerinde istediklerini yapabiliyorlar. 2002 yılının Haziran ayında Britanya Krallığı ve Almanya'nın desteğiyle Avrupa, çe-

liğe koyulan vergilerin kaldırılmasından sonra ABD'ye karşı misillemede bulunacağı tehdidinde bulunabiliyor. Bu olaydan sonra uluslararası konferanslara katılan birçok Amerikalı yetkili –üniversite öğretim üyesi, asker ya da gazeteci– Avrupalıların anlayışsızlık ve sadakatsizliklerinden açıkça, zenginliğinden, gücünden ve bağımsızlığını artırmasından da örtük olarak şikâyet ediyorlar.

Bu değişimi bir yıl içinde meydana gelmiş olaylarla, yani sadece buzdağının görünen kısmına bakarak açıklayamayız. Yaşanan en son siyasi anlaşmazlıkları anlatmak için, uyuşmazlığın özünden çok bilinçlenme sürecini incelemek gerekir. Derin güçler işbaşındadır. Bazı güçler Avrupa'yı ABD'ye yakınlaştırırken diğerleri uzaklaştırıyor. Yaşanmakta olan sürecin önemli bir yönü, konunun incelenmesini zorlaştırıyor: Yakınlaştırmaya ve uzaklaştırmaya iten güçler eş zamanlı olarak artıyor. Avrupa'da günden güne artan ABD ile birleşme isteğinin karşısına daha güçlü bir biçimde artan bir uzaklaşma isteği çıkıyor. Bu tür bir gerilim tam da boşanma öncesini andırıyor.

İki seçenek: İmparatorluğa katılma mı yoksa bağımsızlık mı?

Savaştan bu yana Avrupalı yöneticilerin ABD'ye karşı olan tutumu, tıpkı Washington'un Avrupa Birliği'ne gösterdiği yaklaşımı gibi, çift görünümlüdür. Amerikalılar Ruslara karşı Atlantik İttifakını güçlendirmek için Fransızlarla Almanları barıştırdı; bununla birlikte sağladıkları barıştan rakip stratejik bir birliğin doğacağı Amerikalıların aklının ucundan bile geçmedi. Bu yüzden onların sempati ile karşıladıkları ve destekledikleri bir şeyden kuşku duyup sonra da bunu sertçe eleştirmelerini anlayabiliyoruz.

Avrupalı yöneticilere gelince, onların Prag olayları ertesinde ve Doğu Avrupa'nın Sovyetleştirilmesi karşısında Amerikalıların korumasına gereksinim duymaları çok doğaldır. II. Dünya Savaşı kabusunun bitmesinden sonra ve komünizmin çökmesinin ardından Avrupalıların yeniden kuşkuya kapılması ve bağımsızlık isteklerinin artması da gayet normal bir gelişmedir. Sonuçta Eski Kıta'nın yönetici sınıfının bakış açısından her Avrupa ulusunun tarihi, üç yüzyıllık ABD tarihinden daha geniş, zengin ve ilginçtir. Avrupalıların ABD'nin yaşam seviyesine ulaşması, ABD liderliğinin meşruluğunu sadece sorgulayabilir ve bağımsızlık hareketine

anlam kazandırabilirdi. Bütün bu söylediklerimiz, Avrasya'nın öbür ucundaki Japonya için de geçerlidir.

Fakat, son yirmi yıl içerisinde Amerikan sistemiyle bütünleşmeye iten karşıt güçler ortaya çıkmıştır. Liberal devrim (solcuların deyimiyle ultraliberal tepki), Avrupa'nın üst kesimlerinde yeni bir deneye yöneliş yaratmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi gelişmiş ülkelerde oligarşik eğilimler artmaktadır. Oluşmakta olan yeni toplumsal güçlerin yeni bir lidere gereksinimi vardır. Askeri rolünün gereksizliği anlaşılmaya başlandığı bir dönemde ABD, eşitsizliğin ve oligarşik değişimin küresel şampiyonu oluyor; bu özelliğiyle ABD, dünyadaki bütün yöneticileri cezbediyor. Bundan böyle ABD'nin sunabileceği öneri, liberal demokrasinin korunması değildir; ABD bundan böyle zaten zengin ve güçlü olanlara daha fazla para ve daha fazla güç teklifinde bulunabilir.

Avrupalı yöneticiler 1965-2000 yılları arasında bu iki seçenekten, bütünleşme ya da bağımsızlık seçeneklerinden birinde karar kılmadılar. Bunun yerine, eş zamanlı olarak ekonomiyi liberalleştirdiler ve kıtayı birleştirdiler; bu yolla da XXI. yüzyılın başında Amerikalıları ilginç bir duruma düşürdüler: Amerikalılar, Avrupalı tebanın hain mi yoksa dürüst mü olduğuna bir türlü karar veremediler. Avrupa, ortak tarım politikasını bir kenara koyarsak, Amerika'nın istediği gibi, korumacılığın kalktığı bir serbest pazar bölgesi oldu. Ama şimdi de euro çıktı; piyasaya sürülmesinden 2002 yılının Şubat ayına kadar geçen süre içinde dolar karşısında kaydettiği %25 oranındaki düşüş, Avrupa ekonomisinin ABD'ye karşı bir süreliğine *nasıl korunduğunu* gösterdi: İhraç edilen ürünlerin fiyatları aşağıya çekildi, Amerika'dan ithal edilen ürünlerin fiyatları ise aynı oranda artırıldı. 2002 yılının ilk yarısında Bush, çelik ürünlerine koruyucu tarife uygulamasına geçti ve tarıma sübvansyon getirdi; bunun üzerine Eski Kıta'nın yöneticileri ve gazetecileri büyük bir yaygara kopardılar; böylece Avrupalı yöneticilerin adımlarını nasıl sonuçlanacağını bilmeden attıklarını herkes gördü. Avrupalı yöneticiler, ilk başta değeri düşen sonra da yükselen euronun, ABD'ye karşı tek başına savaşım verdiğini anlamak istemediler, çünkü henüz *Amerika ile bütünleşme ya da bağımsızlık konusunda kesin kararlarını vermiş değiller.*

Avrupalı yöneticilere göre Amerika ile bütünleşmek, çift zihniyet devrimi gerektirir: Ulusun cenazesini kaldırmak ve imparatorluk nikahı

kıymak; yani bir yandan halklarının bağımsızlığını savunmaktan vazgeçmek, bunun karşılığında ise kendilerini Amerikan yönetici sınıfına hukuki olarak dahil ettirmek. Herkesin kendini "Amerikalı" duyumsadığı 11 Eylül olaylarından sonra bu düşünce, birçok Fransız ve Avrupalının isteği, Jean-Marie Messier'nin ise fantezisiydi.

Zengin Avrupalıların Wall Street'te Amerikan şirket ve bankalar tarafından sık sık soyulması, Amerikan İmparatorluğuyla bütünleşme seçeneğini her geçen gün daha çok sevimsizleştiriyor. Özellikle Amerikan siyasetinin sağ kanadında ortaya çıkan gerçek Avrupa fobisi akla Amerikalıların bu sorunu kendi başlarına çözmeye girişmiş olabileceklerini, müttefikleriniyse ancak ikinci bölge vatandaşı olarak gördüklerini getiriyor. Amerikalıların ayrımcılığı sadece zencileri, Hispanikleri ve Arapları hedef almıyor. Bu ayrımcılık az da olsa Avrupalılara ve Japonlara da yöneliyor.

Özgürleşme seçeneğinin, kıtanın nesnel ekonomik gücünden ileri geldiği ve geliştirdikleri Amerikalılardan farklı, ortak değer yargılarından kaynaklandığı söyleniyor. Bu seçenek Avrupa'nın askeri savunmasını kendisine bırakıyor. Bağımsızlık seçeneği, çok kısa vadede gerçekleşebilir. Avrupa sanayi, ABD sanayiinden daha güçlüdür. Avrupa'nın, fazla kan kaybetmiş Rus ordusundan korkması için artık bir neden kalmadı. Bununla birlikte *hiç dile getirilmese de*, Avrupa, nükleer saldırı kapasitesini artırma yoluna gitmeli, kendi gerçek strateji özerkliğini kazanmalıdır. Ancak, ABD ile Rusya arasında öteden beri var olan terör dengesi, potansiyelini artırmak için Avrupa'ya, fazlasıyla zaman tanıyor; yeter ki bunu istesin. Avrupa'nın tek temel sorunu, nüfusunun Rusya ile kıyasla değil, ABD'ye göre azalma eğiliminde olmasıdır.

Seçenekler sunmak demek seçim yapma olasılığının olduğunu gösteriyor. Seçenekler sunmak demek yönetici sınıfların izlenecek yolu belirlerken bilinçli birer insan olduklarını, çıkarlarına, zevklerine ve değerlerine uygun karar verdiklerini düşünmek demektir. Benzer mucizeler kuşkusuz tarihte hep yaşanmıştır: Roma Cumhuriyeti Senatosu, Perikles zamanında Atina demokrasisinin liderleri, 1793 yılında Fransa'da Konvansiyon[1], Gladstone ve Disraeli zamanında İmparatorluğun Viktoryen eliti, Bismarck zamanında Prusya'lı asilzedeler. Biz bu büyük dönemlerde yaşamıyoruz.

1) Kurucu Meclis. (ç.n.)

Amerikalı üst kesimler için böyle olduğunu söyleyebiliriz belki, ama yine de ihtiyatlı olmalıyız, çünkü birkaç seçeneğin arasından her zaman en kolay olan seçilir; bu yüzden gerçek anlamda bir seçim yapıldığını söyleyemeyiz. Ancak zor ve zorlayıcı karar alma yeteneğini henüz yitirmemiş Avrupalı yönetici sınıflar söz konusu olduğunda ulusun bölünmesi, kolektif bir düşüncenin var olduğu yanılgısını önsel olarak ortadan kaldırıyor.

Avrupa ile Amerika'nın birbirine karşı takınacağı tutumu, ağır ve bilinmeyen etmenler belirleyecektir. Bir zamanlar söylendiği gibi, Avrupa gelişmelerin zoruyla Amerika'dan ayrılacaktır.

Avrupa ile Amerika arasında uygarlık çatışması

Bununla beraber ayrılıkçı güçler sadece ekonomik değildir. Kültür boyutu da etkilidir; aslında kültür ile ekonominin etkilerini birbirinden ayırt etmek güçtür. Avrupa'da şu sıralar Amerika'ya pek yabancı olan agnostisizm[2], barış ve uyumluluk gibi değerler egemen.

Huntigton'un en büyük yanlışı işte bu noktada, Batı olarak adlandırdığı yerle Amerika'nın egemenlik alanını çizerken ortaya çıkıyor. Huntington Amerikalıların saldırganlığına uygarlık giysisi giydirmeye çalışırken, Müslüman dünyasını, Konfüçyüsçü Çin'i ve Ortodoks Rusya'yı hedef gösteriyor, ama öte yandan kendi ölçütleri bakımından bile pek muğlak olan "Batı alanı" kavramını ortaya atıyor. Bir pazar yerini andıran, Huntington'un belirlediği Batı alanında Katoliklerle Protestanlar tek din ve kültür sisteminde birleşiyor. Dinsel öğreti ile merasimleri birbirinden ayıran özellikleri araştırmış ya da iki din arasında XVI. ve XVII. yüzyılda verilen kanlı savaşların tarihini incelemiş biri için bu din füzyonu şaşırtıcıdır.

Huntington'un kendisinin savunduğu ölçüte, yani dine karşı sadakatsizliğini bir kenara bırakalım; aynı ölçütü şimdiki zamana uyarlayıp düzgün bir biçimde kullanarak Amerika ile Avrupa arasında gizli bir karşıtlığın var olduğunu kanıtlamak çok kolaydır. Amerika'da dinsel söylem çok yaygındır. Amerikalıların yarısı hafta sonu ayininine gittiklerini söyler ve gerçekten de Amerikalıların dörtte biri kiliseye gider. Avrupa ise dinsel ibadetin sıfıra yakın olduğu agnostik bir yerdir. Ancak Avrupa Birliği ulusları

2) Bilinmezcilik. (ç.n.)

İncil'in "Kimseyi öldürmeyeceksin" buyruğuna daha sadıktır. Avrupa'da ölüm cezası kaldırıldı. Cinayet oranları çok düşüktür; yaklaşık olarak yıllık 100 000'nde 1'dir. Oysa ABD'de suçluların idamı rutin bir işlemdir; ayrıca, hafif bir düşüşün yaşandığı cinayet oranı 100 000'nde 6-7'dir. Amerika, evrenselliği ile olduğu kadar, belki de daha fazla farklılığıyla cezbediyor. Amerikan şiddeti sinemada ilginç gelebilir, ama bu şiddet diplomasi ya da askeri harekat olarak ülke dışına satıldığında çekilmez olur. Avrupalılar ile Amerikalılar arasında kültür farkı muazzamdır; bir antropolog Amerikalı kadının iğdiş edici ve tehditkâr statüsünü görmezden gelemez; bu durum tıpkı her şeye muktedir Arap erkeğinin Avrupalı kadın için korku kaynağı olması gibi Avrupalı erkekler için endişe vericidir.

Avrupalılar ile Amerikalılar arasında var olan en derin ve en eski anlayış farkının üzerinde özellikle durmak gerekiyor: Toplumların oluşum sürecidir bu. İncelediğimiz bu düzlemde ahlak ile ekonomiyi birbirinden ayırt etmek olanaksızdır; bu yüzden bu süreci uygarlık olarak adlandırmak daha uygun olur.

Avrupa toplumları nesiller boyu sefil köylülerin çalışması sayesinde biçimlenmiştir. Avrupalı toplumlar, kendi yönetici sınıflarının savaş alışkanlıklarından çok çekmiştir. Avrupalı toplumlar barışı ve refahı çok geç keşfetmişlerdir. Aynı şeyler Japonya ve Yaşlı Kıta ülkelerinin büyük bir kısmı için geçerlidir. Bütün bu toplumların genetik yapısında içgüdüsel bir ekonomik denge anlayışı vardır. İş ve ücret kavramları pratik ahlakın, üretim ve tüketim kavramları ise muhasebenin ölçütleridir.

Oysa Amerikan toplumu yakın geçmişteki bir sömürge deneyiminin ürünüdür; deneyim başarılı olmuştur, ama henüz zamanın sınavından geçmemiştir. Amerikan toplumu, tarım için elverişli, verimli, uçsuz bucaksız, bakir topraklara giden eğitimli bir nüfusun yerleşmesiyle, üç yüzyılda oluşmuştur. Amerika başarısının bir sömürü döneminden ve kendi yaratmadığı zenginliklerin karşılığında yaptığı harcamalardan ileri geldiğini iyi anlayamamış görünüyor.

Avrupalıların, Japonların ya da Avrasya'daki herhangi bir toplumun çevresel denge ya da ticari denge konusunu iyi anlamış olmasının nedeni, onların uzun bir köylü geçmişe sahip olmalarıdır. Avrupalılar, Japonlar, Çinliler ve Hintliler Ortaçağ'dan itibaren toprağın verimsizleşmesine karşı savaşmak durumunda kalmış, doğal kaynakların yetersiz olduğunu kendi tecrübeleriyle öğrenmişlerdir. Amerikalılar ise geçmişinden arın-

mış bir toplum, sonsuz gibi görünen bir doğa buldular. Amerika'da ekonomi kıt kaynakların en verimli biçimde nasıl kullanması gerektiğini inceleyen bir bilim değildir; ekonomi, denge kavramına yabancı bir dinamizm dinine dönüşmüştür. Kyoto Protokolünü imzalamayı reddetmesi, tıpkı ticari açığın zararsız olduğunu söyleyen O'Neill doktrini gibi, kısmen kültür geleneklerine bağlanabilir. Amerika her zaman topraklarını tüketerek, petrolünü har vurup harman savurarak ve çalıştırmak üzere gereksinim duyduğu insanları dışarıdan getirterek gelişmiştir.

Amerikan toplumsal modeli Avrupa'yı tehdit ediyor

Avrupa toplumlarının kökleri sağlamdır. İngiltere dahil olmak üzere, Avrupa'da iç göç Amerika'dan iki kat daha azdır; bir yıl içinde ev değiştirmiş olanların oranı 1981 yılında ABD'de %17,5 iken bu oran Fransa'da (%9,4), Japonya'da (9,5) ve İngiltere'de (%9,6) hemen hemen aynıdır[3]. Amerikalıların sık sık ev değiştirmesi, çoğu zaman devingenlik göstergesi gibi algılanır; ancak günümüz Amerikan ekonomisinin verimsizliği, sonu gelmeyen iç göçün, ekonomiye etkinlik kazandırdığı iddialarına şüpheyle bakmamıza neden oluyor. Japonlar, iki kat daha düşük iç göçle, iki kat daha fazla üretiyorlar.

Avrupa'da üstyapısal ideoloji düzleminde, yani insanların zihniyetinde vatandaşların devlet ile olan ilişkisi, güvene dayanır. ABD'den farklı olarak, devletin çeşitli kurumları hiçbir zaman düşman olarak görülmez. ABD'de ise liberal ideoloji devlete olan yaklaşımın sadece görünen tarafıdır; bu yaklaşım, bazen paranoyak olabiliyor. Liberal devrimin Fransa, Almanya ya da İtalya'dan çok daha önemli olduğu Büyük Britanya'da dahi vatandaşları merkezi devletin ya da Amerikan terminolojisiyle federal devletin olası hileli oyunlarına karşı koruyacak askeri milis yoktur[4]. Sosyal güvenlik, her Avrupa ülkesinin toplumsal uyumunun temel direğidir. Bu yüzden ABD'nin ihraç ettiği Amerikan serbest kapitalizm mode-

3) L. Long, "Residential mobility differences among developed countries", *International Regional Science Review*, 1991, cilt: 14, no 2, s. 133-147.

4) Anthony King, "Distrust of government: explaining American exceptionalism", Susan J. Pharr ve Robert D. Putnam, *Disaffected Democracies* , Princeton University Press, 2000, s. 74-98.

li, Avrupa toplumları ve bütün ölçütleriyle Avrupalı uzak akrabalarına çok benzeyen Japon toplumu için bir tehdit oluşturuyor.

1990-2000 yılları arasında kapitalizmin çok çeşitli olduğu ve Almanya'da Rhen kökenli bir modelin bulunduğu hakkında çok konuşuldu; bu endüstriyel model toplumsal bütünlüğe, istikrara, iş gücünün eğitimine, uzun vadeli teknoloji yatırımlarına önem veren bir modeldir ve kısa vadeli kâra yönelik, işin ve sermayenin hareketli olmasını yeğleyen liberal Anglosakson modelden farklıdır. Kuşkusuz Japonya, bazı ufak farklarla gerek ekonomi modeliyle, gerekse Frédéric le Play'nin önemli gördüğü, ailenin antropolojik yapısıyla, Alman modeline benziyor. Her modelin avantajları ve dezavantajları üzerine sayısız spekülasyon üretildi; 1980-1990 yılları arasında yorumcuların çoğu, Alman ve Japon modellerinin, daha etkin olduğunu savunuyordu; 1990-2000 yılları arasında ise Anglosakson model revaçtaydı, ancak çıkışı ideolojikti, sanayinin ilerlemesinden kaynaklanmıyordu.

Ekonomi modellerinin avantajları ya da dezavantajları üzerine yapılan tartışmaların önüne daha önemli konular geçiyor. Amerikan sistemi artık nüfusunu doyuramaz hale gelmiştir. Avrupa açısından bakıldığında işin daha da vahim yanı, Amerikan liberal modelini Yaşlı Kıtanın çok köklü ve devletçi toplumlarını sürekli olarak bu modele uydurma girişimleri Avrupa toplumlarını patlamanın eşiğine getirmiştir; bu durumun boyutlarını seçimlerde sağ partilerin birbiri ardına güç kazanmasıyla değerlendirebiliriz. Danimarka, Hollanda, Belçika, Fransa, İsviçre, İtalya ve Avusturya, bu durumdan etkilenmiştir. Gelişen Almanya'nın etrafını beklenmedik bir biçimde siyah bir kuşak sarmıştır; 30'lu yılları anımsayınca "faşizme karşı savaşım" aklımıza geliyor. İngiltere, Amerikan tipi kapitalizm modelinden etkilenmemiştir; bunu ilk bakışta ultraliberal modele uyum sağlama yeteneğiyle açıklamak olasıdır. Fakat İngiltere kaygılıdır ve ister eğitim, ister sağlık, isterse demiryolları sektörü olsun, devletin ekonomiye ve toplumsal yaşama müdahale etmesi yönünde olan toplumun istekleri, günden güne artıyor. İspanya ile Portekiz, geçici olarak sağ eğilimlere karşı direnebildi; İspanyollarla Portekizliler bu direnci ekonomilerinin görece geç kalkınmasına borçlu olduklarını biliyorlar.

Dolayısıyla şu an için Almanya ile Japonya Amerikan modeline karşı direnebildi. Ancak bunun nedeni, sosyal güvenlikteki belirsizliğe ve esnekliğe karşı daha dayanıklı olmaları değildir; Almanya ile Japonya direnebildi, çünkü her iki ülkenin olağanüstü güçlü ekonomisi çok yakın

bir zamana kadar işçi sınıfını ve halk kitlelerini koruyabildi. Almanya ve Japonya gibi toplumsal bağların güçlü olduğu ülkelerde, Amerikan tipi başıbozuk bir liberalleşmenin sonucunda aşırı sağ partilerin çıkış yapacağına emin olabiliriz.

Burada ideolojik ve stratejik dengeler bozuluyor: Amerikan modeline uyan kapitalizm modelleri, bu sisteme direnebilmiş toplumlar için tehdit haline geliyor. Bir zamanlar serbest pazar modelinden yararlanan Almanya ile Japonya gibi belli başlı iki sanayi devi, dünya pazarında talep daralmasıyla karşı karşıyadır. Japonya'da bile işsizlik oranı yükseliyor. Küreselleşmeye karşı işçi sınıfını korumak her geçen gün daha da güçleşiyor. Ultraliberalizm ideolojisinin egemenliği, bu toplumların içinde itiraz seslerinin yükselmesine neden oluyor; bu itiraz söylemi, siyasi ve akli dengeleri bozan türdendir.

Amerikan ekonomi medyası, "modern olmayan" bu "kapalı" sistemlerde reform yapılması çağrılarını yineleyip duruyor; aslında bu "modern olmayan" ekonomi sistemlerinin tek günahı fazla üretken olmaktır. Dünya ekonomisi durgunluğa girdiğinde en güçlü sanayi ekonomileri, her zaman daha geri kalmış ya da verimsiz ekonomilere kıyasla daha fazla etkilenir. 1929 krizi Amerikan ekonomisini kalbinden vurmuştu, çünkü o dönemin en güçlü ekonomisi oydu. 2000 yılının pek verimli olmayan ABD ekonomisi, talepte meydana gelebilecek daralma sorunuyla başedebilmek için gerekli tüm araçlara sahiptir. Alman ve Japon ekonomi sistemlerinin modernleşmesini talep eden Amerikan ekonomi yazarlarının makaleleri, ister istemez okuyucuyu güldürüyor, çünkü; Almanya ile Japonya'da ticaret açığı, tıpkı Amerika'da olduğu gibi büyürse, dünya ekonomisinin nasıl işleyeceğini sormak gerekiyor. Ayrıca Amerikalıların ideolojik baskısı ve liberal kavramların dünya piyasalarında kurduğu egemenlik, Almanya ve Japonya için en önemli sorun haline geliyor; Almanya ve Japonya, ABD'nin en önemli iki müttefiki, dünyada en fazla ihracat yapan iki büyük sanayi ülkesidir. İlk başta Amerikan sistemi Washington'un egemenliği altında bulunan belli başlı iki temel direği, yani Almanya ile Japonya üzerine kurulmuştu; Almanya ve Japonya II. Dünya Savaşı sırasında ele geçirilmiş, sonra da evcilleştirilmişti. Ticaret açığı, başarısızlıkları ve kaygılarının da baskısıyla dünyaya yeni bir hoşgörüsüzlük yayan Amerika, bu iki ülkeye yabancılaşmaya başlamıştır.

Avrupa'nın egemen ekonomik gücü Almanya'nın tutum değişikliği, önemli bir olaydır. Amerikan liberal devrimi, Fransız Cumhuriyet mode-

linden çok Almanya'nın toplumsal bütünlüğünü tehdit ediyor; Fransız sistemi, daha liberal geleneklere sahip, bireyselcilikle devlet güvencesini birleştiren bir sistemdir. "Toplumsal değerler" terimleriyle anlatacak olursak Fransa ile ABD arasındaki çatışma topyekün bir savaş değildir, kısmidir; oysa Amerikan anlayışıyla Alman anlayışı arasındaki karşıtlık, salt niteliktedir. Mayıs 2002 tarihinde George W. Bush'un Avrupa ziyareti sırasında Almanlarla Fransızlar arasındaki bu karşıtlık su yüzüne çıktı. Rhen ötesinde Bush'un ziyaretini protesto edenlerin sayısı, Fransa'dakinden daha fazlaydı. Kendilerini general De Gaulle'ün anısına kaptıran Fransızlar, yeni bir zamana kadar bir tek kendilerinin bağımsızlığı hak ettiğine inanıyorlardı. Fransızların aklından Almanların bir gün kendi değerleri için başkaldırabilecekleri geçmemişti. Fakat, bir gün Avrupa özgürleşebilirse, bu, Fransa'nın olduğu kadar Almanya'nın da çabaları sayesinde olacaktır.

Avrupalılar, Amerika'nın yarattığı sorunların farkındadırlar; Amerika onları yıllardan beri bir yandan korurken bir yandan da eziyor. Fakat buna karşın Avrupalılar, kendilerinin ABD'ye yarattıkları sorunların pek farkında değiller. Hem siyaset bilincinden yoksun, hem de siyasi faaliyeti olmayan, ekonomi devi Avrupa ile sık sık dalga geçilir. Çoğu zaman haklı olan bu eleştiriyi yapanlar, ekonomik gücün var olduğunu ve bundan kaynaklanan bütünleşme ve odaklanma mekanizmalarının orta ve uzun vadede stratejik yansımalara sahip olacağını unutuyorlar. Bundan dolayı Amerika kendini, henüz euro piyasaya sürülmemişken, Avrupa'nın güçlenen ekonomisi karşısında tehdit altında görüyor.

Avrupa ekonomisinin gücü

Gerçekte serbest ticaret, her ne kadar ürün değişimini teşvik etse de, dünyayı bütünleştirmiyor. Dünyada küreselleşme bu sürecin sadece ikincil bir yönüdür. İstatistiklerin ortaya koyduğu gerçekler farklıdır; yakın ülkeler arasında yapılan ticaret daha yoğundur ve kıta bazında bütünleşen ekonomik bölgeler kuruluyor: Avrupa, Kuzey, Orta ve Güney Amerika, Uzak Doğu. Amerikalıların öncülüğünde saptanan liberalizmin oyun kuralları, Kuzey Amerika'dan bağımsız bölgesel birlikler oluşturarak Amerikan egemenliğinin sonunu hazırlayan eğilimler yaratıyor.

Böylece Avrupa, neredeyse kendine rağmen, bölgesel bir güç haline geliyor. Amerika'nın başına daha kötü işler gelebilir: Ekonomik güçlerin oyunları Avrupa'yı yanıbaşındaki ülkelere doğru yayılarak sınırlarını genişletmeye, yeni alanlar açmaya mahkûm ediyor. Avrupa kendi gücünü neredeyse kendine rağmen sergiliyor. Avrupa kıtası, dev ekonomisi ile, ABD'nin önce siyasi sonra da askeri gücünü ezmeye yöneliyor; örneğin Avrupa, topraklarında barındırdığı Amerikan üslerini denetleme olanağını elde ediyor.

Stratejik açıdan dünyaya iki türlü bakmak olasıdır: Askeri açıdan bakıldığında ABD, yaşlı kıtada varlığını sürdürüyor, ancak ekonomik açıdan bakıldığında her geçen gün daha da marjinalleşiyor ve bu sadece Avrupa için değil, bütün Avrasya için geçerlidir.

Konuya askeri açıdan bakacak olursak Amerikan askeri üslerinin dünya üzerinde, Avrupa, Japonya, Kore ve diğer yerlerdeki dağılımını anımsatmak zorundayız. Kolay etki altında kalan biri, Özbekistan'da yolunu şaşırmış 1500 askerin ya da Afganistan'da Bagram üssüne hapsedilmiş 12 000 Amerikan askerinin stratejik açıdan oralarda bulunmasının önemli olduğunu düşünebilir. Benim düşünceme göre bu iki askeri üs, yerli birkaç aşiret reisine para dağıtmaktan başka bir işe yaramayan, verimsiz birer bankadır. Aslında güç, yani Amerikalıların aradığı ya da arıyormuş gibi yaptığı teröristleri ele vermeme gücü aşiret reislerinin elindedir. Yapılan sermaye transferleri, mütevazı boyutta olmakla birlikte yeterlidir: Bu bölgeler o kadar geri kalmıştır ki, küçük bir miktar karşılığında yerli halktan paralı asker tutabilirsiniz.

Strateji sorunlarına ekonomik açıdan bakacak ve oluşmakta olan sanayinin gerçek anlamda kalkındığı, toplumların uyanış içinde olduğu ve demokrasinin yavaş yavaş yerleştiği Avrupa'nın sınır bölgelerine bir göz atacak olursak, Amerika'nın ne ekonomik ne de maddi anlamda izine rastlandığını görürüz.

Euro bölgesinin sınırlarına kadar gidip ABD için kilit konumda olan üç ülkenin askeri durumunu ele alalım:

— Türkiye ABD'nin belli başlı müttefikidir; ayrıca Avrupa, Rusya ve Ortadoğu arasında yer alan ara bölgedir.

— Polonya, Komünist diktatörlük döneminden önce yaşadığı Rus egemenliğinin izlerini belleğinden silebilmek için haklı olarak NATO'ya bir an önce girmek için uğraşıyor.

— ABD'nin doğal müttefiki Birleşik Krallık.

Tabii ki askeri strateji uzmanlarının çocuklaşmış ihtiyar misali iddia edip durduğu gibi ABD'nin saydığımız üç ülkede dünyayı denetleme oyununda güçlü ve sağlam bir konumda olduğunu düşünebiliriz. Örneğin Donald Rumsfeld'in çocuksu dünyasında, önemli olan tek şey fiziksel güçtür. Ama askeri okulların oyun bahçesinden çıkıp gerçek dünyaya dönecek ve ekonomilerin arasında var olan güç ilişkilerine bakacak olursak Türkiye, Polonya ve Birleşik Krallığın, euro bölgesinin etkisi altına girdiğini görürüz. Birleşik Britanya Krallığı, 12'lerin Avrupa'sıyla ABD'den 3,5 kat daha büyük bir ticaret hacmine sahiptir, Türkiye 4,5 kat, Polonya ise 15 kat daha fazla ticaret yapıyor. Avrupa ile ABD arasında süren büyük ticaret anlaşmazlığı son bulmazsa Polonya'nın yapabileceği hiçbir şey olmayacak, Türkiye'nin önünde ise pek fazla seçenek bulunmayacaktır. Birleşik Krallığa gelince, kıta Avrupası ile karşı karşıya gelindiği her durumda belli oranda ekonomik özveride bulunması gerekecek, ki bunu yapacak durumdadır.

Tablo 12. Türkiye, Polonya ve Birleşik Britanya Krallığı'nın ticareti
(milyon dolar)

2000	Türkiye		Polonya		Birleşik Britanya Krallığı	
	ithalat	ihracat	ithalat	ihracat	ithalat	ihracat
ABD	7,2	11,3	4,4	3,1	13,4	15,8
12'ler Avrupası	40,8	43,4	52,3	60	46,6	53,5
Rusya	7,1	2,3	9,4	2,7	0,7	0,4
Japonya	3	0,4	2,2	0,2	4,7	2
Çin	2,5	0,3	2,8	0,3	2,2	0,8

Kaynak: OECD, *Statistiques mensuelles du commerce international*, Kasım 2001.

Durum statik değildir. 1995-2000 dönemi ile ilgili tarihsel verileri aktarmak gerekirse, Polonya'nın euro bölgesi tarafından yutulmakta olduğunu görüyoruz. Türkiye'nin, dünyanın diğer ülkeleri gibi ABD'ye yaptığı ihracat, ithalatını biraz geçiyor. Amerika, her yerde olduğu gibi Türkiye'de de, her şeyi yutan evrensel bir tüketici gibi davranıyor. Birleşik Britanya Krallığı, Avrupa ticaret bölgesinin içinde yer almasına karşın, son beş yıl boyunca yönünü hafifçe ABD'ye doğru çevirmiştir. Yönünü iyi tayin

edemediğinden deflasyonist bir seyir izleyen euro, bu bakımdan çekici olmaktan çok, itici gelmiştir.

Bu rakamların incelenmesi sonucunda bölge yakınlığının, ticari ilişkilerin gelişmesinde ne denli önemli olduğu ortaya çıkıyor. Küreselleşme biri dünya çapında, diğeri bölgelerin sınırları içinde olmak üzere, iki farklı düzlemde gelişiyor. Fakat her şeyden önce, küreselleşme, Amerikalı strateji uzmanlarının korkularını haklı çıkaracak biçimde, kıta bazında ya da kıta içinde ayrı bölgelerde gerçekleşiyor. Bütün dünyayı saran küreselleşme rüzgârına kendini kaptıran ABD'nin gerçek yüzü görünüyor; ABD, olumlu katkıda bulunmak şöyle dursun, ürün ve sermaye tüketmeye doymuyor. Saf matematik mantığıyla baktığımızda yakın bölgelerin karşılıklı etkileşimi ve küreselleşmenin getirdiği hareketlenme sonucunda dünyanın ekonomik çekim merkezinin Avrasya'ya doğru kaydığını, Amerika'nın ise yalnızlığa itildiğini görüyoruz.

İlk başta Amerika'nın desteklediği bu güçler, ABD'nin merkezi olduğu bölgeden daha stratejik olan Avrupa'nın birleşmesini ve gerçek anlamda egemen güç olmasını kolaylaştırıyor. Doğu Avrupa, Rusya ve ayrıca Türkiye ve İran gibi Müslüman ülkelerin yanı sıra, Akdeniz havzasında tüm ülkelerin olası kalkınmasıyla Avrupa, doğal olarak gelişen bir güç merkezi olacaktır. Avrupa'nın Basra Körfezine yakın olması, Amerikalı siyaset "düşünürlerinin" gözünü korkutuyor, çünkü ABD'nin konumunu sarsacağını düşünüyorlar.

Kriz senaryosu yazıldığında ekonomik ve askeri güç ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi daha net ortaya çıkar. Eğer Türkiye'nin belli başlı ticari partneri olan Avrupa, baskı yapıp ABD'nin Irak'a karşı girişilecek olası bir saldırıda İncirlik üssünü kullandırtmazsa acaba ne olacak? Bugün, yarın, öbür gün ne olup biter? Türkiye, Avrupa'nın yanında yer almaya karar verirse Amerika'nın Ortadoğu'da askeri potansiyeli, ciddi bir biçimde azalacaktır. Şu sıralar Avrupalıların kafasında böyle senaryolar yok, ama Amerikalıların kafasını bunlar meşgul ediyor.

Rusya ve Müslüman dünyasıyla barış

ABD'nin aksine Avrupa'nın dış dünya ile sorunları yoktur. Avrupa'nın dış ülkelerle normal ticari ilişkileri vardır; Avrupa, ihracatının

getirisiyle gerekli hammadde ve enerjiyi satın alıyor. *Yani, uzun vadede Avrupa'nın çıkarı barıştadır.* Ancak ABD'nin dış politikasını, belli başlı iki rakibiyle içine girdiği çatışma belirliyor; Avrupa'nın iki yakın komşusu olan, Amerika'nın karşı karşıya geldiği iki ülkeden biri, Rusya'dır; Rusya, Amerikan egemenliği karşısında en büyük engeldir; ancak Rusya, yıkılamayacak kadar güçlüdür. Diğeri, Müslüman dünyasıdır; Müslüman dünyası, sahnelenen oyunda ABD'nin düşmanıdır; bu sahne üzerindeki oyun, Amerika'nın, askeri gücünü göstermesi için oynanıyor. Özellikle yukarıda saydığımız iki komşusuyla barış içinde yaşamayı çıkarına uygun gören Avrupa, kendine yeni bir strateji belirlemiştir; Avrupa'nın öncelikli yeni hedefleri ABD'nin aldığı kararlarla çatışmaktadır.

Körfez ülkeleri nüfuslarının artmasından dolayı petrollerini satmak *zorunda oldukları* sürece, Avrupa, kendisine ambargo konulmasından korkmayacaktır. Buna karşın Avrupa, ABD ile İsrail'in Arap dünyasında yaratıp beslediği kargaşa ortamının sonsuza kadar sürmesini kabul edemez. Dünyanın bu bölgesinin Avrupa'ya yönelip işbirliğine gitmesi ve bu yolla ABD'nin büyük ölçüde dışlanması, bölge insanlarının ekonomik çıkarlarının gereğidir. Türkiye ile İran bunu çok iyi anlamıştır. Ama yine de bu bizi yanıltmasın; bu bölgede Avrupa ile ABD arasında orta vadede çıkacak olası çıkar çatışmasına işaret eden bazı emareler vardır.

Rusya karşısında Avrupa'nın tek yapabileceği şey, işbirliği alanını genişletmektir; her şey Rusya'nın aklı başında bir partner olduğunu gösteriyor; Rusya ekonomik ve askeri bakımdan çok zayıf olmasına karşın büyük bir petrol ve doğalgaz ihracatçısıdır. ABD, strateji bakımından Rusya karşısında güçsüz olduğu için, aralarında zıtlaşma daha fazla büyümüyor. Amerika Avurpalılarla Rusların gelecekte dönecek pazarlıklardan dışlanma korkusuyla Rusya'ya karşı her saldırıdan sonra dostluk gösterilerinde bulunmak zorunda kalıyor.

İslam cephesinde Amerika'nın kötülükleri ağırlaşarak sürüyor ve tehditleri gerçek hale geliyor. Avrupa'ya giden göçmenlerin önemli bir kısmı, Müslüman dünyasından geliyor: İngiltere'de Pakistanlılar, Fransa'da Mağripliler ve Almanya'da Türkler vardır. Vatandaşlık hakkı kanununu kabul ederek Fransa'ya biraz daha benzeyen Almanya da dahil, söz konusu göçmenlerin çocukları, göç ettikleri ülkenin vatandaşları oluyorlar. Sadece coğrafi yakınlıktan dolayı değil, kendi iç barışını sağlamak için Avrupa, Müslüman ülkeleriyle iyi ve barışçı ilişkiler içinde olmalıdır. ABD,

sadece içeride değil, aynı zamanda dışarıda da kargaşa yaratan bir ülkedir. Her ne kadar başkaldırılarının gerçek nedenleri, giderek eşitlikçi niteliğini kaybeden Fransız toplumunun yapısından kaynaklansa da Mağrip kökenli yoksul gençlerin sinagoglara karşı saldırı düzenlediği 2002 yılının ilk üç çeyreğinde Fransa, Amerika ve İsrail devlet politikalarının yarattığı kargaşanın ilk kurbanı oldu. ABD'nin ortalığı karıştıran faaliyetlerinin sonucunda bir gün Almanya'nın Türk kökenli vatandaşlarıyla ya da İngiltere'nin Pakistanlılarla başının derde girmeyeceği kesin değildir.

Fransız-Alman çifti... ve İngiliz metres

Avrupa'dan, gücünden ve ABD ile büyüyen uyuşmazlığından söz ederken, tanımı yapılmamış bir kavram kullanıyoruz; Avrupa nedir? Bir bölgenin ekonomisi mi, uygarlığı mı, ulusal mozaiği mi, yoksa kısaca devinim içinde bulunan, tamamen belirsiz bir birlik mi? Son zamanlarda ekonomik bütünleşme süreci devam ediyor. Bu birlik; eriştiği büyüklük ve gösterdiği başarıyla Doğu Avrupa ülkelerini kendine çekiyor, böylece yeni üyeler alıyor; ayrıca Avrupa bütün güçlüklere karşın Türkiye'yi de Birliğe katmaya hazırlanıyor gibi görünüyor. Ama kendiliğinden gelişen ekonomik yayılma sürecinin ilk siyasi sonucu, eski düzenlemenin bozulmasıdır. Ekonomik yayılma sürecinde kurumlar, gücünü kaybediyor. İzleri insanların dillerinden, siyasi sistemlerinden ve zihniyetlerinden silinmeyen ulus bilinci, tüm üyelerin benimseyeceği karar alma prosedürlerinin belirlenmesini zorlaştırıyor.

Dünya stratejisi açısından böyle bir gelişme, dağılma süreci gibi algılanabilir. Bu sürecin sonucunda kıtada üç başlı, basit liderlik sisteminin gelişebileceğini düşünüyoruz, yani Birleşik Britanya Krallığı; Almanya ve Fransa ile birlikte yönetici Üçler iktidarı oluşturulacaktır. Birkaç yıl süren anlaşmazlıklardan sonra Fransa ile Almanya, birbiriyle yakınlaşabilir. Birleşik Britanya Krallığı'nın rolünün tamamen değişmesi olası bir gelişmedir. Brzezinski'nin düştüğü ilk yanılgıya kapılmamalıyız. Brzezinski, okuyucusunu Birleşik Britanya Krallığı'nın Almanya ile Fransa'dan farklı olarak "jeostratejik bir oyuncu" olmadığına ve bu yüzden izlediği siyasetin üstünde durmaya gerek olmadığına ikna etmeye çalışıyor. Ancak İngiltere ile Fransa arasında işbirliğinin sağlanması ve Avrupa askeri politi-

kasının oluşmasına katkıda bulunması, Brzezinski'nin yanıldığını gösteriyor.

1990 ile 2001 yılları arasında Fransa ile Almanya arasında ilişkiler iyi değildi. İki Almanya'nın birleşmesi sonucunda Avrupa'da dengeler altüst olmuştu, çünkü 80 milyona ulaşan Almanya karşısında 60 milyonluk Fransa küçük kalmıştı. Umut verici bir ilerleme gibi görülen tek para birimine geçiş, aslında Almanya'nın hareket etme kabiliyetini kısıtlamak için düşünülmüştü. Avrupalılar Almanya'yı rahatlatmak amacıyla aşırı sıkı yönetim kriterleri getirdiler ve uzun yıllar sürecek durgunluk dönemine girilmesini kabul ettiler. Almanya ise, birleşmeyi başarmanın verdiği sarhoşlukla o dönemde, özellikle Yugoslavya'nın dağılma sürecinde hiç de barışçı olmayan bir rol oynadı. O dönem bitti. Çünkü Almanya katı zihniyetinden kurtulmaya başladı ve bu bakımdan Fransa'ya daha çok benzemeye başladı.

Biz, siyasetin gerçeklerine, yani güç ilişkileri konusuna dönelim. Nüfusu azalan Almanya, büyük Avrupa uluslarının ortak kaderini paylaşıyor. Almanya'da doğan çocuk sayısı, günümüzde Fransa'dan biraz daha düşüktür. İki ülke büyüklük açısından eşitlik sağladı. Almanya'nın elit tabakası, ortalama bir düzey tutturduğunun farkına vardı. Birleşmenin verdiği ilk heyecan geçti, Alman yöneticiler, ülkelerinin Avrupa'nın *belli başlı* büyük ülkesi olmayacağını biliyor. Eski Doğu Almanya'nın yeniden yapılanmasında yaşanan zorluklar, gerçekçilik ilkesine dönülmesine vesile oldu.

Fransa'nın durumuna gelince, güçlü Frank politikasının getirdiği felci atlattıktan ve zayıf eurodan ekonomisini kurtardıktan sonra, nüfusu sayesinde belli ölçüde devingenlik ve güven kazanabildi. Sonuç olarak, Fransa ile Almanya arasında işbirliğinin gerçek bir güven ortamında gelişmesi için gerekli bütün koşullar oluştu.

Fakat bir defa daha bazı olayların zorlayıcı gücünü düşünmeliyiz. Nüfus sayısının dengelenmesi, kararlaştırılan bir olay değildir; bu, toplumların gelişimi gereği olarak meydana geliyor ve yöneticilerin karşısına bir veri olarak çıkıyor. Fransız ve Alman nüfusunun dengelenmesi, aslında tüm dünyaya özgü bir süreçtir. Doğu'ya doğru ilerlemeye devam ettiğimizde Rus nüfusunun azaldığını görüyoruz; bu yüzden Almanlar ve tüm Avrupalılar, eskiden nüfusu sürekli artan, genişleyen ve bir kıta boyutuna ulaşan Rusya'nın istilasına uğrayabilecekleri korkusundan kurtuldular.

Rus nüfusunun azalması, Alman nüfusunda durgunluk yaşanması ve Fransız nüfusunun görece iyi gelişmesi, XX. yüzyılın başında kargaşa yaratan sürecin tersine işlemesi sonucunda Avrupa'nın genelinde nüfus dengeleri oturuyor. O dönemde Fransa'da nüfus artışının durması ve buna karşın Alman nüfusunun genişleyerek yayılması sonucunda Fransızlar, korkularına yenilmişti. Doğu'da Rus nüfusunun daha da hızlı çoğalıp genişlemesi, Almanlarda gerçek bir fobi yarattı. Günümüzde doğum oranı her yerde düşmüştür. Düşen doğum oranlarının getirdiği bazı sorunlar vardır, ama bu durum hiç değilse dünyanın bu bölgesinin kısmen kendiliğinden yatışmasını sağlıyor. Eğer hali hazırda çok düşük olan doğum oranları uzun süre düşmeye devam ederse, Avrupa'da gerçek bir nüfus krizi yaşanacaktır; bu nüfus krizi, kıtanın refahını tehdit eden, tehlikeli bir eğilimdir. İlk başta nüfus kaygılarının giderilmesiyle, pek farkına varılmadan, serbest pazar yoluyla, siyasi dengesizlik ve saldırı korkuları giderildi ve Avrupa uluslarının ekonomik birleşmesi kolaylaştı.

Birleşik Britanya Krallığı'nın tutumunun ne olacağı konusunda bütün varsayımlar sadece rastlantılara dayanabilir. Britanya, iki ayrı dünyaya aittir; birincisi, Anglosakson dünyası, diğeri ise Avrupa.

Her ne kadar şimdilerde İngilizler, sadece demiryollarını yeniden kamulaştırmayı hayâl etse ve bütçeden sağlık sistemine aktarılan payı makul seviyede artırabilmeyi ve sağlık sistemini iyileştirmeyi amaçlasa da, liberal devrim onları diğer Avrupalılardan daha fazla etkiledi. ABD ile İngiltere arasında var olan bağ, dar sosyal ekonomik çerçeveyi çok aşıyor: Dil, bireyselcilik, deyiş yerindeyse genetik kodlarında var olan siyasi özgürlük hissi. Bütün bu gerçekler çok açıktır; ancak başka bir gerçek var ki bunları gölgede bırakabilir. İngilizler, ABD'nin sadece yanlışlarına bakmakla yetinmiyorlar; ayrıca ne yönde geliştiğini, diğer tüm Avrupalılardan daha iyi görüyorlar. Amerika'da işler kötü gitmeye başlarsa, bunun farkına varan ilk İngilizler olacaktır. İngilizler, Amerikalıların sadık müttefikleridir; ama aynı zamanda Atlantik ötesinden gelebilecek ideolojik ve kültürel baskılara diğer Avrupalılardan daha fazla açık bir ulustur; çünkü Almanlardan, Fransızlardan ve diğer uluslardan farklı olarak İngilizler, Amerikalılarla aynı dili konuştuklarından doğal korumadan yoksundur. İngilizler, sadece Avrupa ile Amerika arasında kalmış olmuyor; onların Amerikalılarla ilişkileri aynı zamanda çok sorunludur; işte Britanyalıların ikilemi budur.

Kesin olan şu ki, İngilizlerin euroya geçişi kabul etmeleri ya da geçişi reddetmeleri, sadece Avrupa için değil ABD için de çok önemlidir. Eski kıtanın belli başlı finans merkezi olan Londra finans ve banka çevrelerinin euro bölgesiyle bütünleşmesi; New York ve ABD için büyük bir darbe olacaktır, çünkü ABD, dış sermayeye muhtaçtır. Amerikan ekonomisinin üretim sıkıntısı çektiği günümüz dünyasında City'nin merkez Avrupa sistemine girmesiyle dünyadaki dengeler altüst olabilir. Büyük Britanya seçimini Avrupa'dan yana yaparak tek bir hamleyle Amerikan egemenliğinin sonunu getirebilir; Brzezinski'nin farkına varmadığı böyle bir gelişme, mizah konusu olacaktır.

Oyunun Sonu

Eğitim seviyesinin yükseldiği ve nüfus artışının dengelendiği sancılı geçiş döneminin son aşamaları yaşanıyor; dünya istikrara kavuşmak üzeredir. Üçüncü dünya ülkeleri, ideolojik ve dinsel kriz nöbetlerinden sonra, kalkınmayı ve demokratikleşmeyi sürdürüyor. Özgürlüklerin korunması adı altında ABD'nin özel misyon üstlenmesini gerektirecek hiçbir küresel tehlike söz konusu değil. Dünyayı tek bir küresel kargaşa tehlikesi bekliyor: Tehlike Amerika'nın ta kendisi, çünkü Amerika, koruyucu devlet konumundayken diğerlerinin sırtından geçinen ülkeye dönüştü. Siyasi ve askeri yararının kaybolduğu bir dönmede ABD, ürünlerini tükettiği diğer ülkeler olmadan yapamayacağının bilincine varıyor. Fakat dünya fazla geniş, fazla kalabalık, fazla değişken ve denetim altına alınamayan pek çok gücün etkisinde. Ne kadar zekice hazırlanırsa hazırlansın, hiçbir strateji, Amerika'nın yarı imparatorluk sistemini tam bir imparatorluğa dönüştürmeye yetmez. Ekonomik, askeri ve ideolojik bakımlardan Amerika çok zayıftır. Bu yüzden dünya üzerinde egemenliğini pekiştirmeye yönelik her girişimi ters tepiyor ve stratejik konumunu zayıflatıyor.

Geçen son on yıllık dönemde ne oldu? İki imparatorluk gerçek anlamda birer rakipti; bunlardan birisi Sovyet İmparatorluğuydu ve yıkıldı.

Diğer imparatorluk, dağılma sürecine giren Amerikan İmparatorluğuydu. Fakat komünizmin aniden dağılması, ABD'nin mutlak güç olma yolunda ilerlediği yanılgısını yarattı. Sovyetler Birliğinden sonra Rusya da çöktü; bunun üzerine Amerika, egemenliğini bütün dünyaya yaydı, oysa kendi bölgesinde bile ABD'nin etkisi zayıflamaya başlamıştı bile.

ABD'nin, dünya üzerinde kalıcı bir egemenlik kurabilmek için güç ilişkilerinin gerçek dünyasında iki şartı yerine getirmesi gerekir:

İlk olarak himayesi altında bulunan Avrupa ile Japonya üzerinde mutlak denetim sağlamak; *reel ekonomi*, tüketiminden çok üretimiyle tanımlandığına göre, Avrupa ile Japonya günümüzde gerçek birer ekonomik güçtür.

İkinci şart: Rusya'nın stratejik gücünü tamamen ortadan kaldırmak; eski Sovyetler Birliğini tamamen bölüp dağıtmak ve nükleer terör dengesini tamamen yok etmek; böylece, her türlü misilleme riskini ortadan kaldırarak dünyanın herhangi bir ülkesine tek yanlı olarak saldırma imkânını elde etmek.

Bu amaçlardan hiçbirisine ulaşılamadı. Avrupa'nın birlik kurma ve özerkleşme çabaları engellenemedi. Japonya, bir gün canı istediğinde tek başına harekete geçme kabiliyetini sessiz sedasız geliştirip koruyor. Rusya ise günden güne düzene kavuşuyor; ABD'nin tiyatrovari neo-emperyalizmi karşısında askeri kadrolarını modernleştirmeye ve diplomasinin satranç tahtasına etkin bir dönüş yaparak yaratıcılığını konuşturmaya başladı.

Amerika günümüzün gerçek güçlerini denetimi altına alamıyor; Japonya'yı ve Avrupa'yı sadece sanayi alanına hapsedemiyor, nükleer silahlanma konusunda Rusya'yla baş edemiyor. Bu yüzden Amerika, sözde imparatorluk oyunu sahnelemek amacıyla askeri harekat düzenlemeye ve diplomatik ataklarda bulunmaya karar verdi; bu amaçla da güçsüz ülkelerle, "şer ekseni" diye nitelediği Arap dünyası ve bu iki bölgenin kesiştiği yerde bulunan Irak'la uğraşmaya başladı. Başlatılan askeri harekat, şiddeti ve riski bakımından gerçek savaş ile bilgisayar oyunu karışımı bir şey oldu. Saldırılara karşı kendini savunacak güçten yoksun ülkelere ambargo getirildi, küçük ordular bombalandı. Giderek, bilgisayar oyunlarında görülen, daha sofistike silahların üretildiği iddia ediliyor, ancak gerçekte silahsız sivil insanlar II. Dünya Savaşındaki gibi ağır bombardımana tutuluyor. Amerikan ordusu için risk, çok azdır. Fakat sivil Amerikalılar

açısından risk vardır, çünkü asimetrik egemenlik, hâkimiyet altında bulunan bölge kaynaklı tepkisel teröre yol açıyor; bunların en başarılı olanı 11 Eylül 2001'de yaşandı.

Amerika'nın, dünyada tüm diğer güçlerin teknik ve askeri kapasitelerinin düşük olduğunu kanıtlamak uğruna giriştiği militarist güç gösterisi, Avrupa, Japonya ve Rusya gibi gerçek güçleri tedirgin etti; şimdi bu ülkeler aralarında yakınlaşmanın yollarını arıyor. İşte bu noktada Amerikan oyunu ters tepebilir. Amerikalı yöneticiler, en kötü ihtimalle büyük güç olarak Rusya'nın Çin ve İran gibi daha küçük ülkelerle yakınlaşacağını, böylece Amerika'nın kendi himayesi altında bulunan Avrupa ile Japonya'yı daha rahat kontrol edebileceğini zannettiler. Fakat sakin olmadığı takdirde Amerika için gerçek tehlike, büyük nükleer güç olan Rusya ile dünya sanayisine egemen olan Avrupa ve Japonya arasında olası bir yakınlaşmadır.

Avrupa, Rusya'nın stratejik düşmanı olmadığını ve daha da önemlisi askeri güvenliği için katkı sağladığını yavaş yavaş anlıyor. Eğer stratejik karşıt güç olarak ABD'nin karşısında Rusya olmasaydı, Avrupa'nın euroya geçmesine ve Galileo projesini hayata geçirmesine Amerika'nın izin vereceğini rahatlıkla söyleyebilir miydik? Euroya geçiş orta vadede Amerika'nın dış sermaye teminini tehdit eden korkunç bir tehlikedir; Galileo projesiyle Amerika'nın yeryüzünü gözetleme tekeli ortadan kalkacaktır. Bu yüzden NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesinin hiçbir anlamı kalmıyor ya da anlamı değişiyor. İlk başta eski halk demokrasilerinin NATO ile bütünleşmesi, Rusya'ya karşı bir hareketti, ama Sovyetler Birliğinin onurlu ve barışçı biçimde dağılması, bunu gereksiz kıldı. Bunun üzerine Rusya'nın sembolik bir biçimde NATO ile birleşmesinden söz edilmeye başlandı; bu birleşme, kâğıt üzerinde yapıldı. Aslında bu anlaşma, Rusya'yı abluka altına alma girişimlerini sevimli hale getiren bir sunumdu. Fakat NATO'nun danışma, hatta karar mekanizmalarına Rusya'nın dahil edilmesi, yavaş yavaş Avrupalıların kafasına yattı; çünkü Avrupa bu yolla Amerika'ya karşı stratejik bir denge gücü oluşturup kurumsallaşabilirdi. Amerikalıların NATO'ya ilgilerinin neden azaldığı ve militarist oyunlarında neden "tek başlarına" hareket etmek istedikleri anlaşılıyor.

Basra körfezi ve Orta Asya petrolünü kontrol etme amacı, Amerika'nın zayıf ülkelerde faaliyet göstermesinin rasyonel bir nedeni olabilir. Fakat bu sadece görünüşte rasyoneldir, çünkü günümüzde Amerika, sadece

petrol bölgesine değil, tüm dünya ülkelerine muhtaçtır. Amerika en fazla tepkiyi zayıf petrol ülkelerinden alıyor. Amerikalıların Körfez bölgesinde yarattıkları kaygı ve terdirginlik, Avrupalıların ve Japonların enerji kaynaklarını kontrol etme istekleri, bu ülkeleri, Rusya'yı vaz geçilmez partner gibi görmeye zorluyor; bilindiği gibi Rusya, dünya petrol üretiminde ikinci, doğalgaz üretiminde ise birincidir. Rusya, petrolü sayesinde kendine destek buldu; Amerika'nın Ortadoğu'da yarattığı kriz bu desteğe belli aralıklarla doping etkisi yaptı; yakaladığı şans karşısında Rusya, sadece mutlu olabilir. Amerikan diplomasisinin kaygı ve tedirginliği, Rusya'nın petrol ihracı yoluyla döviz kazanmasına yaradı.

Enerji tedariği konusunda Amerikan kontrolünde olan Avrupalılarla Japonların, daha sistemli görüş alışverişinde bulunması kaçınılmaz oluyor. Birer sanayi ekonomisi olan Avrupa ile Japonya arasında var olan benzerlikler, onları sadece yakınlaştırabilir. Özellikle Japonya'nın Avrupa'ya yaptığı doğrudan yatırım –şirket alımı ya da kurulması– bunun bir göstergesidir. 1993 yılında Japonya Amerika'ya 17 500 milyar yen tutarında yatırım yaparken Avrupa'ya sadece 9 200 yenlik yatırım yapmıştı. 2000 yılında ise durum tersine döndü: 27 000 milyar Avrupa'ya, 13 500 milyar yen tutarında Kuzey Amerika'ya yatırım yapıldı[1].

Teorik düşünce modellerine ilgi duyan herkes için Amerika'nın maceralı faaliyetleri iyi bir malzemedir; ayrıca kendini aşan amaçlar peşinde koşan stratejik bir gücün, kendi sonunu hazırladığını anlamak için iyi bir fırsattır. Dünya denetimini ele geçirmek için Amerika'nın attığı her adım beraberinde yeni sorunlar getiriyor.

Oyun ağır gidiyor, çünkü büyük güçlerden herbirinin –sadece Amerika'nın değil– birçok eksiği bulunmaktadır. Birliğini sağlamamış olması ve nüfusunun azalması Avrupa'nın zayıf taraflarıdır. Rusya'da ise hem ekonomi hem de nüfus sorunu vardır. Japonya'nın sorunu ise ada ülkesi olması ve nüfusunun yaşlanmasıdır. Bu yüzden diplomatik satranç oyunu, tek bir gücün üstün geldiği mat ile değil, yenme olasılığının bulunmadığı pat ile sonuçlanacaktır. Avrupa, Rusya ve Japonya birlikte alındığında Amerika'nın iki buçuk katı bir gücü temsil ederler. ABD'nin Müslüman dünyasında yürüttüğü tuhaf faaliyetler üç Kuzey ülkesini birbirine sürekli yakınlaştırmaktadır.

1) http://www.jin.jac.02.jp/stat/stats/08TRA42.html

Oluşmakta olan yeni dünya düzeni, tek bir imparatorluk gücünün kontrolü altında olmayacaktır. Tam bir eşitlik sağlanmasa da eşit muamele gören çeşitli ulus ya da meta-ulus bütününden oluşan karmaşık bir sistem ortaya çıkacaktır. Rus bölgesinde olduğu gibi bazı oluşumların merkezinde tek bir ulus bulunacaktır. Aynı durum, harita üzerinde küçük görünen ama sanayi üretimi bakımından ABD ile eşdeğer konumda olan Japonya için de geçerlidir; Japonya istediği takdirde, on on beş yıllık bir süre içinde ABD'nin askeri gücü ve teknolojik gelişme seviyesini yakalayabilir hatta geçebilir de. Uzun vadede Çin bu gruba dahil olacaktır. Avrupa ise çift liderli, Alman-Fransız merkezli, farklı uluslardan oluşan bir bütün olacaktır; ancak Avrupa'nın cari güç seviyesi Britanyalıların katılımına bağlı olacaktır. Güney Amerika ise Brezilya'nın liderliğinde biçimlenip düzene kavuşacağa benziyor.

Demokrasiler ve oligarşiler

Fukuyama'nın düşlediğinin aksine, Sovyet imparatorluğunun yıkılmasıyla ve Amerikan sisteminin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni dünya düzeni, aynı derecede demokratik ve liberal olmayacaktır. Bununla birlikte hiçbir biçimde Nazi, faşist ya da komünist tipi bir erktekelciliğe dönüş yaşanmayacaktır. İnsanlık tarihinin gelişimini iki ayrı eğilim belirliyor. Gelişmekte olan ülkelerde, kitlelerin eğitilmesi sonucunda toplumların içinde kültürel seviye farkı kapanacak, demokrasi gelişecektir. Zengin üçlünün başını çektiği gelişmiş ülkelerin temelini ise farklı derecelerde oligarşik eğilimler kemiriyor; bu olgu, farklı eğitim düzeyine sahip yeni katmanların meydana gelmesi sonucunda ortaya çıkıyor; böylece toplumda "üst", "alt" ve "orta"nın değişik türevleri biçiminde farklı tabakalar oluşuyor.

Bununla beraber eşit olmayan, farklı statülü eğitimin antidemokratik sonuçları, abartılmamalıdır: Gelişmiş ülkelerin toplumları okuryazardır; ve demokratik eğilimli kitleler okuryazar kitlesi ile oligarşik eğilimi taşıyan, farklı statülü üniversite mezunları arasında ortaya çıkan çelişkileri idare etmek zorundadır.

Yukarıda tanımladığımız geniş bölgelerde ya da meta ulusların ekonomilerinde korumacılık ilkesine dönülmesiyle, ulusal (ya da meta-ulusal)

gelirin paylaşımında işçiler ile mühendisler avantajlı konuma gelecek, demokrasi eğilimleri güçlenecektir.

Gelir dağılımında eşitliği ortadan kaldıran mutlak serbest pazar uygulamasıyla oligarşi kazanacaktır. Sistemin üzerine getirilecek Amerikan denetimi, 1995 ile 2000 yılları arasında baş gösteren bir gelişmeye yol açacaktır; yani Amerikan toplumu, tüketim ürünü gereksinimini dış ülkelerden karşıladığı bir halk tabakasına dönüşecektir. Fakat anlatmaya çalıştığım gibi, Amerika'nın imparatorluk kurma sürecini tamamlama olasılığı pek düşüktür.

Harekete geçmeden önce anlamak

Eğer kaderimizi bizi aşan ekonomik, toplumsal ve tarihsel güçler belirliyorsa, birer sade vatandaş ya da devlet adamı olarak bizler ne yapabiliriz?

İlk olarak yapmamız gereken, dünyayı olduğu gibi görmeyi öğrenmek, ideolojilerin tuzağına düşmemek, anlık karar vermemek ve medya organlarının verdiği (Nietzsche'nin dediği gibi) "sürekli yanlış alarmlara" aldanmamaktır. Güçler arasında gerçek ilişkileri anlamak yeterlidir; en azından böylece yanlış yapmaktan kurtulabiliriz. Amerika hipergüç değildir. Şu aşamada Amerika, güçsüz uluslar üzerinde terör estirmekten başka bir şey yapamaz. Gerçek küresel çatışmalar söz konusu olduğunda Avrupa, Japonya ve Rusya'nın aralarında uzlaşıp birlik olmaları durumunda, aman dileyen, Amerika'nın kendisi olacaktır. Teorik olarak bu ülkeler, Amerika'nın nefes borusunu tıkayabilir, bu olanağa sahiptirler. Amerika'ya gelince, vatandaşları, kendilerini besleyecek kadar üretmiyorlar; Amerika'nın tüketimini günümüz seviyesinde –günde 1,2 milyar dolar– tutabilmek için sermaye takviyesine gereksinimi vardır. Ambargo tehdidi altında bulunan Amerika'nın kendisidir.

Bazı Amerikalı strateji uzmanları bunu iyi biliyor; ama korkarım Avrupalılar, aldıkları bazı kararların doğuracağı stratejik şiddetin her zaman farkına varamıyorlar. Özellikle çatışma ve belirsizlik ortamında ortaya çıkan euro, eğer tutunabilirse, gelecekte Amerikan sistemi için sürekli bir tehdit haline gelecektir. Gerçekten de euroya geçilmesiyle kolektif bir kitle ekonomisi doğuyor; bu ekonomi, Amerikan ekonomisiyle eşitleniyor, belki de onu aşıyor; tek para birimine geçen Avrupa ekonomisi,

aynı yönde eş zamanlı olarak ilerleme yeteneğine sahip oluyor; ayrıca Amerikan ekonomisinin dengelerini sarsacak ya da daha doğrusu, var olan denge bozukluklarını daha da ağırlaştıracak kadar güç kazanıyor.

Euroya geçilmeden önce Amerika, her ne şekilde olursa olsun asimetrik güç dağılımına güvenebiliyordu. Dolar kurunda meydana gelen her değişiklik, bütün dünya üzerinde etkili oluyordu. Küçük para birimlerinin kur değişikliğiyle dolarda meydana gelen kayıplar telafi ediliyor, kur değişikliği ABD üzerinde etkili olmuyordu. Ancak şimdi ABD, tek yönlü küresel para hareketinin tehdidi altındadır. Örneğin: Ortaya çıkmasından itibaren 2002 yılının Şubat ayına kadar euronun düşüşü. Ne istenen ne de öne alınmış olan bu süreç, şüphesiz, sermayenin ABD'ye yönelmesiyle çakışıyor; ancak, bu gelişmenin sonucunda Avrupa'daki fiyatlar %25 oranında düştü. Gerçekte euro bir tarife bariyeri koydu. Sonra da Amerika'nın demir çelik ürünlerine koyduğu vergileri artırmasından dolayı Avrupalıların protestoları iyi niyetle pek bağdaşmıyor. Daha da kötüsü, Avrupalıların kendi cari gücünün bilincinde olmadığını gösteriyor. Efendiler, uşakmış gibi protesto ediyor. Euronun yükselmesi, uzun vadede simetrik olarak Amerikan sanayinin gelişmesine katkıda bulunabilir, ama diğer taraftan kısa vadede sert bir biçimde ABD'nin beslendiği mali sermaye akışını kesebilir.

Euro'ya geçilmesi sonucunda Avrupalı uluslar arasında daha fazla ekonomik alışveriş yapılacak ve büyük bir olasılıkla ortak yeni bir bütçe politikası oluşturulacaktır. Bu süreç başarıyla tamamlanmazsa euro ortadan kalkacaktır. Fakat Avrupalılar, bütün kıtayı kapsayan, tek bütçe politikası oluşturulması durumunda bunun dünyada makroekonomik etkilerinin olacağını ve konjonktürel ayarlama mekanizması üzerinde Amerikan tekelini ortadan kaldıracağını bilmelidirler. Eğer Avrupalılar, küresel kalkınma politikası oluşturup uygulamaya koyarlarsa ABD'nin dünyaya kazandırdığı tek gerçek katkı olan Keynes'çi devletin kuralı işlemez hale gelecektir. Eğer Avrupa, devletin tüketimi desteklediği Keynes kuralını işletip ekonomide ayarlama yapan, özerk bir güç merkezi olmayı başarırsa, ki umarız öyle olur, Amerikan sistemini kırabilir.

Böyle bir davranış değişikliğinin dünyadaki ticaret, sermaye ve göç hareketi üzerinde yapacağı sayısız etkiyi ve karşılıklı etkileşimi birkaç sayfaya sığdırmam olanaksız. Fakat genel sonucu önceden görmek mümkündür. Avrasya'da, dünyanın merkezine yakın bir yerde bir dengeleme

gücü oluşacaktır; bu yolla günümüzde Amerika'yı besleyen ürün ve mali sermaye musluklarının kapanacağını ve insan gücü göçünün durdurulacağını düşünebiliriz. Böyle bir durumda Amerikalılar, dış hesaplarını dengelemeyi, kısaca diğer uluslar gibi yaşamayı öğrenmek zorunda kalacaklardır; bunun sonucunda Amerikalıların efektif yaşam seviyesi %15 ila %20 arasında değişecektir. Bu hesap, uluslararası piyasada değeri olduğundan sadece ithal ve ihraç ürünlerini kapsamaktadır. Amerikan GSMH'sine dahil edilen ürün ve hizmetlerin uluslararası piyasalarda değeri yoktur ve aslında gerçek değerinin çok üstünde gösterilmektedir.

Hayat standardında düşüş beklentisi o kadar da korkunç değildir. Komünizmin dağılması sürecinde Rusların ABD'ye kıyasla zaten düşük olan önceki GSMH bazında yaşam standardında meydana gelen düşüşle (%50'den fazla) karşılaştırılamaz. Doğası itibarıyla Amerikan ekonomisi esnektir ve biz bu ekonominin hızlı bir biçimde uyum sağlayabileceğine, dünya ekonomisine katkıda bulunacağına inanabiliriz. Günümüzde gözlemlenen eğilimlerin eleştirel çözümlemesini yaparken, ister ekonominin esnekliği, isterse siyasi özgürlük ilkesine bağlılık konusu olsun, Amerika'nın özgün niteliklerini unutmamalıyız. Amerika konusunu akılcı bir biçimde ele alıp üzerinde düşünmeli, ama bunu yaparken Amerika'dan kurtulma amacı güdülmemeli, aşağılama, saldırı gibi gerçekçi olmayan tutumlar içine girilmemelidir. Dünyanın gereksinimi olan şey, Amerika'nın yok edilmesi değildir; önemli olan, Amerika'nın kendisi olmasıdır, yani demokratik, liberal ve üretken. Elbette olabildiğince, çünkü insanların ve hayvanların evrim tarihinde olduğu gibi, tam bir geriye dönüş, yani gerçek bir *in statu quo ante* (önceki duruma dönüş) olmuyor. Dinozorlar yeniden dönmedi. 50'li yılların cömert, otantik Amerikan imparatorluğu da geri dönmeyecek.

Dünya gerçeklerini iyi kavramanın ötesinde, bizler ne *yapabiliriz*? Mütevazı bir biçimde bir kenarda durup kendiliğinden gelişen geçiş dönemini kolaylaştıracak faaliyetlerde bulunabiliriz. Şu an itibarıyla günümüz dünyasında ekonomik, kültürel ve nfusbilimsel güç ilişkilerinin şimdiki dağılımında, hiçbir uluslararası politika tarihin akışını etkileyemez. Yapılabilecek tek şey, şiddetli çatışmaların yaşanmasını olabildiğince önlemeye çalışarak akılcı bir siyasi üst yapının ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktır.

İster Rus potansiyelinin yardımıyla, isterse caydırıcı bir Avrupa gücünün kurulmasıyla korunsun, günümüzde Amerikan ekonomisinin ve

toplumunun bulunduğu belirsizlik ortamında nükleer terör dengesinin gözetilmesi bir gerekliliktir.

İthalatını kendi sermayesiyle karşılayabilen Avrupa ile Japonya, petrol sevkiyatının güvenliği konusunu doğrudan Rusya, İran ve Arap ülkeleriyle oturup görüşmelidir. Amerikan tarzı militarist müdahale oyunu oynamaları için hiçbir nedenleri yoktur.

İdeolojik olduğu kadar siyasi bir kuruluş olarak Birleşmiş Milletler, genel bir düzenin sağlanmasında aracı olmalıdır. Duruma böyle yaklaşıldığında BM'ye bu kadar düşman olan ABD, tehlikeyi önceden sezip gereğini yaptı. BM gibi büyük uluslararası bir kuruluş, daha etkin olabilmek için reel ekonomik güç ilişkilerini kendi yapısına yansıtıp içselleştirmelidir. Savaşın ekonomik olduğu bir dünyada Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olarak iki büyük ulusun, Japonya ile Almanya'nın olmaması büyük bir eksikliktir. Almanya ile Japonya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde olmaması bu iki ülkenin Amerika'ya bağımlı olduğunu gösteriyor.

Japonya'nın üye olmasını istemek, her şeyden önce mantıklıdır. Bu, nükleer saldırıya maruz kalmış ve tamamen barış yanlısı olmuş tek ülke olan Japonya'nın en doğal hakkıdır. Anglosakson dünyadan tamamen farklı olan Japon ekonomik kavramları, bütün dünyanın yararına olacak denge ağırlığına sahiptir. Almanya için, çözüm bulmak bu kadar kolay değildir, çünkü Avrupalı uluslar zaten Güvenlik Konseyinde aşırı derecede kalabalık bir grupla temsil ediliyor; bu yüzden Almanya için bir üyelik daha talep ederek var olan denge dağılımını bozmak söz konusu dahi olamaz. Bu fırsatı Fransa, akıl gücünü göstermek için değerlendirmeli ve sahip olduğu üyelik sandalyesini Almanya ile paylaşmayı önermelidir. Almanya ile paylaşılacak üyeliğin ağırlığı büyük olacaktır: Fransız-Alman ikilisi, veto hakkını tam olarak kullanabilir.

Merkezi ABD'de bulunan bazı uluslararası kurumların Avrasya'ya doğru kaydırılmasıyla, siyasi üstyapı dünya ekonomisinin gerçeklerine uyarlanmış olacaktır. Yeni uluslararası kuruluşlar meydana getirmek, İMF ya da Dünya Bankası gibi günümüzde herkesin gözünde önemini yitirmiş kurumların merkezini başka bölgelere taşımaktan şüphesiz daha basit ve daha az sorunlu bir çözümdür.

Yaptığımız bu öneriler, dünya ekonomisini yönlendiren güç ilişkilerini, uluslararası kurumlara yansıtmaktan ibarettir. Eğer nüfusbilimsel, kültürel, sosyal ve politik güçlerin doğal hareketlenmesiyle dünyada den-

geler kendiliğinden oturuyor ve barış sürecine giriliyorsa, hiçbir stratejiye gerek yoktur. Dün olduğu gibi bugün de gerçek güçlerin nüfus ve eğitim etmenleri olduğu, gerçek iktidarın ekonomik olduğu kesinlikle unutulmamalıdır. ABD ile gerçek stratejik değeri olmayan ülkelere sürekli müdahale edilmesine yol açan askeri, daha doğrusu sözümona askeri yarışa girmenin hiçbir yararı yoktur. Amerikan ordusunun yaptığı gibi operasyon sahnesi kavramını, sahne operasyonu kavramıyla karıştırmamalıyız. ABD'nin yanında yer alıp Irak'a müdahalede bulunarak, kanlı bir oyunun küçük bir parçası olmaktan öte elimize bir şey geçmez.

XX. yüzyılda hiçbir ülke savaşarak hatta sadece askeri gücünü artırarak güçlenememiştir. Fransa, Almanya, Japonya ve Rusya gibi ülkeler bu oyunda çok fazla kaybetmişlerdir. ABD XX. yüzyılda yenen taraf olmuştur, çünkü çok uzun zaman boyunca Eski dünyanın çatışmalarından uzak durabilmiştir. İşte Amerika'nın ilk halini, üstün geldiği zaman sahip olduğu o halini örnek alalım. Militarizmi reddedelim ve ait olduğumuz toplumun ekonomik ve toplumsal iç sorunlarıyla ilgilenelim, cesur olup güçlenelim. Bırakalım Amerika, eğer öyle istiyorsa, geriye kalan enerjisini artık olmayan egemenliğini ayakta tutabilmek için giriştiği "terörle savaş"ta, sözümona savaşta harcasın. Sonsuz erkini kanıtlama ısrarlarını sürdürürse eninde sonunda güçsüz olduğu ortaya çıkacak ve bütün dünya bunu öğrenecektir.

CULTURA

İMPARATORLUKTAN SONRA
EMMANUEL TODD

Türkçesi: Gülser Çetin

Gelecekte Amerika'nın dünyadaki yeri ne olacak? Todd'a göre bir Amerikan İmparatorluğu olmayacak. Çünkü dünya o kadar geniş, o kadar çeşitli ve dinamik ki bir tek gücün hâkimiyeti düşünülemez. Dünyamızı her geçen gün değiştiren nüfussal, kültürel, sınai, parasal, ideolojik ve askeri güçler incelendiğinde Amerika'nın yerinin pek de sağlam olmadığı anlaşılıyor. Todd bu kitapta bir zamanların tartışılmaz süper gücünün yakın gelecekte kaçınılmaz olarak nasıl düşüşe geçeceğini çokdisiplinli bir yaklaşımla belirliyor.

ABD bir zamanlar dünyadaki dengelerin oturması için kaçınılmaz bir öneme sahipti; oysa şimdi dünyayı haraca kesmeksizin kendi ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale geldi. Güçsüz ve çapsız ülkelere karşı girişilen askeri saldırıların nedeni de işte bu düşüşü maskelemek. "Terörizme karşı savaş", "şer ekseni" gibi kavram ve deyişler, bu harekatların bahaneleri.

Avrupa, Rusya, Japonya ve Çin gibi büyük iktisadi ve stratejik etmenleri artık denetimi altında tutamaz hale gelen Amerika dünyaya tek başına hâkim olma oyununu kaybedecek; yeniden sahneye döndüğündeyse gücü diğerlerininkinden hiç de fazla olmayacaktır.

10 00 YTL.
10000000 TL.

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SKB_023830_UFV

ISBN 975-298-151-8
9 789752 981515

toplumsal tarih, siyaset

D